

การศึกษาเปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ
A COMPARATIVE STUDY OF THE CAUSES FOR BEINGS DEVATĀS
AND HUMAN BEINGS IN KĀMĀVACARABHŪMI

พระมหาวิวัฒน์ จีรวฑฒโน (ตรีมิ่งมิตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาเปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ

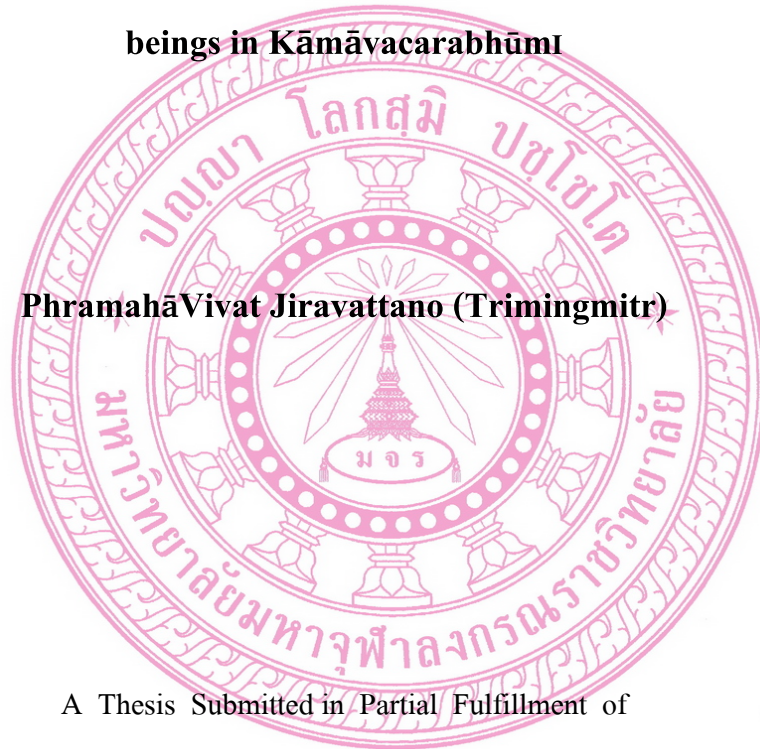
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Comparative Study of the Causes for beings Devatās and Human
beings in Kāmāvacarabhūmi**

Phramahā Vivat Jiravattano (Trimingmitr)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

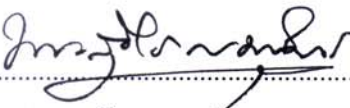
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

C.E. 2012

(Copyright of Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ”
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาพรชัย สิริวิโร, ดร.)

กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร)

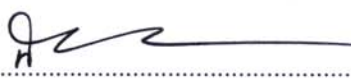
กรรมการ

(ดร. จุฑามาศ วารีแสงทิพย์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาวิวัฒน์ จีรวฑฒโน)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ใน
กามาวจรภูมิ

ผู้วิจัย : พระมหาวิวัฒน์ จิรวฑฒโน (ตรีมิ่งมิตร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ป.ธ. ๓, พธ.บ., พธ.ม.(ปรัชญา),
Ph.D. (Philosophy)

: ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๕, พม., พธ.บ., พธ.ม.,
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดา ๒) เพื่อศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ

ผลการศึกษาพบว่า เทวดา คือ หมู่เทพ ชาวสวรรค์ผู้ผลิตผลิตด้วยกามคุณ ๕ ด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน อาศัยอยู่ในเทวโลก และมีกำเนิดโอปปาติกะ สวรรค์กามาวจรภูมิ หรือสวรรค์ ๖ ชั้น เป็นภูมิที่อยู่ของเทวดากามาวจรภูมิอยู่เหนือมนุษย์โลกขึ้นไป สาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นเทวดา คือ การบริจาคทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาไปอุบัติเป็นเทวดาในกามาวจรภูมิ

มนุษย์ในพระพุทธศาสนา คือ ผู้มีใจสูง มีมนุษยธรรม สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ ในกำเนิด ๔ อย่าง มนุษย์เกิดเป็นชลาพุชะ ผู้เกิดในครรภ์ การพัฒนาการชีวิตมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงนั้น เป็นเรื่องที่แพทย์ปัจจุบันยอมรับทุกประการ

การกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นยากมาก เหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ในกามาวจรภูมิจะต้องเว้นบาปทั้งปวง แล้วประพฤติสุจริต ๓ ในกาย วาจา ใจ การทำบุญกิริยาวัตถุ ๒ ประการ คือ ทาน และศีล แต่ขาดการภาวนาไป จะทำให้มาเกิดเป็นมนุษย์อีก

เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ ในด้านเหมือนกัน คือ เทวดาทั้งหลายย่อมจุติ เช่นเดียวกับมนุษย์ตาย มีร่างกายประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ และ วิญญาณ มีความทุกข์ สุข เช่นเดียวกับมนุษย์ เทวดาในกามาวจรภูมิ มีการประพฤติในกาม เหมือนมนุษย์โลก

ด้านที่ต่างกัน คือ กำเนิดมนุษย์เป็นผู้เกิดในครรภ์ เทวดาเป็น โอปปาติกะ เทวดามี อายุ วรรณะ สุข ยศ อธิปไตย รูป เสียง กลิ่น รส และ โสภณูปะที่เป็นทิพย์ และมีอำนาจเหนือ ธรรมชาติ แต่มนุษย์กล้าหาญกว่า มีสติขยับยั้งชั่งใจดีกว่า และมีการประพฤติพรหมจรรย์ตาม หลักอริยมรรค เทพสภาวะของเทวดาเป็นคฤหัสถ์ ไม่สามารถดำรงสมณเพศได้ และมีความ จำกัดในด้านความรู้

มนุษย์ประเสริฐกว่าเทวดา เพราะมนุษย์มีคุณธรรมสูงกว่าเทวดา พระอริยบุคคล เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา และการเป็นมนุษย์สามารถปฏิบัติธรรมที่สามารถนำไปสู่ ความดับทุกข์ได้ เทวดากามาวจรทุกชั้นยังมีกิเลส ล้วนตกอยู่ในวิภวสงสาร จึงต้องเวียนว่ายตาย เกิดอยู่ไม่รู้จบสิ้นเช่นเดียวกับมนุษย์ปุถุชน

Thesis Title : A Comparative Study of the Causes for beings Devatās and Human beings in Kāmāvacarabhūmi

Researcher : Phramahā Vivat Jiravattano (Trimingmitr)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assist. Prof. Dr. Phramahā Grissana Taruno Pali III., B.A., M.A.,
Ph.D. (Philosophy)

: Assist. Prof. Dr. Samiddhiphon Netnimith Pali. IX, B.A., M.A.,
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : 16/7/2012

ABSTRACT

This research is of 3 objectives, namely :- (1) to study the Causes for being Devatās (2) to study the Causes for being Human beings (3) to Comparatively study the Causes for being Devatās and Human beings in Kāmāvacarabhūmi .

From the study, it is found that :- Devatās are the groups of Gods. They are the members of heaven deities who are entertained with 5 Kāmāguṇas by their supernatural powers. Devatās live in Deloka and were born to be Opapātikas. Kāmāvacarabhūmis or the heavens of 6 levels are the locations of Kāmāvacarabhūmi Devatās. They live more highly than the Earth. The causes for being Devatās are Dāna Pariccāga, the observation of 5 Sīlas and 8 Sīlas and the wish for being Devatās in Kāmāvacarabhūmi.

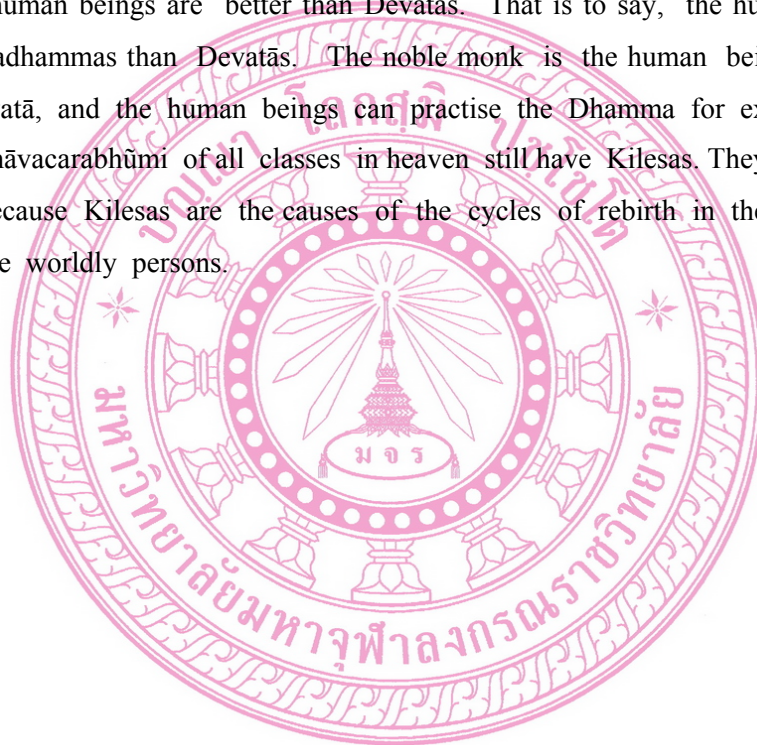
The human beings in Buddhism are the persons who have high-minds and Manussadhamma, and they can also develop themselves. In 4 Origins, the Human beings are born in Jalābujas, those who were born from the womb. The development of the human lives said by the Buddha is entirely agreed by Doctors in the present time.

The turning to be reborn in humanhood is very difficult. The causes for being human beings are to refrain from all Pāpas and to behave the good conducts with Kāya, Vācā and Citta. When they observe Puññakiriyāvatthus :- Dāna, Sīlas, but without Bhāvanā, it is the cause for being human beings.

The comparative study of causes for being Devatās and human beings in Kāmāvacarabhūmi on the same side is that :- The Cuti of Devatā is the same as the human death. Devatās have the bodies composed of Mahābhūtarūpas and Viññāna like human beings. They also have Dukkha and Sukha. Kāmāvacarabhūmi Devatās have conducts in sensual-desire like the human beings.

The different sides are :- The human beings are born in Jalābuja, those born from the womb; but Devatās are born to be Opapātikas and they have divine ages, castes, Sukhas, Yasas, Adhipateyyas, Rūpas, Voices, Smells, Tastes and Phoṭṭhabba and they also have supernatural powers. The human beings are of more bravery in senses and restraints, and they also observe Brahmācariya in the principles of Ariyamagga Devatā's conditions are of Gahaṭṭhas. They cannot obtain the monkhood and they have the limitations of knowledge.

The human beings are better than Devatās. That is to say, the human beings have more Guṇadhammas than Devatās. The noble monk is the human being who is greater than Devatā, and the human beings can practise the Dhamma for extinguishing the Dukkha. Kāmāvacarabhūmi of all classes in heaven still have Kilesas. They are all in Vaṭṭasaṁsāra, because Kilesas are the causes of the cycles of rebirth in the same way as the case of the worldly persons.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ก็ด้วยความกรุณา แนะนำช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ และ ผศ.ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ รวมถึงผู้ที่มีส่วนร่วมมิให้การช่วยเหลือทุกท่าน ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็น ตลอดจนช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาไว้ในโอกาสนี้

ขอบพระคุณพระครูธรรมธราชบงกช (อ่าพงษ์ ไกรทอง) ที่ให้คำแนะนำ สอบถามความคืบหน้าของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด รวมทั้งสหธรรมิก ที่ให้การสนับสนุนและให้กำลังใจด้วยดีตลอดมาเช่นเดียวกัน

ขอขอบคุณและอนุโมทนาแก่ พระมหาวชิรวิทย์ อุกกเมธิ (วิเศษศิลป์) คุณจุมพล เอี่ยมสะอาด คุณสมบัติ มณฑา ที่ช่วยเหลือให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

ความดีและประโยชน์แห่งวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอถวายเป็นพุทธบูชา ขอน้อมถวายเป็นเครื่องบูชาคุณ มารดา บิดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดจนท่านผู้มีพระคุณ ทุก ๆ ท่าน และขอให้พระสัทธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า จงสถิตตั้งมั่นเป็นแสงสว่างแก่ชาวโลกสืบกาลนาน

พระมหาวิวัฒน์ จิรวฑฒโน (ตรีมิ่งมิตร)

๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ก
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๖
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ เหตุที่ทำให้เป็นเทวดา	๑๓
๒.๑ ความหมายคำว่าเทวดา	๑๓
๒.๒ เทวดาในพระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๓ เทวดาของศาสนาพราหมณ์	๒๒
๒.๔ กำเนิด-จตุติของเทวดา	๒๔
๒.๔.๑ การกำเนิด	๒๔
๒.๔.๒ การจตุติของเทวดา	๒๖
๒.๔.๓ อายุของเทวดา	๓๐

๒.๔.๔	เทวลักษณะ	๓๒
๒.๔.๕	อาหารของเทวดา	๓๔
๒.๔.๖	ประเภทของเทวดา	๓๗
๒.๔.๗	ที่อยู่ของเทวดา	๓๘
๒.๕	เทวดาในกามาวจรภูมิ	๓๙
๒.๕.๑	สวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ	๓๙
๒.๕.๒	เทวดาชั้นกามาวจรภูมิ	๔๐
๒.๖	เหตุที่ทำให้เป็นเทวดาในกามาวจรภูมิ	๔๖
๒.๖.๑	เทวธรรม	๔๖
๒.๖.๒	สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช	๔๗
๒.๖.๓	สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๔๘
๒.๖.๔	สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นยามา	๔๘
๒.๖.๕	สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต	๔๙
๒.๖.๖	สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนิมมานนรดี	๔๙
๒.๖.๗	สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี	๕๐
บทที่ ๓	เหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์	๕๓
๓.๑	มนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๓
๓.๑.๑	ความหมายคำว่ามนุษย์	๕๓
๓.๑.๒	ความหมายมนุษย์ในทัศนะของนักปราชญ์	๕๖
๓.๒	กำเนิด-ชรา-มรณะของมนุษย์	๕๖
๓.๒.๑	การกำเนิด	๕๖
๓.๒.๒	ชรา-มรณะ	๖๓
๓.๒.๓	อายุของมนุษย์	๖๓
๓.๒.๔	ลักษณะของมนุษย์	๖๘
๓.๒.๕	ประเภทของมนุษย์	๗๕
๓.๒.๖	อาหารของมนุษย์	๘๐
๓.๒.๗	ที่อยู่ของมนุษย์	๘๒

๓.๒.๘ ศัตรูของมนุษย์	๘๖
๓.๓ เหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ในกามาวจรภูมิ	๘๗
๓.๓.๑ ตายแล้วจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นยากมาก	๘๗
๓.๓.๒ การได้มาเกิดเป็นมนุษย์ชาย-หญิง	๘๘
๓.๓.๓ เหตุที่เกิดเป็นกระเทย	๘๘
๓.๓.๔ เหตุที่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์-เทวดา	๘๙
๓.๓.๕ เหตุที่ไปเกิดในนรก-สวรรค์	๙๐
๓.๓.๖ เหตุที่ทำให้มนุษย์เป็นคนเลว-ดี	๙๒
บทที่ ๔ วิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ	๙๕
๔.๑ ด้านที่เหมือนกัน	๙๕
๔.๒ ด้านที่ต่างกัน	๙๗
๔.๓ ด้านที่มนุษย์เหนือกว่าเทวดา	๑๐๕
๔.๓.๑ มนุษย์มีคุณธรรมสูงกว่าเทวดา	๑๐๕
๔.๓.๒ พระอริยบุคคลเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา	๑๑๑
๔.๓.๓ การเป็นมนุษย์สามารถปฏิบัติธรรมนำไปสู่ความดับทุกข์ได้	๑๑๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๗
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๐
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๒๐
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป	๑๒๑
บรรณานุกรม	๑๒๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๘ และพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ เรียงตามลำดับอักษรในภาษาบาลี ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี) = วินัยปิฎก มหาวิภังคปาฐี (ภาษาบาลี)

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)

ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาจุลคปาฐี (ภาษาบาลี)

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)

ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)

อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ทุก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ปญจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.อฏฐก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.นวก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)

ขุ.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.วิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)

ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)

ขุ.ชา.ม.(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก (ภาษาไทย)

ขุ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)

ขุ.จู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ (ภาษาไทย)

ขุ.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิลังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิลังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ที.ม.อ.(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ที.ปา.อ.(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ม.มู. อ.(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)

สั.ส.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.จตุกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.นวก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี นวกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ใช้อ้างอิงเลขเกี่ยวกับพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ โดยจะแจ้งเล่ม/ ข้อ/หน้า ตามลำดับดังนี้ ตัวเลขข้างต้นหมายถึง เล่มที่ ตัวเลขตรงกลางหมายถึง ข้อที่ และตัวเลขสุดท้ายหมายถึงหน้า เช่น ที.สี. (บาลี) ๘/๒๗๖/๘๗. ที.สี. (ไทย) ๘/๒๗๖/๘๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขุทฺตคฤคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๘ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๘๗ ฉบับมหาจุฬาฯตีพิมพ์ ๒๕๐๐ และ ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๘ ข้อที่ ๒๗๖ หน้า ๘๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้น

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงเลขเกี่ยวกับพระไตรปิฎกอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏฯ โดยจะแจ้งเล่ม/ ภาค/หน้า ตามลำดับดังนี้ ตัวเลขข้างต้นหมายถึง เล่มที่ ตัวเลขตรงกลางหมายถึง ภาคที่ และตัวเลขสุดท้ายหมายถึงหน้า เช่น ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๗๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค อรรถกถาภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๒ หน้า ๑๗๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์^๑ ซึ่งในบรรดาคำสอนทั้งหลายเหล่านั้น มีทั้งหมดคำสอนระดับโลกียธรรม และระดับโลกุตตรธรรม คำสอนระดับโลกียธรรม ได้แก่ คำสอนทั้งหลายอันเป็นวิสัยโลก เพื่อให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนนั้นดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขในชาติปัจจุบันและในชาติต่อไป เป็นคำสอนสำหรับผู้ที่ยังต้องการความเจริญ ความสุขในวัฏสงสาร เช่น คำสอนในหลักการดำรงชีวิตเรื่อง ทาน ศีล สวรรค์ เป็นต้น ส่วนคำสอนระดับโลกุตตรธรรม คือ คำสอนเพื่อมุ่งการหลุดพ้น หมคภิเลส เป็นคำสอนในระดับสูงขึ้นไปอีก เช่น อริยสัจ ๔^๒ ปฏิจจนมุปบาท^๓ อริยมรรคมีองค์ ๘^๔ เป็นต้น

^๑หมวดธรรมในพระไตรปิฎกมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ คือวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ สุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ อภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^๒อริยสัจ ๔ คือ ๑. ทุกขอริยสัจ (อริยสัจคือทุกข์) ๒. ทุกขสมุททยอริยสัจ (อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์) ๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจคือความดับทุกข์) ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์), อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๕/๑๖๓.

^๓ปฏิจจนมุปบาท หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัย และสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นอันเป็นกระบวนการทางปัญญา (causality) ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างนั้น แม้ว่าพระตถาคตจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม เช่น ชรามรณะมี เพราะชาติเป็นปัจจัย, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖.

^๔อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ), วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมะทั้ง ๒ ระดับนั้น เป็นเพราะทรงเล็งเห็นว่า มนุษย์ปุถุชนนั้นมีอุปนิสัยและความปรารถนาที่แตกต่างกัน บางคนมีความพึงพอใจต้องการเพียงการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ประสบความสำเร็จในชีวิต ได้รับความสุขจากมนุษย์สมบัติในชาตินี้ และสวรรค์สมบัติในชาติหน้า ในขณะที่เดียวกันก็มีมนุษย์บางคนที่ดับทุกข์ ละกิเลส ต้องการนิพพานสมบัติอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงนำพระธรรมที่ทรงตรัสรู้มาสั่งสอนเวไนยสัตว์^๕ เพื่อให้สัตว์ได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง คำสอนของพระพุทธองค์ทั้งระดับโลกียะ และระดับโลกุตระนั้น ล้วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ทั้งสิ้น ฉะนั้น ในการที่จะดำรงชีวิตในทางที่ถูก ที่ชอบ ให้ถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ก็จึงจำเป็นจะต้องทราบ ทำความรู้จักสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์ หากต้องการสวรรค์สมบัติเป็นสุคติในชาติหน้า ก็จำเป็นจะต้องรู้จักสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาด้วยการมาเกิดของสิ่งมีชีวิตอยู่บนโลกนี้หรือโลกอื่น ๆ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรเถระว่า สัตว์โลกหรือสิ่งมีชีวิตถือกำเนิดใน ๔ ลักษณะ เรียกว่า กำเนิด ๔ คือ

- ๑) กำเนิดอันทชะ (การเกิดในไข่)
- ๒) กำเนิดขลาปุชะ (การเกิดในครรภ์)
- ๓) กำเนิดสังเสทชะ (การเกิดในถ้ำไคลหรือที่ขึ้นและ)
- ๔) กำเนิดโอปปาติกะ (การเกิดผุดขึ้น)^๖

กำเนิดอันทชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในฟองไข่ แล้วฟักเกิดเป็นตัวภายหลัง เช่น เป็ด ไก่ นก เป็นต้น

กำเนิดขลาปุชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในครรภ์ตลอดเป็นตัว เช่น มนุษย์ ช้าง ม้า เป็นต้น

กำเนิดสังเสทชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในที่ขึ้นและ โสโครก ที่เนาหมักหมม เช่น หนอน พยาธิ เป็นต้น

กำเนิดโอปปาติกะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเจริญเต็มที่ไม่ต้องฟักจากไข่ ไม่ต้องเกิดในครรภ์ เช่น เทวดา สัตว์นรก มนุษย์ และเปรตบางจำพวก^๗

^๕เวไนยสัตว์ คือ สัตว์ผู้ควรแก่การแนะนำสั่งสอน สัตว์ที่ฟังแนะนำได้ สัตว์ที่พอคิดได้สอนได้, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๗.

^๖ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒.

^๗เช่น พรานหมันไปกขรชาติ มิได้เกิดในครรภ์มารดา แต่เกิดในท้องดอกบัวหลวงกลางสระใหญ่ ใกล้กับป่าหิมพานต์, ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๓๔.

มนุษย์นั้น เป็นผู้เกิดในชลาปุชะ หรือชลามปุชะ คือการเกิดในครรภ์ เป็นหนึ่งในบรรดากำเนิดทั้ง ๔ นั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า

การได้ความเป็นมนุษย์ก็ยาก การที่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกก็ยาก การที่ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วรุ่งเรืองในโลกก็ยาก^๔ เมื่อได้เกิดมาแล้วมนุษย์ทุกคนบนโลกนี้ที่เรียกว่า ปุถุชนนั้นมีอยู่ ๒ จำพวก ได้แก่ อัมชปุถุชน คือคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และ กัลยาณปุถุชน คือคนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว^๕

ในอัครกัณฐสูตร ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก^๖ พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิวัฒนาการของมนุษย์ ควบคู่ไปกับวิวัฒนาการ โลกว่า ..ขณะที่โลกครั้งแรกยังเป็นพื้นน้ำ มีพรหมจากชั้นอภัสสรพรหม เดินทางไปมาทางอากาศ มีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีรอบกาย ต่อมาน้ำนั้นกลายเป็นวันดิน สัตว์โลกหรือมนุษย์พวกแรกเกิดความสงสัยอยากลอง จึงลิ้มชิมดู และได้บริโภคเป็นอาหารแทนปีติ ร่างกายจึงเปลี่ยนแปลงหายขึ้น รัศมีกายหายไป ตอนนี้เกิดดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวขึ้น...ตรัสเล่าถึงการเกิดมาเป็นมนุษย์ว่า..การเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และแม่สมณะล้วนเป็น โดยกรรม คือ หน้าที่มิใช่โดยวาระอย่างที่ว่าพวกพราหมณ์เข้าใจ มนุษย์ทั้ง ๕ พวกนั้นถ้าประพฤติธรรม คือกาย ทุจริต วจิตุจริต และมโนตุจริต เป็นมิจนาคิภูฏี หลังจากตายไปแล้วก็ไปเกิดในอบาย ทุกดิวินิบาตตรรกเหมือนกัน ถ้าประพฤติธรรม คือกายสุจริต วจิตุจริต และมโนสุจริต เป็นสัมมาทิภูฏี หลังจากตายไปแล้วก็ไปเกิดในสุคติ โลกสวรรค์เหมือนกัน^๗

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงเทวดาที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้าไว้เป็นอันมาก เทวดาทั้งหลายเมื่อมาเฝ้าย่อมมาในเวลามัชฌิมยามเท่านั้น^๘ ทั้งนี้เป็นเพราะมีความประสงค์ ทูลถามปัญหาเพื่อบรรลुकุณวิเศษมีประการต่าง ๆ จึงมาสู่มนุษย์โลก เหมือนบุรุษผู้สะอาดมาเข้าส้วม โดยปกคิมนุษยโลกย่อมเป็นของปฏิกูล เป็นของเหม็นสำหรับเทวดาเหล่านั้นนับแต่ ร้อยโยชน์ เทวดาทั้งหลายจึงไม่อภิรมย์ในมนุษย์โลก ด้วยเหตุนี้ เทวดาจึงไม่นั่ง ประสงค์จะ

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๘/๖๓๑.

^๕ ปุถุชน คือคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้ เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ, (ที.สี. (ไทย) ๕/๗/๓).

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

^๗ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรต้นตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐-๖๑.

^๘ ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๖.

ทำกิจที่มาแล้วรีบกลับไป ขณะที่มนุษย์ทั้งหลายย่อมนั่งก็เพื่อบรรเทาความลำบากแห่งอิริยาบถ เช่น ยืน เดิน เป็นต้น ซึ่งความลำบากนี้ไม่มีในเทวดา ด้วยเหตุนี้ เทวดาจึงไม่นั่ง เมื่อมาเข้าเฝ้า พระพุทธองค์ในโลกมนุษย์

เทพ แปลว่า ผู้เล่นเพลิดเพลินอยู่ในกามคุณ หมายถึง เทวดา เทพเจ้าพวกชาวสวรรค์ เทพในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมายถึง เทพ ๓ ประเภท คือ สมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ^{๑๑} ส่วนกามาวจรภูมินั้น หมายถึงเอวาทองเที่ยวไปในกามภพ อันเป็นที่เกิดของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ได้แก่ โลกเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เสพกาม คือ อบายภูมิ ๔ มนุษยโลก และสวรรค์ ๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาลงถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตดีรวมเป็น ๑๑ ชั้น^{๑๒}

กามาวจรเทวดา ๖ ชั้น^{๑๓} คือ

- ๑) จาตุมหาราชิกา เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๑ มีมหाराช ๔ องค์ ประจำทิศทั้ง ๔
- ๒) ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ มีท้าวสักกะ (พระอินทร์) เป็นผู้ปกครอง
- ๓) ยามา เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ มีท้าวสุยามเทพบุตรปกครอง
- ๔) ดุสิต เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ มีท้าวสันดุสิตเทวราชปกครอง ชั้นนี้เป็นที่สถิตของ

พระโพธิสัตว์ก่อนจุติลงมาสู่มนุษยโลกและตรัสรู้ในพระชาติสุดท้าย

- ๕) นิมมานรดี เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ มีท้าวสุณิมิตเทวราชปกครอง
- ๖) ปรนิมมิตวสวัตดีเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ มีท้าวปรนิมมิตวสวัตดีปกครอง

เทวดา ได้แก่ หมู่เทพ ชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ทั้งเพศชายและเพศหญิง เป็นกำเนิดโอปปาติกะ สัตว์เกิดผุดขึ้นมาและโตเต็มตัวในทันใด เมื่อตายก็ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรากฏ เช่น เทวดาและสัตว์นรก^{๑๔}

เทวดานั้นเมื่อตนเองครั้งที่เป็นมนุษย์ได้ทำความดีนั้น มีการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เมื่อตายไปแล้วผลบุญที่ทำไว้ในโลกมนุษย์ก็จะส่งผลให้ได้เกิดเป็นเทวดาในระดับต่าง ๆ กัน ประเภทโอปปาติกะ หมายถึง สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพ เช่น เทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น^{๑๕} เหล่าเทพดาทั้งหลายบริโภคน้ำสุราโภชนาหารอันเป็นทิพย์ตามเทพวิสัย สุราโภชนาหารที่เทวดาบริโภคน้ำสุราเข้าไปแล้วนั้น ย่อมแห่ง

^{๑๑} จุ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕๕/๗๘๐.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒.

^{๑๓} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๓๓/๔๔๐.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๑.

^{๑๕} ที.สี. (ไทย) ๕/๑๗๑/๕๖.

เหือดหายไปในกายจนหมดสิ้น จะได้ปรากฏเหลือเป็นมูตรคูลซึ่งมีกลิ่นเหม็นอย่างร้ายกาจดั่ง เช่นมนุษย์ชาติก็หาไม่ ตราบใดที่เป็นเทวดา เทพธิดาอยู่ในสรวงสวรรค์ย่อมไม่เกิด อุบัติวันตราย โรคภัยไข้เจ็บ ศัสตราอาวุธต่าง ๆ ไม่อาจเบียดเบียนได้ เทวดาทิ้งปวง ทรงผ้าที่พร้อมสรรพด้วยเครื่องประดับอลังการอันเป็นทิพย์ กายมีรัศมีรุ่งเรืองส่องสว่าง ผ้าทิพย์ญา เป็นผ้าทิพย์ผืนเล็ก มีขนาดประมาณเท่าดอกปีบเท่านั้น ครั้นคลี่ออกมาปรารถนาจะนุ่งห่ม ก็จะพลันเป็นผ้าขนาดใหญ่ ยาว และกว้างพอดีแก่ร่างของเทพธิดาผู้เป็นเจ้าของ

อนึ่ง รัศมีทั้งสอง คือรัศมีแห่งอาณาจักรวิภูษิต รัศมีแห่งปราสาทพิมานที่ทวยเทพสถิตอยู่ และรัศมีแห่งกายของเทพธิดาทั้งหลาย ย่อมส่องแสงสว่างรุ่งเรือง เมื่อเทวโลกเต็มไปด้วยรัศมีรุ่งเรืองส่องสว่าง ราตรีในสวรรค์เทวโลกจึงไม่มีคมนเหม็นดั่งมนุษย์โลก มีแต่ทิวาวารปรากฏเป็นจุดกลางวันอยู่เป็นนิตย์ ไม่ต้องตามประทีปแสงไฟใหญ่่น้อยให้เหนื่อยยาก ในเทวโลกก็ส่องสว่างด้วยอำนาจแห่งรัศมีต่าง ๆ และรัศมีแห่งเงินทองแก้วแก่นาวรัตน์ อันเป็นทิพย์สมบัติ ซึ่งเกิดจากบุญญาภพที่เทพธิดาทั้งหลายได้สร้างสมมาแต่ปางบรรพ์^{๑๔} และเทวดาย่อมสิ้นบุญ มีอันต้องตายจากสวรรค์ เช่นเดียวกับมนุษย์จะต้องตายจากโลกนี้ไป เทวดาก่อนจุติ จะเกิดบุญนิमित ๕ ประการ คือ ๑) ดอกไม้เหี่ยว ๒) ผ้าเศร้าหมอง ๓) เหงื่อออกจากรักแร้ ๔) กายเริ่มเศร้าหมอง ๕) ไม่ยินดีการดำรงอยู่บนอาสนะของตน^{๑๕}

ดังนั้นเทวดาจึงมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย โดยเฉพาะ พุทธศาสนิกชนที่ยังนับถือเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายด้วย ดังนั้นจึงเป็นมูลเหตุจูงใจให้ ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษาเรื่องคุณธรรมของเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิและมนุษย์ว่า มีความเป็นอยู่ มีความเหมือนกัน หรือมีความแตกต่างกับความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างไร เพราะเทวดาชั้นกามาวจรนี้มีความใกล้ชิดและสัมพันธ์กับมนุษย์มาตั้งแต่พุทธกาลจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ส่วนเทวดาชั้นที่สูงจากชั้นกามาวจรขึ้นไป เป็นเทวดาที่ได้มานสมบัติซึ่งจะมีความเกี่ยวข้องกับโลกมนุษย์น้อยมาก และพวกเทวดาทั้งหลายถือกันว่าโลกมนุษย์เป็นสถานที่สกปรกมีกลิ่นเหม็น ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ แล้วจะไม่ลงมาบนโลกมนุษย์เลย โดยเฉพาะ ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้ไปเกิดเป็นเทวดา สาเหตุที่ทำให้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ และวิเคราะห์เปรียบเทียบ สาเหตุทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิว่า มีความเหมือนกัน มีความ

^{๑๔}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑๗-๓๑๘.

^{๑๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๐๑/๒๓๖.

แตกต่างกันอย่างไร การได้เกิดเป็นมนุษย์หรือไปอุบัติเป็นเทวดา ภูมิไหนประเสริฐกว่ากัน ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษาจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาศึกษา ค้นคว้า เป็นการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง ย่อมเป็นผลทางด้านศรัทธา และปัญญา ต่อผู้ที่สนใจใฝ่รู้ได้ศึกษาค้นคว้าสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้จะศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดา และมนุษย์ วิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ จากพระไตรปิฎก อรรถกถาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาทเป็นหลัก หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ และวารสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ เหตุที่ทำให้เป็นเทวดาเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ เหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์เป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ หากวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ จะมีความเหมือนและความต่างอย่างไร ภูมิไหนจะดีกว่า

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **เหตุที่ทำให้เกิด** หมายถึง สิ่งที่ก่อให้เกิดเป็นผล ทำให้มาเกิดอีก หรือปัจจัยจำเพาะที่ก่อให้เกิดผลนั้น ๆ กล่าวคือ การตายแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดา

๑.๕.๒ **เทวดา** หมายถึง หมู่เทพ ชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ทั้งเพศหญิงและชาย เทพบุตรเป็นเทวดาผู้ชาย เทพธิดาเป็นเทวดาผู้หญิง

๑.๕.๓ **มนุษย์** หมายถึง ผู้ได้บำเพ็ญกรรมของมนุษย์หรือมนุษย์กรรมมาแล้วในอดีตชาติจึงได้เกิดมาเป็นมนุษย์อีก

๑.๕.๔ กามาวจรภูมิ หมายถึง โลกแห่งกาม ภูมิที่ท่องเที่ยวไปในกามภพซึ่งเกี่ยวข้องกับกาม ได้แก่ ชั้นธ ชาติ อยตนะ ตั้งแต่มนุษย์ภูมิจนถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ กามาวจรภูมิสวรรค์ของเทวดามี ๖ ชั้น คือ จาคุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา คุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตตวสวัตติ

๑.๖ ทบพวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ โลกทิปนี เกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุสฺสภูมิ คือภูมิที่อยู่อาศัยของมนุษย์ผู้มีใจสูงในเชิงกล้าหาญ ประกอบกรรมทั้งเป็นกุศลและอกุศล มนุษย์นั้น ย่อมมีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกันไป ย่อมมี ๔ ประเภท คือ ๑) มนุษย์นรก คือ คนบาป ทำผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี ๒) มนุษย์เปรต คือคนผู้เที่ยวแสวงหาอาหารและเสื้อผ้าห่มด้วยความยากลำบาก ด้วยวิบากกรรมที่ได้ทำไว้ในชาติปางก่อน ๓) มนุษย์เดียรฉาน คือ ผู้อาศัยผู้อื่นอยู่กิน เป็นผู้ไร้ศีลธรรม และไม่เคยประกอบกุศลกรรม ๔) มนุษย์กุต คือ ผู้รู้จักว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์และสิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ ละเว้นบาปและความชั่วประพฤติดีในความดี มีศีล ๕ บริบูรณ์ครบถ้วน ประกอบกุศลกรรมอยู่เสมอ^{๒๐}

๑.๖.๒ พระครูวินัยธรสุเทพ อภิณฺจน ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า เทวดาเป็นคำที่ใช้เรียกชาวสวรรค์ ซึ่งเป็นภพภูมิของผู้ที่เคยสร้างคุณความดีเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ทั้งเทวดาและมนุษย์จึงเกี่ยวข้องกันด้วยหลักกรรม คือหลักของกรรมที่จำแนกสัตว์ให้เป็นไปต่าง ๆ กัน คือ ทรมหรือประณีตโดยถือเอามนุษย์ภูมิเป็นเกณฑ์หรือเป็นแดนแห่งพฤติกรรมที่ชักนำสัตว์ไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ สวรรค์มีมากขึ้นด้วยกันตามระดับคุณธรรมของผู้บำเพ็ญกุศลธรรม แต่เทวดาก็เป็นปุถุชนเช่นเดียวกันกับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดาในทางพฤติกรรมจึงเป็นไปในรูปแบบที่แตกต่างกัน พระพุทธศาสนาได้ชี้แนวทางแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดา ด้วยการวางท่าทีแห่งเมตตา มีไมตรีจิต อยู่ร่วมกันฉันมิตร เคารพนับถือซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่ เจ็บ ตาย และเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์

^{๒๐}พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), โลกทิปนี, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๒-๑๗๐.

จากพฤติกรรมที่สืบเนื่องกันระหว่างมนุษย์กับเทวดา หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นถึงหลักธรรมของมนุษย์ในการชักนำสรรพสัตว์ให้บรรลุประโยชน์ทั้งหลายด้วยความไม่ประมาท และบำเพ็ญบุญกุศลซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนั้น สำหรับผู้ที่สิ้นอาสวกิเลสอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เป็นพระอรหันตจีณาสพ จะไม่มีการเกิดอีกต่อไป ส่วนผู้ที่ไม่ได้บรรลุสภาวะเช่นนั้นถือว่าเป็นปุถุชน จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ไม่มีที่สิ้นสุด^{๒๑}

๑.๖.๓ พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวโร - สอนรอด) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า งานวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาลักษณะธรรมชาติของโลกและจักรวาลอันมีสัมพันธภาพกับความคิดเรื่อง อื่น ๆ เช่น กรรม สุคติ ทุกคติ เทวดาทั้งหลายนั้นมีลักษณะทางกายภาพเหมือนมนุษย์ มีความรู้สึก การรับรู้และสติสัมปชัญญะ ในพระพุทธศาสนา เทวดาได้รับการยกย่องว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติในบางประการ และคอยช่วยเหลือมนุษย์ หลายครั้งที่พระอินทร์ช่วยเหลือพระพุทธองค์ พระพุทธสาวก อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีคุณธรรมอื่น ๆ ให้ได้ประกอบกุศลกรรม^{๒๒}

๑.๖.๔ พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา (วันจันทร์) ได้ศึกษาเรื่องนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบันบางส่วน ทั้งนี้เพื่อนำเสนอทฤษฎีเป็นการยืนยันว่า นรกและสวรรค์มีอยู่จริง ทั้งที่เป็นสถานที่ (รูปธรรม) และภาวะทางจิตใจ (นามธรรม) และนำเสนอวิวัฒนาการของแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ตั้งแต่ยุคคัมภีร์พระไตรปิฎกมาจนถึงยุคปัจจุบัน

ทรรศนะที่มีจุดเน้นแตกต่างกันอย่างนี้ น่าจะมีการผสมผสานให้กลมกลืนกัน เพื่อให้ผู้นุชนเห็นความสำคัญทั้งนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ และที่เป็นภาวะทางจิตใจ เพราะนรกและสวรรค์ทั้ง ๒ สถานะ เป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา มีความสำคัญ

^{๒๑}พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๒}พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวโร-สอนรอด). “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้าบทคัดย่อ, ๘๓.

ในฐานะเป็นปริยัติศาสตร์ แม้ว่านรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่อยู่อาศัย จะไม่สามารถนำมาพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ชัดได้ แต่เมื่อนำทฤษฎีโลก ๓ ทฤษฎีปรโลก ทฤษฎีกำเนิด ๔ ทฤษฎีเทพ ๓ และทฤษฎีอภิญญา ๖ มาศึกษาประกอบแล้ว ทำให้สามารถยืนยันได้อย่างสมเหตุสมผลว่า นรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ในชาติหน้ามีอยู่จริงในฐานะเป็นองค์ประกอบของสังสารวัฏ^{๒๓}

๑.๖.๕ พระมหาประยงค์ จันทรแดง ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวทและความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่า "เทวดา" คือ สิ่งที่มีมนุษย์เคารพนับถือและยำเกรง เพราะเชื่อว่าสามารถบันดาลทั้งคุณและโทษให้แก่มนุษย์ได้โดยขึ้นอยู่กับความพอใจของเทวดาเป็นสำคัญ ส่วนประเด็นที่แตกต่างกัน คือ เทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกไม่มีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด แต่มีกรรมดีที่ได้ทำไว้เมื่อครั้งมีชีวิตเป็นผู้ให้กำเนิด ซึ่งการเกิดในลักษณะนี้เรียกว่า "โอปปาติกะ" คือเกิดผุดขึ้นโตเต็มทีในทันที แม้เมื่อเกิดเป็นเทวดาก็ยังอยู่ในภาวะของปุถุชนและยังต้องเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับมนุษย์จนกว่าจะสิ้นกิเลสอาสวะ เทวดาจึงอยู่ในฐานะต่ำกว่าพระอรหันต์ ในขณะที่เทวดาในคัมภีร์พระเวทมีมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด เมื่อเจริญเติบโตถึงวัยหนุ่มสาวแล้วก็คงอยู่ในวัยนี้ตลอดไป ไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีชีวิตเป็นอมตะ และมีความยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ทุกระดับ ส่วนความเชื่อเทวดาในสังคมไทยนอกจากยังคงเชื่อและนับถือสืบแบบดั้งเดิมแล้ว สังคมไทยก็ได้ยอมรับนับถือเทวดาที่มาจากวัฒนธรรมอื่น โดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียอีกด้วย และคนส่วนใหญ่ที่นับถือเทวดาก็เพราะหวังพึ่งพาอำนาจจากเทวดา หรือหวังผลประโยชน์จากเทวดาเป็นสำคัญ^{๒๔}

๑.๖.๖ พระมหาสุชนา โรจนญาโณ (ยาสุกแสง) ได้ทำการศึกษาบทบาทของ พระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่ พบว่า ประวัติ และความเป็นมาของพระมหาโมคคัลลานะ ตั้งแต่ชาติกาลจนถึงปรินิพพาน พร้อมทั้งคุณสมบัติเฉพาะตัวของท่าน เช่น การมีฤทธิ์ เป็นต้น ท่านได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะการให้คำแนะนำ เป็นที่ปรึกษา การสนทนา การ

^{๒๓}พระมหาสมจินต์ สมมาบุญโญ (วันจันทร์), “การศึกษาเรื่องนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๒.

^{๒๔}พระมหาประยงค์ จันทรแดง, “ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวทและความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้าบทคัดย่อ.

ตอบปัญหาข้อข้องใจ การแสดงฤทธิ์โดยรับสนองพระพุทธรูปบูชาให้ไปปราบผู้เป็นมิถิชาปฏิฐิ การเป็นสมณฑุตในเทวโลกและยมโลก แล้วนำเรื่องราวเหล่านั้นมาบอกแก่ชาวโลก และการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การบรรยาย การอธิบายขยาย ความ การเปรียบเทียบ การตอบคำถาม และท่านยังได้เป็นสมณฑุต ผู้คอยเชื่อมประสาน ความสัมพันธ์โลกทั้ง ๓ คือ มนุษยโลก เทวโลก และยมโลก^{๒๕}

๑.๖.๗ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พระพุทธศาสนากับคึกฤทธิ์ เกี่ยวกับเทวดาว่า ข่าวนั่งสือพิมพ์ไทยรัฐฉบับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นข่าว พระภิกษุอายุ ๑๑๖ ปีแสดงอภินิหาร เนื้อข่าวมีว่า พระภิกษุชรารูปหนึ่งสามารถบินขบถาตกลาง ลานแจ้งที่ไม่มีคน ปรากฏว่าได้ข่าวกลับเต็มบาตร พันเอกปิ่น มุกกันต์ อธิบดีกรมการศาสนา นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานศาลฎีกา นายประกอบ หุตะสิงห์ อธิบดีศาลอุทธรณ์ ได้เดินทาง ไปพบพระภิกษุรูปดังกล่าวที่วัดหนึ่งในจังหวัดพิจิตร เพื่อพิสูจน์เฝ้าดูพระบินขบถาต ‘ข่าว เทวดา’ ครั้งแรกอธิบดีกรมการศาสนา และคณะบุคคลทั้งหลายยอมรับว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ แต่เรื่องนี้ปรากฏต่อมาภายหลังท่านอธิบดียอมรับว่าไม่จริง^{๒๖}

๑.๖.๘ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พระพุทธศาสนา : ทศนะและ วิจาร์ณ เกี่ยวกับเทวดาว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถา ได้เล่าเสริมความยิ่งใหญ่ของ เทวดาไว้ว่า เวลาเทวดาเข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามปัญหา หรือขอคำแนะนำบางอย่าง พวกเขาจะไม่นั่ง เอกมนต์ จิตา โข สาทะวาทา ภควันต์ อภิวัตติ แปลว่า เทวดานั้น ยืน อยู่สถานที่อันควรแล้ว ได้อภิวัตพระผู้มีพระภาค ทุกครั้งที่เทวดาเข้ามาเฝ้าพระพุทธองค์จะไม่ นั่ง ไหว้พระพุทธองค์แล้ว ก็ถามข้อข้องใจของตน ถามเสร็จแล้ว ได้รับคำตอบเป็นที่พอใจ หมดเรื่องแล้วก็จะ ตฤเถวณฺตรธา ยี แปลว่า อันตรธานหายไป ณ บัดเดี๋ยวนั้น เมื่อมีคำถามว่า ทำไมเทวดาจึงไม่ยอมนั่ง ตอบว่า เพราะจะรีบกลับ ถามว่า ทำไมจึงต้องรีบกลับ ตอบว่า เพราะ เทวดา همینเปื้อมนุษย์ ด้วยโลกมนุษย์นั้น เทวดาทั้งหลายถือว่าเป็นสถานที่ปฎิภูล มีกลิ่นเหม็น

^{๒๕} พระมหาสุขญา โรจนญาโณ (ยาสุกแสง), “การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการ เผยแผ่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้าบทคัดย่อ.

^{๒๖} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, พระพุทธศาสนากับคึกฤทธิ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๓-๑๑๕.

เพราะฉะนั้น พวกเทวดาจึงไม่ยอมนั่ง ด้วยประสงค์จะทำกิจธุระของตนให้เสร็จแล้วรีบกลับไป^{๒๓}

๑.๖.๕ รศ.ดร. นฤมล มารคแมน ได้กล่าวไว้ในหนังสือ มนุษย์และความเป็นจริงของชีวิตในทัศนะของพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับมนุษย์และเทวดาว่า ความคำริชอบ คือคำริออกจากกามคุณอารมณ์ทั้ง ๕ เห็นทุกข์ โทษของกาม แล้วหลีกเร้นสละจากกาม ผู้บริโศกกาม หรือตกอยู่ใต้อำนาจกาม มี ๓ ประเภท คือ ๑) เหล่าสัตว์ที่มีกามปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ ๒) เทวดาชั้นนิมมานนรดี ที่ยินดีในทิพยสมบัติที่ตนเนรมิตขึ้นเอง ๓) เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีที่ยินดีในทิพยสมบัติที่เทวดาเหล่าอื่นนิรมิตให้ มนุษย์จัดว่าเป็นสัตว์ที่มีกามปรากฏอยู่ตามธรรมชาติและยังตัดกามไม่ได้ จนกว่าจะบรรลุได้เป็นพระอรหันต์ระดับพระอนาคามี^{๒๔}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า แม้จะมีงานวิจัยที่กล่าวถึงเรื่องเทวดาอยู่บ้าง แต่ไม่ได้ศึกษาเฉพาะเรื่องสาเหตุที่ทำให้ไปอุบัติเป็นเทวดาและสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์มากนักในเชิงเปรียบเทียบ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาสาเหตุที่ทำให้ไปอุบัติเป็นเทวดา สาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์ เปรียบเทียบ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าแก่ผู้สนใจใคร่รู้สืบไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังต่อไปนี้

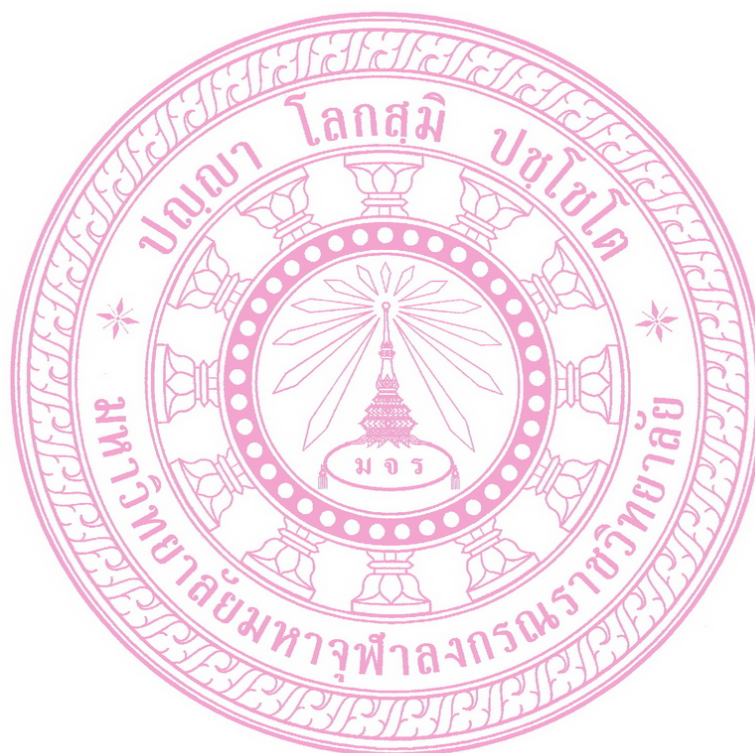
- ๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจาก เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือพระไตรปิฎก
- ๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจาก เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ วรรณคดี เอกสารงานวิจัย หนังสือ ตำราและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้
- ๑.๗.๓ วิเคราะห์ข้อมูล
- ๑.๗.๔ สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ

^{๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระพุทธศาสนา : ทัศนะและวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๗-๒๓๘.

^{๒๔} รศ.ดร. นฤมล มารคแมน, มนุษย์และความเป็นจริงของชีวิตในทัศนะของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕.

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบสาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบสาเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างแห่งสาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดากับสาเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์

บทที่ ๒

เหตุที่ทำให้เป็นเทวดา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดา ในประเด็น ความหมาย การกำเนิด-
จตุติ เทวลักษณะ ประเภท ที่อยู่ของเทวดา และเหตุที่เป็นเทวดาในกามาวจรภูมิ ที่ปรากฏใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

ศาสนาต่าง ๆ ที่กำเนิดในชมพูทวีปมีเรื่องของเทพเจ้ามากมาย จำแนกหลักการและ
ยืนยันให้ผู้นับถือลัทธิเกิดความมั่นใจว่าจะได้รับความสุขในความมุ่งหมายแห่งชีวิต โดยมีการ
กล่าวถึงเทพเจ้า เพื่อเป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติของศาสนิก ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
กล่าวถึงเทวดาไว้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเทวดาสังยุต^๑ สักกปัญหสูตร^๒ เป็นต้น และมี
แทรกในพระสูตรต่าง ๆ เป็นอันมาก

๒.๑. ความหมายคำว่าเทวดา

คำว่า เทวดา มีวิเคราะห์ศัพท์ ดังนี้

เทวดา มาจาก เทวดาเทวดานิ (เทว + ตา เทวดา + นิ) แปลว่า เทวดา เทพ

เทวดา มาจาก เทว (ทิว ก็พ่าย + อ) แปลว่า เทวดา เทพ เทวะ

ทิพพุนฺติ ปรยจฺหิ กามคฺเชนฺหิ อุตฺตโน วา อิทธิยา ติ เทวา, ก็พุนฺติ โชตนฺติ จาติ
อุตฺโต. เต ติวริชา สมฺมตฺติเทวา อุปรตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติ แปลว่า เทวดาผู้ผลิตผลิตด้วย
กามคุณ ๕ หรือด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน ชื่อว่า เทวะ

เทวดา มาจาก อมร (น+ มร ปาณจาเค + อ) แปลว่า เทวดา ผู้ไม่ตาย อมรเทพ

มรณฺนิ มโร, โสเยตฺถ นตฺถิ, เต อมรา แปลว่า เทวดาที่ไม่มีความตายเหล่านั้น ชื่อว่า
อมระ (อาเทศ น เป็น อ)

เทวดา มาจาก สุร (สุรา+ ณ) แปลว่า เทวดา ผู้มีความกล้าหาญ

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑/๑.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๓๓.

สมุทฺตฤๅสุรา อตฺถิ เยสํ, เต สุรา แปลว่าผู้มีเครื่องดื่มมากมายจนน้ำในมหาสมุทร
ชื่อว่า สุระ

เทวดา มาจาก มรุ (มร + ปาณจาเค + อุ) แปลว่า เทวดา ผู้ตายตามอายุขัย

ที่หมายกาปิ สมานา ขลาปฺริจฺเจทํ สมฺปตฺตกาเล มรฺนติ สีเลนาติ มรุ แปลว่า เทวดา
พวกที่มีอายุยืนยาว แต่เมื่อถึงกำหนดอายุก็ตายไปโดยปกติ จึงมีชื่อว่า มรุ

เทวดา มาจาก สุราสี (สุราสทฺทฺอุปฺปท + อส ภฺกฺขเน + อี) แปลว่า เทวดา ผู้กิน
ของทิพย์ ผู้บริโภคนิสฺสาโภชนํ

สุราโภชนนฺภูชนสฺสิตตฺยา สุราสีโน แปลว่า เทวดาชื่อว่าสุราสี เพราะปกติบริโภค
สุราโภชนํคืออาหารทิพย์ (ลบสระหลัง)

เทวดา มาจาก ทิวโก (ทิว+ โอก) แปลว่า เทวดา ผู้อาศัยอยู่ในเทวโลก

ทิว เทวโลโก โลโก อสโย เยสํ เต ทิวกา แปลว่า เทวดาที่มีเทวโลกเป็นที่อยู่
อาศัย ชื่อว่า ทิวกะ (ลบสระหน้า)

เทวดา มาจาก อมตป (อมตสทฺทฺอุปฺปท + ปา) แปลว่า เทวดา ผู้ดื่มอมตรส

สุราหารสฺส ปาตพฺพสฺสปี สมฺภว โค อมตํ ปิวนฺตติ อมตปา, อมโตสธํ วา ปิวนฺตติ
อมตปา แปลว่า ผู้ดื่มน้ำอมฤตหรือดื่มอมตโอสถจากอาหารทิพย์ ชื่อว่า อมตปะ (ลบสระหน้า)

เทวดา มาจาก นิชฺชร (นิ+ ชฺร+ณ) แปลว่า เทวดาผู้ไม่แก่

สทา ปฺลจฺจิวิสฺสวสฺสทฺทฺเทสฺยิตฺตา นิรากตา ชฺรฯ เอเต สฺนฺติ นิชฺชรา แปลว่า เทวดา ผู้
ไม่ปรากฏความแก่ เพราะดูเหมือนกับว่ามีวัยเบญจเพสตลอดไป จึงชื่อว่า นิชฺชระ (ซ้อนชฺ, ลบ
ณ และสระหน้า)

เทวดา มาจาก อนิมิส (น + นิ + มิส นิมิลเน+ อ) แปลว่า เทวดา ผู้ไม่หลับตา

น นิมิสฺนฺตติ อนิมิสฯ, ญฺมฺกา นิจฺจลํ กโรนฺติตฺตฺยตฺโต แปลว่า ผู้ไม่กระพริบตา คือ
ไม่ทำให้ขนตาไหว ชื่อว่า อนิมิสะ (อาเทศ น เป็น อา)

เทวดา มาจาก ติทฺส (ติทส+ อ) แปลว่า เทวดา ตรียทศเทพ หมู่เทวดา ๓๐ องค์
เทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ชาติสฺตฺตาวินาสสฺงฺขาทา ติสฺโส ทสา ปริมาณฯ เอเต สฺนฺติ ติทฺสา, เอเต หิ
มนุสฺสทาโย วิย พุทฺธิวิปริณามขเยหิ นฺ ยุชฺชนฺติ ปฺลจฺจิวิสฺสวสฺสทฺทฺเทสฺยา เอว อฺปฺปชฺชนฺติ สฺนฺติ
วินสฺสฺนฺติ แปลว่า เทวดาผู้มีสภาพ ๓ อย่าง คือ เกิดขึ้น สถิตอยู่ และสิ้นอายุขัยตามกฎเกณฑ์

ชื่อว่า ดิตสะ หมายถึง เทวดาเหล่านี้ไม่ปรากฏว่าเสื่อมวัยเหมือนมนุษย์ เป็นต้น เพราะตั้งแต่เกิดจนถึงสิ้นอายุ เป็นเหมือนมีวัยหนุ่มสาวอายุ ๒๕ ปี

ยังมีศัพท์ที่แปลว่า เทวดาอีกมาก เช่น สุปพฺพา สุขมนา ดิติเวสา อาทิตยฺยา ทิวิสทา เลขา อาทิจฺจา อมฺจฺจา หวิโกชฺนา ฯลฯ (ทุกบทที่แปลว่า เทวดา ทั้ง ๓ ถึงคัมภีร์ประกอบวิภักติฝ่ายพหูพจน์)^๓

นอกจากนี้ มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของเทวดาไว้หลายท่านในความหมาย ดังต่อไปนี้

เทวดา เทวดา น. เทพ ชาวสวรรค์^๔

เทวดา ได้แก่ หมู่เทพ ชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ทั้งเพศชายและเพศหญิง เป็นกำเนิดโอปปาติกะ สัตว์เกิดผุดขึ้นมาและโตเต็มตัวในทันใด เมื่อตายก็ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรากฏ เช่น เทวดาและสัตว์นรก

เทพบุตร คือ เทวดาผู้ชาย ชาวสวรรค์เพศชาย

เทพธิดา คือ นางฟ้า หญิงชาวสวรรค์

เทวดา คือ หมู่เทพ ชาวสวรรค์ เป็นคำเรียกชาวสวรรค์ทั้งเพศชายและเพศหญิง^๕

สรุปคำว่าเทวดาเป็นชื่อเรียกบุคคลที่ได้ทำบุญกุศล ความดี เมื่อตายแล้วได้ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ ซึ่งเป็นสถานที่มีความสุขพร้อมด้วยกามคุณ (รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส) ที่เป็นทิพย์

๒.๒ เทวดาในพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงเทวดา เช่น ปายาสีสสูตร ว่าด้วยเจ้าปายาสี

พระเจ้าปายาสีนี้ มิได้เป็นกษัตริย์ที่ได้รับมูรธาภิเษกสถาปนาอย่างกษัตริย์ทั่วไป พระองค์เป็นเพียงเจ้าครองเมืองเสตัพพะที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็น

^๓พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวรงค์ปริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕-๓๘.

^๔สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑.

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๑.

พรหมไทย^๖ เมื่อครั้งพระกumāรกัสสปะจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จาริกมาถึงเมืองเสตัพพะ พระเจ้าปายาสิจึงไปพบพระเถระเพื่อสนทนาธรรม พระองค์มีความเชื่อว่า ไม่มีเทวดา ไม่มีสัตว์โลกอื่น ไม่มีโอปปาติกสัตว์ แม้พลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี

๑) ไม่เชื่อว่านรกมีจริง เพราะไม่เคยมีคนที่ตายแล้วเกิดในนรกกลับมาบอก

เจ้าปายาสิตรัสเล่าว่า มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตที่ประพาศิษฐ์ต่าง ๆ เมื่อตอนใกล้ตายได้เสด็จไปหาสั่งว่า ถ้าไปตกรนรก แล้วให้กลับมาบอก คนเหล่านั้นรับคำแล้วแต่ไม่กลับมาไม่ส่งข่าวมาบอก จึงทรงเชื่อว่าโลกอื่นไม่มี

๒) ไม่เชื่อว่าสวรรค์มีจริง เพราะไม่เคยมีคนที่ตายแล้วเกิดในนรกกลับมาบอก

เจ้าปายาสิตรัสสังคนี่ทำความดี เมื่อตอนใกล้ตายว่า ถ้าได้ไปสู่สุคติสวรรค์ แล้วให้กลับมาบอก คนเหล่านั้นรับคำแล้ว แต่ไม่เคยกลับมาบอกเลย จึงทรงเชื่อว่าโลกอื่นไม่มี

๓) ไม่เชื่อว่าสวรรค์มีจริง เพราะไม่เคยมีคนที่ตายแล้วเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์แล้ว

กลับมาบอก

เจ้าปายาสิตรัสสังคนี่ทำความดีว่า ผู้ทำความดีจะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ เมื่อไปเกิดเป็นเทวดาแล้วขอให้กลับมาบอก คนเหล่านั้นรับคำแล้ว แต่ไม่เคยกลับมาบอกเลย จึงทรงเชื่อว่าโลกอื่นไม่มี^๗ พระกumāรกัสสปะ^๘ ทูลเจ้าปายาสิวา

ข้อที่ ๑ เปรียบเหมือนคนตาบอดแต่กำเนิดไม่อาจเห็นรูปสีดำและรูปสีขาว..กล่าวว่า ‘เราไม่รู้ ไม่เห็นสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งนั้นจึงไม่มี’ ย่อมได้ชื่อว่าพูดไม่ถูก แต่มีสมณพราหมณ์ผู้มีตาทิพย์ยอมเห็น โลกนี้ โลกอื่นตลอดถึงเหล่าโอปปาติกสัตว์ได้ ด้วยตาทิพย์ที่มนุษย์ไม่อาจเห็น โลกอื่นได้ด้วยตาเนื้อ ในข้อ ๑ เปรียบด้วยโจรที่ทำผิดถูกราชบุรุษจับได้ โจรเหล่านั้นขอผิดผ่อนขอให้กลับไปบอกพวกพ้องก่อนจะได้หรือไม่ เช่นเดียวกันกับพวกที่ทำชั่ว ถ้าไปตกรนรกก็คงไม่ได้รับอนุญาตจากนายนิรยบาลให้กลับมาบอกได้

^๖ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๖-๔๐๗/๓๔๑.

^๗ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๑๒/๓๔๔.

^๘พระกumāรกัสสปะ เป็นพระเถระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรของธิดาเศรษฐีในนครราชคฤห์ คลอดเมื่อมารดาบวชเป็นภิกษุณีแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม ทารกนั้นได้นามว่า กัสสปะ เพราะท่านเป็นเด็กสามัญ แต่ได้รับการเลี้ยงดูอย่างราชกุมาร ท่านอุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุนิพพานและได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในทางแสดงธรรมได้วิจิตร, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐.

ข้อที่ ๒ เปรียบเหมือนคนตกลงไปในหลุมอุจจาระมิดีรีมะ พระองค์สั่งให้ราชบุรุษช่วยยกขึ้นจากหลุมนั้น เอาซี่ไม้ไผ่ปาดอุจจาระออกทำความสะอาดจดแล้วนำพวงมาลัย เครื่องลูบไล้และผ้ามีราคาแพงมาให้นุ่งห่ม พาขึ้นสู่ปราสาทบำเรอด้วยกามคุณ ๕ บุรุษนั้นจะอยากลงไปอยู่ในหลุมอุจจาระนั้นอีกหรือไม่ เช่นเดียวกันกับมนุษย์ก็เป็นผู้ไม่สะอาดมึกลิ่นเหม็น ปฏิเสธสำหรับเทวดาทั้งหลาย พวกเขาทำความดีที่ไปสุคติโลกสวรรค์แล้วจะกลับมาบอกได้อย่างไร

ข้อที่ ๓ เวลาหนึ่งวันกับหนึ่งคืนของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ ๑๐๐ ปีมนุษย์ ผู้ที่ทำความดีเมื่อไปเกิดเป็นเทวดาแล้วคิดว่า อีกสัก ๒-๓ วันจะไปบอกเจ้าปายาสี เขาจะมาบอกได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า มาไม่ได้ เพราะพระองค์คงตายไปนานแล้ว

เมื่อพระกুমารก็สละแสดงธรรมเทศนาจบแล้ว เจ้าปายาสีตรัสว่าพระองค์เข้าใจตั้งแต่อุปมาข้อแรกแล้วแต่ต้องการฟังปฏิภาณตอบปัญหาอันวิจิตรจากพระเถระจึงได้โต้แย้งและคัดค้าน แล้วสรรเสริญพระเถระที่แสดงธรรมได้ไพเราะจับใจและประกาศตนเป็นอุบาสก เจ้าปายาสีสวรรคตแล้วไปเกิดเป็นปายาสีเทพบุตรในเสรีสกวิมาน วิมานเงินที่วางเปล่าไกล่ประศิวิมานมีต้นชื่กขนาดใหญ่ ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา^๕

พระเจ้าปเสนทิโกศลไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตรัสถามว่า ‘เทวดามีจริงหรือไม่’ และถ้าเทวดามีจริงเทวดาเหล่านั้นจะมาหรือไม่มาสู่โลกนี้^๖ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ‘ถ้าเทวดาเหล่าใดมีความเบียดเบียน^๗ เทวดาเหล่านั้นก็จะมาสู่โลกนี้ เทวดาเหล่าใดไม่มีความเบียดเบียน^๘ ก็จะไม่มาสู่โลกนี้’

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงยืนยันต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เทวดามีจริง และเทวดาเมื่อเกิดทุกข์ทางใจที่ยังละไม่ได้เด็ดขาดด้วยสมุจเฉตปหาน^๙ ก็จะต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ได้อีก

^๕ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ อร์หันต์ ฉบับสมบูรณ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘๗.

^๖มา คือ มาอุบัติ (เกิด) ไม่มา หมายถึงไม่มาอุบัติ (เกิด) อีก (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๐/๔๖๗).

^๗ความเบียดเบียน ในที่นี้หมายถึงมีทุกข์ คือทุกข์ทางใจที่ยังละไม่ได้เด็ดขาดด้วยสมุจเฉตปหาน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๐/๔๖๗).

^๘ไม่มีความเบียดเบียน หมายถึงตัดทุกข์ได้เด็ดขาด (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๐/๔๖๗).

^๙สมุจเฉต คือการตัดขาด สมุจเฉตปหาน หมายถึงการละกิเลสได้โดยเด็ดขาดด้วยอริยมรรค, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๓.

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย เทวคาสังยุต ประมวลเรื่องเทวดากล่าวว่า เทวดาที่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ส่วนมากจะไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ไปทูลถามปัญหาข้อข้องใจ เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ กับอีกอย่างหนึ่งเมื่อตนคิดคติธรรมหรือคำสุภาษิตได้ ก็จะไปกล่าวต่อพระ พักตร์ในทำนองขอความเห็นจากพระพุทธเจ้า ถ้าทรงเห็นว่าเหมาะสมแล้วก็จะตรัสรับรอง ถ้า ทรงเห็นว่ายังไม่สมบูรณ์ก็จะทรงตรัสที่สมบูรณ์ให้ฟัง เทวคาสังยุตนี้ แบ่งออกเป็นพระสูตร สั้น ๆ รวม ๓๐ พระสูตร เป็นคาถาหรือบทกวีทั้งคำถาม คำตอบ มีร้อยแก้วปนอยู่บ้าง มีความ ไพเราะทั้งคำและเนื้อความ^{๕๔}

เช่น ครั้งหนึ่ง เทวดาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า บุคคลฆ่าอะไร ได้จึงอยู่เป็นสุข ตรัส ตอบว่า

บุคคลฆ่าความโกรธได้ จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธได้ จึงไม่เศร้าโศก เทวดา พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ^{๕๕} มียอดหวาน เพราะ บุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก^{๕๖}

พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันถึงความรู้ การได้เห็น การมีอยู่ของเทวดากับ ภิกษุทั้งหลาย ไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย กยาสิสสูตร ว่า

ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็น โภทิสต์^{๕๗} ยังไม่ได้ตรัสรู้ เราไม่รู้โอกาส^{๕๘} แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย เราคิดมีความคิดดังนี้ว่า ‘ถ้าเรารู้โอกาสและเห็นรูปทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้ ญาณทัส สนะ^{๕๙}ของเรา ก็จะบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น’

สมัยต่อมา เรานั้นเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ รู้โอกาสและ เห็นรูปทั้งหลาย แต่เราไม่ได้ยื่นเจรจาปราศรัยกับเทวดาเหล่านั้น เรานั้นได้มีความคิด ดังนี้ว่า ‘ถ้าเรารู้โอกาส เห็นรูปทั้งหลายและยื่นเจรจาปราศรัยกับเทวดาเหล่านั้น ด้วย อาการอย่างนี้ ญาณทัสสนะ^{๖๐}ของเรา ก็จะบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น’

^{๕๔}ส.พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๖๘.

^{๕๕}มีรากเป็นพิษ หมายถึงมีทุกข์เป็นวิบาก (ถ.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๕).

^{๕๖}ถ.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๕.

^{๕๗}โอกาส ในที่นี้หมายถึงทิพจักขุญาณ (อ.จ.อภฺตฺต. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔).

^{๕๘}ญาณทัสสนะหมายถึงทัสสนะคือญาณที่เป็นทิพจักขุ ในสูตรนี้กล่าวถึงญาณ ๘ คือ ๑) ทิพพ-จักขุ-ญาณ ๒) อิทธิวิชญาณ ๓) เจโตปริยญาณ ๔) ยถากัมมูปคญาณ ๕) อนาคตังสญาณ ๖) ปัจจุปปินนังสญาณ ๗) อตติตังสญาณ ๘) ปุพเพนิวาสญาณ, (อ.จ.อภฺตฺต. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔).

นี้ ดำรงอยู่ได้นานอย่างนี้' และรู้จักเทวดาเหล่านั้นว่า 'เราเคยอยู่ร่วมหรือไม่เคย อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่านี้'

อิทธิเวทญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็นเกี่ยวกับเทวดาผู้ยิ่ง) ของเรา ๘ ชั้นอย่างนี้ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็งยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ตราบนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อิทธิเวทญาณทัสสนะของเรา ๘ ชั้นอย่างนี้หมดจดดีแล้วเมื่อนั้นเราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์^{๑๕}

จากพระพุทธพจน์ แสดง อิทธิเวทญาณทัสสนะอันเป็นญาณทัสสนะพิเศษของพระพุทธเจ้า เป็นญาณทัสสนะที่ทำให้พระองค์ทรงรู้ ทรงเห็น และทรงสามารถติดต่อกับพวกเทวดาในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ได้ รวมทั้งทำให้พระองค์ทรงทราบรายละเอียดทุกอย่างเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของเทวดาเหล่านั้น เป็นญาณทัสสนะที่พระพุทธองค์ทรงพัฒนาการให้มีขึ้นด้วยการบำเพ็ญเพียรทางจิต ตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ซึ่งทรงเป็นพระโพธิสัตว์ จนกระทั่งบรรลุนิเวศน์ธรรมนั้นครบถ้วนสมบูรณ์พร้อมกับการตรัสรู้ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า อิทธิเวทญาณทัสสนะของเรา ๘ ชั้นอย่างนี้หมดจดดีแล้วนั้นอาจจำแนกได้เป็นข้อ ดังนี้

- ๑) ทรงจำرمى หรือโอภาสของเทวดาเหล่านั้น ได้ แต่ไม่เห็นร่างกายของเทวดา
- ๒) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถเห็นร่างกายของเทวดา แต่ยังไม่สามารถติดต่อกับหรือยื่นปราศรัยกับเทวดาเหล่านั้นได้
- ๓) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถติดต่อกับหรือยื่นปราศรัยกับเทวดาเหล่านั้นได้ แต่ไม่อาจทราบได้ว่าเทวดาเหล่านั้นมาจากสวรรค์ชั้นใด
- ๔) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถทราบได้ว่าเทวดาเหล่านั้นมาจากสวรรค์ชั้นใด แต่ไม่อาจทราบได้ว่าด้วยวิบากกรรมใด ทำให้เทวดาเหล่านั้นจุติจากที่ไหนแล้วไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนั้น
- ๕) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถทราบได้ว่าด้วยวิบากกรรมใดที่ทำให้เทวดาเหล่านั้นจุติที่ไหนแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นนั้น ใด แต่ไม่อาจทราบได้ว่า ด้วยวิบากกรรมใด ที่ทำให้เทวดาเหล่านั้นจึงมีอาหารอย่างนี้ เสวยทุกข์สุขอย่างนี้

^{๑๕} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๖.

๖) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถทราบได้ว่า ด้วยวิบากกรรมใด ที่ทำให้ เทวดาเหล่านั้นมีอาหารอย่างนี้ เสวยทุกข์สุขอย่างนี้ แต่ไม่อาจทราบได้ว่า เทวดาเหล่านั้นมีอายุ ยืนเพียงใด ดำรงอยู่ในเทวภูมินั้นนานเท่าไร

๗) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถทราบได้ว่า เทวดาเหล่านั้นมีอายุยืน เพียงใด ดำรงอยู่ในเทวภูมินั้นนานเท่าไร แต่ไม่อาจทราบได้ว่า พระองค์ทรงเคยอยู่ร่วมหรือไม่ เคยอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่านั้น

๘) เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป ก็ทรงสามารถทราบได้ว่า พระองค์ทรงเคย หรือ ไม่ เคยอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่านั้น

อิทธิเวทญาณทัสสนะอันเป็นญาณทัสสนะพิเศษของพระพุทธเจ้า พร้อมกับอาการ เวียน ๘ รอบของพระพุทธเจ้า นับเป็นความรู้เกี่ยวกับเทวดาที่สมบูรณ์ที่สุด เป็นฉันททัสสนะ ที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทรงยืนยันว่า ตราบใดที่อิทธิเวท ญาณทัสสนะของพระองค์ยังไม่บริสุทธิตมบูรณ์เต็มที่ พระองค์ก็จะยังไม่ทรงปฏิญาณว่า ทรง เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ แต่เพราะอิทธิเวทญาณทัสสนะของพระองค์ทั้ง ๘ ชั้นสมบูรณ์ บริสุทธิแล้ว จึงทรงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณที่ไม่มีใครรู้ยิ่งกว่าในโลกทั้งปวง

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันในความมีอยู่ของเทวดา พระกุมารกัสสปะได้ อุปมา เปรียบเทียบให้พระเจ้าปายาสีฟังจนพระราชเชื่อกว่าเทวดานั้นมีอยู่จริง และในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาทมีข้อความกล่าวถึงเทวดา ปราภุในเทวดาสังยุต และพระสูตรอื่น ๆ เป็นอันมาก

นอกจากนี้ เทวดา ยังหมายถึงเทพ แปลว่า ผู้เล่นเพลิดเพลินอยู่กับกามคุณ ผู้รุ่งเรือง ด้วยสิริของตน เทพในคัมภีร์ศาสนาหมายถึงเทพ ๓ ระดับ คือ

๑) สมมติเทพ เทพโดยยกย่องนับถือกันมาเป็นจารีต โดยมตियอมรับของ สาธารณชน ได้แก่ พระราชา พระราชินี พระราชโอรส

๒) อุบัติเทพ เทพโดยกำเนิด คือเกิดเป็นเทพอยู่ในสรวงสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่ง ตาม บุญกรรมของตน เช่น เทพชั้นกามาวจร เทพชั้นดาวดึงส์

๓) วิสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ของตน คือเป็นผู้หมดกิเลสเสerahมองด้วยการ บรรลุโลกุตระธรรมแล้ว ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งปวง^{๒๐}

^{๒๐}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๕.

ฉะนั้น เทวดาในพระพุทธศาสนา หมายถึง เทพโดยอุบัติ เป็นส่วนประกอบในพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ ส่วนความหมายเทวดาที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ ๑ แม้จะทรงเป็นมนุษย์ แต่ได้รับยกย่องเป็นสมมติเทพนั้นเพราะความสูงส่งทางด้าน โลกียะเช่นเดียวกับเทวดาทั้งหลายในกามาวจรภูมิที่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องกามคุณ ต่างจากพระพุทธองค์ พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวิสุทธิเทพสูงส่งในด้านโลกุตระ เป็นเทวดาโดยความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ ปราศจากกิเลสทั้งปวง

๒.๓ เทวดาของศาสนาพราหมณ์

พราหมณ์เรียกเทวดาว่า เทพเจ้า หมายถึง พระเจ้าบนสวรรค์ซึ่งศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้บันดาลทุกข์หรือสุขให้มนุษย์ เทวรูป คือรูปเทวดาที่นับถือตามลัทธิพราหมณ์ เทวสถาน ที่ประดิษฐานเทวรูป โบสถ์พราหมณ์^{๒๑} พระวรุณ คือ เทวดาผู้เป็นใหญ่ในสมัยพระเวท^{๒๒} ตริมูรติ หมายถึง เทวดา เทพเจ้าสำคัญ ๓ องค์ (พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ)^{๒๓} พระพรหม หมายถึง พระเป็นเจ้าผู้สร้างสิ่งทั้งหลายในสากลโลก พระวิษณุ หมายถึง พระเป็นเจ้าผู้ธำรงไว้ ผู้ถนอมรักษาสสิ่งทั้งหลายในโลกที่สร้างขึ้นแล้ว

พระศิวะ หรือ พระอิศวร หมายถึง พระเป็นเจ้าผู้ทำลายสิ่งทั้งหลายในโลกอันสร้างขึ้นแล้ว เมื่อถึงคราวที่ควรจะทำลาย ในที่สุดแห่งยุคหรือกัป เทพทั้งสามนี้ก็สิ้นสุด สลายตัวไปกลายเป็นอาดมัน หนึ่ง ครั้งพุทธกาลไม่ปรากฏทฤษฎีพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ ในบาลีฝ่ายพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกปรากฏเพียงพระพรหม ส่วนพระวิษณุ และพระศิวะไม่มีการ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑, ๑๐๓.

^{๒๒} ศาสนาพราหมณ์แบ่งเป็น ๔ ยุคคือ (๑) ยุคพระเวท (Vedic Period) ระหว่าง ๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีก่อนเริ่มพุทธศักราชจนเริ่มพุทธศักราช (๒) ยุคมหากาพย์ (Epic Period) ตั้งแต่เริ่มปี พ.ศ. ถึง พ.ศ. ๘๐๐ (๓) ยุคสูตร (Sutra Period) และ ยุคปราชญ์ (Scholastic Period) ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๒๐๐ เป็นต้นมาเช่นเดียวกัน, สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๘๓-๓๘๕.

^{๒๓} เทพทั้ง ๓ นี้เป็นสิ่งปรากฏขึ้นที่หนึ่งและสูงสุดแห่งหลักนรีนดร ‘โอม’ กำหนดด้วยอักษร ๓ ตัว คือ อ, อุ, ม รวมเป็นพยางค์ศักดิ์สิทธิ์ว่า ‘โอม’ เป็นหัวใจของศาสนาฮินดูเป็นคำกล่าวนำในพิธีกรรมต่างๆ ตริมูรติ แปลว่า มีรูป ๓ หมายถึง เทพเจ้า ๓ พระองค์เป็นสัญลักษณ์แห่งศาสนาพราหมณ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๒.

กล่าวถึง คำว่า อิสฺสฺร ในภาษาบาลี คำว่า อิสฺสฺรนิมมานเหตุ (แปลว่า เพราะการสร้างของ พระผู้เป็นใหญ่) นั้น แม้จะตรงกับคำสันสกฤต อิศฺวร ซึ่งเป็นนามหนึ่งของพระศิวะ ใน ภายหลังที่ในไทยเรียกว่า พระอิศวรรนั้น ในครั้งพุทธกาลมิได้หมายถึงพระศิวะ แต่หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ หรือ ผู้สร้าง ตามความเข้าใจของชาวพื้นเมืองซึ่งหมายถึงพระพรหมนั่นเอง^{๒๔}

นอกจากพระพรหม พระวิศณุ พระศิวะ เทพเจ้าทั้ง ๓ ของศาสนาพราหมณ์ยังมี พระมเหสี หรือศักดิ์ศักดิ์ แปลว่า สามารถ หรือ พลังให้เกิดความสามารถ เทพเจ้าของศาสนา พราหมณ์มีลักษณะเป็นครอบครัวคล้ายกับสังคมมนุษย์ เทพเจ้าบางองค์มีหลายชื่อแล้วแต่ปาง นั้น ๆ ^{๒๕} ศักดิ์ ๓ พระองค์ตามลำดับ ดังนี้

- ๑) พระนางสุรัสวดี (พระพรหม)
- ๒) พระนางลักษมี (พระวิศณุ)
- ๓) พระนางอูมา (พระศิวะ)^{๒๖}

ศาสนาพราหมณ์เสื่อมความนิยมระยะหนึ่ง เนื่องจากอิทธิพลของศาสนาพุทธ จนมาถึงปีพ.ศ. ๑๓๓๑-๑๓๖๓ ศังกราจารย์ได้ปฏิรูปศาสนาพราหมณ์มุ่งโจมตี กำจัด พระพุทธศาสนา และนำหลักปฏิบัติรวมทั้งหลักธรรมของศาสนาพุทธบางส่วนมาใช้และฟื้นฟู ปรับปรุงศาสนาพราหมณ์^{๒๗} คำว่า “ฮินดู” เป็นคำเรียกชาวอารยันที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานในลุ่ม แม่น้ำสินธุ และใช้เรียกชาวอารยันที่ผสมกับชาวพื้นเมืองในชมพูทวีป ต่อมาได้พัฒนาศาสนา พราหมณ์โดยการเพิ่มเติมเทพเจ้าท้องถิ่นดั้งเดิม ทำให้ทางตอนเหนือนับถือพระศิวะ ซึ่งเป็น เทพแห่งภูเขาหิมาลัย ทางตอนใต้ชาวประมงนับถือพระวิษณุ ซึ่งเป็นเทพที่ให้ฝนและพายุ และตอนกลางนับถือพระพิฆเนศ แล้วเรียกศาสนาพราหมณ์ ว่า ‘ศาสนาฮินดู’

^{๒๔} อ่างแล้ว, หน้า ๔๕๔.

^{๒๕} สุวรรณ เพชรนิล, ศาสนาและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย รามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๒๖.

^{๒๖} เฉพาะพระนางอูมา มีพระนามอื่น ๆ อีกมาก เช่น กาลี ชคันมาตรี โยคินี ทูรคา และปราวตี เป็นต้น, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕๕.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต). กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๘๕.

๒.๔ กำเนิด-จุดของเทวดา

กรรมที่บุคคลทั้งหลายกระทำด้วยเจตนา แบ่งตามที่ทำให้ผล เรียกว่า กรรม ๑๒^{๒๘} คือ กรรมให้ผลในชาตินี้ ให้ผลในชาติหน้า ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป เป็นต้น กามาวจรกุศลกรรม คือ กรรมฝ่ายกุศลที่ให้ผลเป็นความสุขในสุคติภพ หมายถึง กายกรรม ๓ วาจกรรม ๔ มโนกรรม ๓ เป็นกุศลกรรมที่ทำให้เกิดในกามสุคติภูมิ คือ มนุสสุภูมิ หรือ เทวโลก^{๒๙}

๒.๔.๑ การกำเนิด

ในทางพระพุทธศาสนามีระบุไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า การเกิดของสิ่งมีชีวิตมีอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑) กำเนิดอณูทษะ (การเกิดในไข่) ๒) กำเนิดชลาพุชชะ (การเกิดในครรภ์) ๓) กำเนิดสังเสทชะ (การเกิดในถ้ำไคลหรือที่ชื้นแฉะ) ๔) กำเนิดโอปปาติกะ (การเกิดผุดขึ้น) เทวดานั้นกำเนิดในประเภทโอปปาติกะ เช่นเดียวกับ สัตว์นรก มนุษย์ และเปรตบางจำพวก^{๓๐} กำเนิดเทวดานั้นในคัมภีร์กล่าวไว้มีหลายประการ ดังนี้

๑) ต้นตระกูล หรือกำเนิดเทวดา ๘ จำพวก

- (๑) ตระกูลสิทธิตะเวดา สิทธ (สุธ สัทธิทธิมิ+อ) ผู้ปรารถนาสิ่งใดก็สำเร็จทุกอย่าง
- (๒) ตระกูลภูตเทวดา ภูต (ภู สุตตาย+ต) เทวดาพวกร้ายเวทมนต์
- (๓) ตระกูลเทวดาคณธรรพ์ คณธพ (คณธสทพูป+ท+ปริญชเน+อ) คณธรรพ์
- (๔) ตระกูลคุษหกเทวดา คุษหก (คุษหสัรรณ+ช+ก) เทวดาเฝ้าขุมทรัพย์
- (๕) ตระกูลยักษ์เทวดา ยักษ์ (ยักษ ปุชชาย+อ) เทวดายักษ์
- (๖) ตระกูลรัทษเทวดา (รทษ ปาลเน+ส) เทวดารายส ผีเสื้อน้ำ
- (๗) ตระกูลกุ่มกัณฐเทวดา กุ่มกณฐ (กุ่มภ+อณฐ) กุ่มกัณฐ ยักษ์

^{๒๘}กรรม ๑๒ แบ่งตามที่ทำให้ผล คือ (๑) จำแนกตามเวลาที่ให้ผล (๑) ทิฏฐัมมเวทนิยกรรม (๒) อุปปัชชเวทนิยกรรม (๓) อปราปริยเวทนิยกรรม (๔) อโหสิกรรม (๒) กรรมให้ผลตามหน้าที่ (๕) อุปัตถัมภกกรรม (๖) อุปปีฬกรรม (๗) อุปัตถัมภกกรรม (๘) อุปฆาตกรรม (๓) จำแนกตามความแรงของการให้ผล (๙) คุกรรม (๑๐) พหุลกรรม (๑๑) อาสันนกรรม (๑๒) กตัตตกรรม, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕.

^{๒๙}พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี, (กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, ๒๕๒๑), หน้า ๔๖๗-๔๗๕.

^{๓๐}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒.

(๘) ตระกูลปีศาจเทวดา ปีศาจ (ปีศาจทพูปท+อส ภกฺขเน+อ) เทวดากินเศษเนื้อ^{๓๑}

๒) การอุบัติเป็นเทวดา

การอุบัติเป็นเทวดาไม่ต้องผ่านกรรมมารดาเหมือนมนุษย์ แต่จะอุบัติกายเป็นเทวดาทันที เรียกว่า โอปปาติกะ มนุษย์จะอุบัติเป็นเทวดาได้ เมื่อจิตก่อนตายระลึกถึงกุศลกรรม ความดีที่เคยทำไว้ในโลกมนุษย์ เกิดเป็นมหากุศลจิต ๘ ดวง อันประกอบด้วย หิริ และ โอตตปปะ การบริจาคทาน การฟังธรรม หรือการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

เทวดานั้นคือ อุบัติเทพ พระปิณฑะกล่าวแก่พราหมณ์พาวรีว่า ‘พระพุทธรเจ้าทรงรู้ชัดในเรื่องอริเทพ คือ ทรงรู้ธรรมที่ทำให้ความเป็นอริเทพของพระองค์และของคนอื่นทั้งปวง ผู้ทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย เพื่อเหล่าชนผู้มีความสงสัยให้กลับรู้ได้’^{๓๒}

๓) เทพ ๓ จำพวก

อริเทพ หมายถึง เทพ ๓ จำพวก คือ

(๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร พระราชเทวี

(๒) อุบัติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เป็นต้น

(๓) วิสุทธิตเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันตปัจฉิมาสพ พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๓๓}

สมมติเทพ ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร พระราชเทวี

อุบัติเทพ ได้แก่ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดาชั้นดุสิต เทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหม และเทวดาชั้นสูงขึ้นไปกว่านั้น

วิสุทธิตเทพ ได้แก่ พระอรหันตปัจฉิมาสพ ผู้เป็นสาวกของพระตถาคต เรียกว่า วิสุทธิตเทพและพระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธรเจ้าทรงเป็นเทพ เป็นอติเทพ และเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ยิ่งกว่าสมมติเทพ อุบัติเทพ และวิสุทธิตเทพทั้งหลาย^{๓๔}

^{๓๑}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๘-๓๙.

^{๓๒}พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓๘-๑๑๕๖/๓๗๖-๓๘๐.

^{๓๓}พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕๖/๓๘๐.

๒.๔.๒ การจุดิจของเทวดา

เทวดาทั้งหลาย ย่อมมีการจุดิจ หรือตาย เช่นเดียวกับมนุษย์ เพียงแต่เวลาในเทวโลก และมนุษย์โลกแตกต่างกันเท่านั้น เหตุที่เทวดาจะต้องจุดิจมี ๔ ประการ คือ ๑) อายุขัย ๒) บุญญขัย ๓) อาหารขัย ๔) โภทพลขัย ดังนี้

๑) อายุขัย คือ จุดิจเพราะสิ้นอายุ ได้แก่ เทวดาที่ได้สร้างสมบุญกุศลมาช้านาน ครั้นอุปติเป็นเทวดาในเทวโลก ด้วยบุญกุศลที่ทำไว้แต่หนหลังก็เสวยทิพยสมบัตินั้นช้านาน จนกระทั่งครบอายุทิพย์ในเทวโลกชั้นที่สถิตนั้น ครั้นครบแล้วก็ต้องจุดิจ

๒) บุญญขัย คือ จุดิจเพราะสิ้นบุญ ได้แก่ เทวดาที่ได้สร้างสมบุญกุศลมาน้อย เมื่อบุญกุศลที่ทำไว้มาหมดสิ้นลงในขณะที่ยังไม่หมดอายุขัย ก็จำต้องจุดิจไปเกิดที่อื่นเพราะหมดบุญแล้ว

๓) อาหารขัย คือ จุดิจเพราะสิ้นอาหาร ได้แก่ เทวดาบางพวกที่เมื่อได้เสวยทิพยสมบัติแล้วมัวเพลิดเพลิน ชื่นชมยินดี เพราะไม่เคยได้พบเห็นสมบัติเช่นนี้มาก่อน จึงหลงใหลไปกับเบญจกามคุณอารมณ์ จึงลืมนิบริโภคสุทธาโภชนาหารทิพย์อันเป็นปัจจัยแก่ชีวิต แม้จะลืมนิบริโภคเพียงครั้งเดียวก็ย่อมเป็นเหตุให้กายทิพย์แห้งเหี่ยว จะนิบริโภคภายหลังสักกี่ครั้งก็ไม่อาจทำให้ชีวิตคืนคงได้ เนื่องจากกายทิพย์ของเทวดามีสภาพละเอียดอ่อนเมื่อขาดโภชาทิพย์ย่อมแตกทำลายโดยง่ายและซ่อมแซมให้ดีขึ้นใหม่ได้ยาก เปรียบดังนำเอาดอกบัวอันสดไปตากไว้บนแผ่นหินกลางแสงอาทิตย์ร้อนเวลาเที่ยงวัน ก็ชอกช้ำแห้งเหี่ยว ไหม้เกรียมดำ แม้จะแช่น้ำก็ไม่สดชื่นดังเดิม เทวดาที่ลืมนิบริโภคยอมจุดิจไปเพราะสิ้นอาหาร

๔) โภทพลขัย คือ จุดิจเพราะความโกรธ ได้แก่ เทวดาบางพวกที่เห็นสิริทิพยสมบัติของเทวดาองค์อื่น อันมียศ มีรัศมียิ่งกว่าตน ก็มีจิตริษยาพาลหาเรื่องวิวาทกัน ถ้าคู่กรณี ที่วิวาทผู้ใดมีขันติอดทนต่อความโกรธได้ เขาขอมรักษาชีวิตซึ่งกันและกันไว้ได้ เพราะผู้โกรธเปรียบไฟ ผู้ไม่โกรธเป็นน้ำ ย่อมดับไฟในเทวดาผู้โกรธได้ ทั้งสองจึงไม่ต้องจุดิจ แต่ถ้าโกรธด้วยกันทั้งคู่ ก็เป็นไฟไหม้เทวดาผู้โกรธเคียงกันถึงแก่ชีวิตต้องไปจุดิจเพราะกำลังแห่งความโกรธ^{๓๔}

^{๓๔} จุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๑.

^{๓๕} พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), โลกที่ปณี, วัฒนี กรวิวงศ์ จัดพิมพ์เพื่อเผยแผ่พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๑๔), หน้า ๒๘๓-๒๘๔.

ก่อนที่เทวดาจะจุดี ย่อมมีนิมิตล่วงหน้า หรือกลางบอกเหตุให้รู้เรียกว่า จุตินิมิตของเทวดา หรือปัญหาบุพนิมิตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในเวลาที่เทพบุตรจะจุดีจากหมู่เทพ ย่อมปรากฏบุพนิมิต ๕ ประการ คือ

- ๑) ดอกไม้ที่ประดับเหี้ยวแห้ง
- ๒) พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง
- ๓) เหงื่อไหลออกจากรักแร้
- ๔) ผิวพรรณเศร้าหมองปรากฏที่กาย
- ๕) เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน^{๓๖}

เมื่อเทวดาผู้เป็นอุปปีติเทพเริ่มตั้งแต่เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้นไป เมื่อสิ้นบุญสิ้นอายุต้องไปจากชุมนุมเทพ ย่อมจะปรากฏมีสัญญาณมรณะ ดังนี้

ดอกไม้ที่ประดับเหี้ยวแห้ง คือหมดความงดงาม เหมือนโยนดอกไม้ออกไปที่แสงแดดท่ามกลางดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน

พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง คือ ผ้าที่เทพธิดา หรือเทพบุตรนั้นนุ่งห่มแล้ว มีสีเหมือนพระอาทิตย์อ่อน ๆ ที่ทอแสงอยู่ในอากาศที่ปราศจากเมฆหมอกในสราทสมัย (ฤดูใบไม้ร่วง ฤดูสารท) ผ้าที่มีสีต่าง ๆ ก็ซีดจางลง ไม่แวววาว เศร้าหมองเหมือนถูกโยนลงไปโคลนแล้วขำในขณะนั้นทีเดียว

เหงื่อไหลออกจากรักแร้ คือ หยาดเหงื่อที่หลังไหลออกจากรักแร้ทั้งสองของเทพธิดา หรือเทพบุตรผู้มีร่างปราศจากคราบเหงื่อไคลมาก่อน เหมือนแก้วมณีโดยกำเนิดที่บริสุทธิ์ดี และเหมือนรูปหล่อทองคำที่ศิลปินผู้เชี่ยวชาญตกแต่งแล้วเหงื่อที่ไหลก็ไม่ไหลออกจากรักแร้อย่างเดิวนั้น แม้แต่เหงื่ออาภักก็จะไหลออกจากร่างกายทั้งสิ้นของเทพบุตรนั้น โดยที่กายของเทพบุตรเป็นเสมือนหนักอึ้งด้วยขำที่ประดับประดาด้วยมุกดาที่ตนประดับ

ผิวพรรณเศร้าหมองปรากฏที่กาย คือในชั้นต้นเริ่มแต่อุบัติเป็นเทวดา ร่างกายของเทวดาจะแผ่รัศมีพวยพุ่งไปตลอดสถานที่โยชน์ ๑ บ้าง ๒ โยชน์บ้าง จนถึงที่ประมาณ ๑๒ โยชน์บ้าง ตามอำนาจของตน จะปราศจากชราภาพ มีฟันหักและหนังย่นเป็นต้น ความหนาว ความร้อน จะไม่เข้าไปกระทบกระทั่ง จะเป็นเหมือนเทพธิดารุ่นสาว อายุราว ๑๖ ปี จะเป็นเหมือนเทพบุตรรุ่นหนุ่มอายุราว ๒๐ ปี แต่เมื่อสิ้นบุญ หมดอายุ เทพธิดา หรือเทพบุตรนั้นจะเกิดความผิครูปผิคร่าง ความขี้เห็ดจะเข้ามาแทนที่ คือ จะสถิตอยู่ในกายที่สิ้นรัศมี หมดเดช

^{๓๖} จุ.อติ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๓.

เทพธิดา หรือเทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน จะไม่ยินดี คือไม่ได้ความชื่นใจในทิพอาสน์ สำหรับเล่น และบำเรอ กับด้วยหมู่สาวสวรรค์ของตน

เมื่อได้ยินว่า ความตายจักมีแก่เทพธิดาหรือเทพบุตรนั้น โดย ๗ วันด้วยการนับวัน ในมนุษย์ เพราะฉะนั้น บุพนิมิตเหล่านี้จึงปรากฏด้วยการเกิดขึ้นแห่งบุพนิมิตนั้น เทพธิดาหรือเทพบุตรนั้นย่อมถูกความโศกเศร้าเข้าครอบงำ ด้วยคิดว่าจะต้องพลัดพรากจากทิพยสมบัติ ด้วยเหตุนี้ความกระวนกระวายอย่างใหญ่หลวงย่อมเกิดขึ้นในกาย ด้วยเหตุนี้แห่งจิ้งไหล่ออกจากลำตัว เทพบุตรบางองค์มีความทุกข์ ไม่สามารถจะยับยั้งความทุกข์นั้นไว้ได้ คร่ำครวญปริเทวนาการว่า เราร้อน เรากลุ้ม ไม่ได้ความแช่มชื่นในใด ๆ จึงปราถนาเพื่อ ละเมอ ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ บางองค์ตั้งสติได้ แม้ไม่ได้แสดงความผิดปกติทางกายและวาจา เมื่ออดกลั้นทุกข์ คือความพลัดพรากจากของรักไม่ได้ จะเดือดร้อนเที่ยวไป ก็บุพนิมิตเหล่านี้ ย่อมปรากฏเฉพาะเทวดาผู้มหัศจรรย์ทั้งหลายเท่านั้นเหมือนนิมิตทั้งหลายปรากฏแก่ผู้มีบุญใหญ่ในโลก เช่น พระราชา และราชมหาอำมาตย์อันมีอกกาบาท แผ่นดินไหว และจันทรคราส เป็นต้น ไม่ปรากฏแก่คนทั่วไป

อนึ่ง เทวดาบางเหล่า รู้นิมิตเหล่านั้นที่เกิดแล้วว่านิมิตเหล่านี้ชื่อว่า เป็นบุพนิมิตแห่งมรณะ แต่ไม่ใช่ว่าจะรู้ได้ทั้งหมดหมดทุกอย่าง ในเทพบุตรเหล่านั้น เทพบุตรที่เกิดด้วยกุศลกรรมอย่างอ่อน ก็จะกลัวไปว่า บัดนี้ใครเล่าจะรู้ว่าเราจักเกิดในที่ไหน? ส่วนพวกที่มีบุญมาก จะไม่กลัว ไม่หวาดหวั่น ด้วยคิดว่า เราได้ให้ทาน ได้รักษาศีล ได้สั่งสมบุญไว้มากแล้ว เราจตุติจากโลกนี้แล้ว เป็นอันหวังได้สุคติทีเดียว ก็เทวดาทั้งหลาย ครั้นถือเอาบุพนิมิต ที่ปรากฏขึ้นอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าไปสู่สวนนันทวัน อันมีประจำอยู่ในเทวโลกทุกชั้นแล้ว เทวดาทั้งหลายเมื่อทราบวาทะเทพบุตรผู้สิ้นบุญ หมดยุติจะจตุติก็พลอยยินดีด้วยพรให้ ๓ ประการ คือ

- ๑) ท่านจากเทวโลกนี้ไปแล้ว ขอให้ได้ไปเกิดในภูมิที่ดี
- ๒) ท่านได้ไปเกิดในภูมิที่ดีแล้ว ขอให้ได้ลาภอันดี
- ๓) ท่านครั้นได้ลาภอันดีแล้ว ขอให้ดำรงตนอยู่ด้วยดี^{๓๓}

ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า การไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดา การได้ลาภอันดีของเทวดา และการดำรงตนอยู่ด้วยดีของเทวดาว่าเป็นอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า การเกิดเป็นมนุษย์ชื่อว่า เป็นการไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดา เทพบุตรลงมาเกิดเป็นมนุษย์แล้วได้ความศรัทธาในธรรมวินัย นี้ชื่อว่า เป็นการได้ลาภอันดีของเทวดา ความ

^{๓๓} จุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๓.

ศรัทธาของเทพบุตรนั้นตั้งมั่นเกิดหยั่งลง มั่นคง อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร... หรือใคร ๆ ในโลกไม่สามารถทำให้คลอนแคลน ได้ชื่อว่า การดำรงตนอยู่ด้วยดีของเทวดา^{๓๘}

เมื่อเทวดาทิ้งหลายทราบ ว่า เทวดาผู้ที่จุติในเวลานั้น จะพากันกล่าวอนุโมทนาด้วยความอนุเคราะห์ว่า ‘เทพ ท่านจงมา คือ จงกลับมาสู่เทวกายในเทวโลกนี้ บ่อย ๆ’^{๓๙}

ในเทวสัททสูตร ว่าด้วยการเปล่งเสียงของเทวดา พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า เทวดาอาศัยโอกาส ๓ โอกาส จึงเปล่งเสียงออกไปในหมู่เทวดา คือ

๑) โอกาสที่อริยสาวกปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬพัศตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ย่อมเปล่งเสียงว่า ‘อริยสาวกนี้ตั้งใจจะทำสงครามกับกิเลสมาร’

๒) โอกาสที่อริยสาวกบำเพ็ญเพียรด้วยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดย่อมเปล่งเสียงว่า ‘อริยสาวกนี้ กำลังผจญกับกิเลสมาร’

๓) โอกาสที่อริยสาวกทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ย่อมเปล่งเสียงว่า ‘อริยสาวกนี้ชนะสงครามแล้ว เอชนะได้ขาด จึงครอบครองตำแหน่งความเป็นใหญ่ในสงครามนั้น นั้นแล’^{๔๐}

ด้วยเหตุที่เทวดาจะต้องจุติมี ๔ ประการคือ อายุขัย บุญขัย อาหารขัย และโกธพลขัย แล้ว อนึ่ง เมื่อเทวดาบริโภคสุทธาโภชนาหาร ไม่ต้องจับถ้ำขอมมูตรคูตรดังเช่นมนุษย์โลก และเมื่อเทวดาจะจุติจากสวรรค์ก็มีได้มือสุก ซากศพหลงเหลืออยู่ เพราะเทวดานั้นเมื่อจุติสิ้นบุญแล้วก็หายวับไปทิ้งร่าง ไม่ปรากฏเหลืออะไรอยู่เลย ทั้งนี้เพราะเทวดาจัดอยู่ในกำเนิดโอปปาติกะ คือ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น^{๔๑}

ในคัมภีร์ปัญจสุทนี อรรถกถาสติปัญฐานสูตร พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ครั่งหนึ่ง ทำวสัฏกะเห็นบุพพนิมิต ๕ ประการของพระองค์แล้ว ทรงถูกมรณภัยคุกคาม เกิดเสียพระทัย จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทรงถามปัญหา ในอวสานแห่งวิชันาปัญหาพระองค์ได้บรรลุด

^{๓๘} จุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๘.

^{๓๙} จุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๐๖.

^{๔๐} จุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๒/๔๔๕.

^{๔๑} ที.สี. (ไทย) ๘/๖๕/๒๗, พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร), โลกที่ปณี, หน้า ๒๗๔-๒๗๕.

โศดาปัตติผล พร้อมด้วยเทวดา ๘ หมื่นตน ท้าวสักกะจุติแล้วได้เสด็จอุบัติขึ้นใหม่เป็นปกติ
ดังเดิม^{๔๒}

๒.๔.๓ อายุของเทวดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำบรรยายว่า ชีวิตของเทวดาย่อมมีกำหนดแน่นอน
ตายตัว และย่อมจะยืนยาวกว่าชีวิตมนุษย์ ทั้งนี้เทวดาแต่ละชั้นในสวรรค์ย่อมมีอายุแตกต่างกัน
ไป เช่น อายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช มีอายุยืน ๕๐๐ ปีทิพย์ เมื่อเทียบกับอายุของมนุษย์
ในโลกนี้ เท่ากับ ๕ ล้านปี

พระพุทธเจ้าตรัสกับนางวิสาขาภิคารมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี เรื่องการ
รักษาอุโบสถศีลแล้วทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้ว ย่อมมิได้ด้วยความเพียร คือ อริยสาวกเมื่อ
ระลึกถึงเทวดาว่า “เทวดาชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี
ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ฯ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาเช่นใดจุติ
จากภพนี้ไปเกิดในภพนั้น แม้ตัวเราก็มิมีศรัทธา ศีล ฯ เช่นนั้นอยู่พร้อม” เมื่อเธอระลึกถึง
ศรัทธา ศีล ฯ ทั้งของตนและของเทวดา จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้า
หมองแห่งจิตได้^{๔๓}

ตรัสว่า อริยอุโบสถมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แม้พระราช
ครองราชย์ชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้น^{๔๔} สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๘ ประการ ยังมีค่าไม่ถึงเศษ ๑ ส่วน
๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ข้อ เพราะราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุข
ที่เป็นทิพย์ ถือว่าเป็นของเล็กน้อย แล้วตรัสเปรียบเทียบอายุของเทวดากับมนุษย์ว่าน้อยยิ่งกว่า
คือ

๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรีโดย
ราตรินั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณ
อายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช

๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรีโดย

^{๔๒}ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๕๐-๖๕๑.

^{๔๓}อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๕๕.

^{๔๔}คือ อังคะ มกระะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจริ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัศสกะ อวันติ
คันธระะ กัมโพชะ, อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๕๕.

ราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้นเป็นประมาณ อายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์

๒๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา

๔๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิต ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต เป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต

๘๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี

๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี^{๕๕}

กล่าวโดยสรุป เวลารับกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช เท่ากับ ๕๐ ปีของมนุษย์ และเทวดาชั้นจาตุมหาราชมีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ นอกจากจะเปรียบเทียบเวลา เวลาในโลกมนุษย์กับวันหนึ่ง คืนหนึ่งของเทวดาแล้ว ยังเปรียบกลับกันว่า เวลาในเทวโลกของเทวดากับ เวลาในมนุษย์โลกว่า

เวลารับกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ ๑๐๐ ปีของมนุษย์ และเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลารับกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา เท่ากับ ๑๐๐ ปีของมนุษย์ เทวดาชั้นยามา มีอายุ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลารับกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิตเท่ากับ ๒๐๐ ปีของมนุษย์ เทวดาชั้นดุสิต มีอายุ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลารับกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี เท่ากับ ๘๐๐ ปีของมนุษย์ และ เทวดาชั้นนิมมานรดี มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์

^{๕๕}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๘-๒๘๙.

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เท่ากับ ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์ และเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์

อนึ่ง ผู้ที่มาอุบัติเป็นเทวดาเสวยทิพยสมบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกานั้น โดยมากในอดีตชาติเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เขาเป็นคนที่มิจิตบริสุทธิ์ พยายามสร้างความดีใส่ตน เป็นผู้สันโดษ เป็นหัวหน้าชักชวนคนทั้งหลายให้ประกอบกรกุศล ครั้นวายุชนม์ กุศลกรรมจึง นำมาให้อุบัติ บังเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้สมดังจิตปรารถนา^{๕๖}

๒.๔.๔ เทวลักษณะ

บุคลิกทางกายของเทวดาชั้นกามาวจรเริ่มตั้งแต่กามาวจรภูมิไปถึงอรุปาวจรภูมิ เทวดาในกามาวจรย่อมแตกต่างกันทั้งภาวะทางกายและทางจิต เทวดาในกามาวจรภูมีย่อม ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ และวิญญาณ เทวสภาวะ ลักษณะของเทวดานั้นแบ่งเป็น

- ๑) ลักษณะทางกายภาพ คือ เพศ ความงาม อำนาจ
- ๒) ลักษณะภาวะทางจิต คือ อารมณ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ และสภาวะจิต

๑) ลักษณะทางกายภาพ

(๑) เพศ

ในมนุษย์โลกนั้น เพศสตรี และบุรุษปรากฏชัดเจน เช่นเดียวกับสภาวะของเทวดากามาวจร แต่เมื่อสูงขึ้น ไปจากสวรรค์ชั้นกามาวจรอันได้แก่ ในชั้นรูปาวจรพรหมโลกนั้น ไม่มีพรหมเพศหญิง พรหมเหล่านั้น โดยแท้จริงแล้วไม่สามารถกำหนดเพศได้ นอกจากความ เป็นพรหมเท่านั้น ส่วนชั้นรูปพรหมทรงไว้เฉพาะสภาวะจิตเท่านั้น ไม่มีร่างกาย^{๕๗}

(๒) ความงามของเทวดา

เริ่มตั้งแต่อุบัติเป็นเทวดา ร่างกายของเทวดาจะแผ่รัศมีพวยพุ่งไปตลอดสถานที่ โยชน์ ๑ บ้าง ๒ โยชน์บ้าง จนถึง ๑๒ โยชน์บ้าง ตามอำนาจของเทวดานั้น จะปราศจากความ

^{๕๖} พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร), โลกทิพย์นี้, หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^{๕๗} ผศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓), หน้า ๒๘.

ชราภาพ ไม่มีความหนาว ความร้อน เมื่อกล่าวถึงเทวดามักปรากฏว่า ทรงมีโฉมงามยิ่งกว่ามนุษย์ เมื่อใดที่กล่าวถึงเทพว่ามีผิวพรรณงดงาม พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

หมู่เทพมุงมกันแล้ว เธอทั้งหลายจงรู้จักหมู่เทพเหล่านั้น เราจะบอกเธอทั้งหลายด้วยวาจาตามลำดับอักษร ๗,๐๐๐ คน ที่เป็นภุมมเทวดาอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์มีฤทธิ์ มีความรู้เรื่อง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุงมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย^{๔๘}

อนึ่ง เมื่อกล่าวเปรียบเทียบถึงรูปโฉม ความงามของชาวโลกต่าง ๆ ตั้งแต่สัตว์นรก จนกระทั่งถึงชั้นนอกนิชฐพรหม พระภูมิ (ภูมีภูฐานเทวดา) ย่อมงามกว่าพระยาจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นตัวแทนของความงามอันเลิศของเหล่ามนุษย์ทั้งหลาย เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาย่อมงามกว่าพระภูมิเหล่านั้น ทำนองเดียวกันเทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมงามกว่าเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา และเทวดาชั้นดุสิตย่อมงามกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่า เทวดาชั้นที่สูงกว่า ย่อมงดงามกว่าชั้นต่ำกว่า และในเรื่องความงามของเทวดาเป็นปกติวิสัยที่จะต้องงามกว่ามนุษย์เสมอ^{๔๙}

(๓) อำนาจของเทวดา

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของเทวดา คืออำนาจความกล้าหาญและทรงพลัง ของท้าวสักกะ ที่กราบทูลพระพุทธเจ้า เรื่องสงครามระหว่างเทพกับอสูรว่า

ในสงครามนั้นพวกเทพชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ เมื่อข้าพระองค์ชนะสงครามจึงมีความคิดว่า บัดนี้พวกเทพในเทวโลกจะบริโภคนิโฆชา (รส) ๒ ประการ คือ ทิพยโฆชา และอสูรโฆชา การได้รับความยินดีการได้โสมนัสนั้นเป็นทางมาแห่งทัณฑาฐ เป็นทางมาแห่งศีลตราฐ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื้อหน้าย เพื่อคลายกำหนด..เพื่อสงบระงับ.. ส่วนการได้รับความยินดี การได้โสมนัสของข้าพระองค์ เพราะได้ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาค นั้น เป็นไปเพื่อความเบื้อหน้าย เพื่อคลายกำหนด..เพื่อสงบ เพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน^{๕๐}

ในกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ชื่อที่ว่า เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เทพบุตร ๔ องค์ (ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ ท้าวเวสวัณ) เข้าไป

^{๔๘}มีความรู้เรื่อง หมายถึง ประกอบด้วยอานุภาพ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๕/๒๖๒).

^{๔๙}ศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, หน้า ๒๕.

^{๕๐}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๘/๓๕๖.

อารักขาพระโพธิสัตว์ โดยการเข้าไปประจำทั้ง ๔ ทิศ ด้วยตั้งใจว่า ‘มนุษย์หรืออมมนุษย์ใด ๆ อย่าได้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์ หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย’^{๕๑}

อนึ่ง ในระหว่างมนุษย์กับเทวดานั้น มนุษย์ทั้งหลายไม่สามารถมองเห็นเทวดาได้ แม้จะมีปรากฏในคัมภีร์ว่า เห็นเป็นแสงสว่างไสว บ้าง รัศมีรุ่งโรจน์บ้าง เพราะเทวดาทั้งหลายมีกายเป็นทิพย์อันละเอียดอ่อน ประณีต การที่มนุษย์จะมองเห็นกายเทวดาได้ ก็โดยเทวดาเนรมิตกายของตนให้หายขึ้นเท่านั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงจะสามารถมองเห็นเทวดาได้ ชื่อนี้ ฉนโค เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมิที่ต่ำกว่าย่อมไม่สามารถแลเห็นเทวดาที่อยู่ภูมิสูงกว่าตนได้ เพราะเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมิที่สูงกว่าย่อมมีกายที่ละเอียด ประณีตกว่า ดังนั้น การที่เทวดาซึ่งอยู่ในภูมิที่ต่ำกว่าจะมองเห็นกายเทวดาซึ่งอยู่ในภูมิที่สูงกว่าได้ ก็โดยเทวดาภูมิสูงกว่าเนรมิตกายของตนให้หายขึ้นเท่านั้น เทวดาภูมิที่ต่ำกว่าทั้งหลายจึงจะมองเห็นได้

๒.๔.๕ อาหารของเทวดา

สัตว์เหล่านั้นดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า อาหารภูฏิติกา แปลว่า ผู้ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร อาหาร ๔ ย่อมเป็นเหตุแห่งการดำรงอยู่ได้แห่งสรรพสัตว์ ด้วยประการ เทวดามี ๒ พวก คือ เทวดาที่ยังต้องบริโภคอาหารและ เทวดาที่ไม่ต้องบริโภคอาหาร

๑) อาหารเทวดาที่ยังต้องบริโภคอาหาร ย่อมบริโภค กวพิงการหาร (อาหารคือคำข้าว) อาหารอัน โอชาทั้งหลายและละเอียด แต่อาหารของเทวดานั้นเป็นอาหารทิพย์ละเอียดอย่างยิ่ง เมื่อจะเปรียบเทียบอาหารเทวดากับอาหารอื่น ๆ ได้ ดังนี้

อาหารของนกยูงละเอียดกว่าอาหารจระเข้ ... อาหารช้างละเอียดกว่าหมาใน อาหารของโคลาน ละมั่ง และมฤค ละเอียดกว่าอาหารช้าง อาหารกระต่ายละเอียดกว่าอาหารของพวกโคเหล่านั้น อาหารนกละเอียดกว่ากระต่าย อาหารพวกชาวชายแดนละเอียดกว่าอาหารนก อาหารชาวบ้านละเอียดกว่าอาหารพวกชายแดน อาหารพระราชาและมหาอำมาตย์ ละเอียดกว่าอาหารชาวบ้าน พระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิละเอียดกว่าอาหารของคนสามัญ อาหารของเทวดาชั้นจาตุมหาราชละเอียดกว่า..อนึ่ง บรรดาอาหารหายาและละเอียดเหล่านี้ ในอาหารหายา โอชาน้อย อาหารละเอียด มีโอชามาก มีพลังงานสูง^{๕๒}

^{๕๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕/๑๑-๑๒.

^{๕๒}ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๖๘-๕๖๙.

๒) เทวดาที่ไม่ต้องบริโภคอาหาร ในสัมมาทิฏฐิสูตร ระบุว่า เทพอีกพวกหนึ่งที่ไม่ต้องการอาหาร ได้แก่ เทพจำพวกอสังขณัตตะ เป็นอเหตุกะ ไม่มีอาหารไม่มีผัสสะ แต่มีฌานเป็นอาหาร^{๕๓}

กล่าวโดยสรุปมีเทวดา ๒ ประเภท คือเทวดาที่ต้องบริโภค และเทวดาที่ไม่ต้องบริโภคอาหารโดยมีฌานเป็นอาหาร

๒) ลักษณะภาวะทางจิตของเทวดา

(๑) อารมณ์

โดยปกติวิสัย เทวดาทรงภาวะจิตที่เต็มไปด้วยความกรุณา เสียสละ โอบอ้อมอารีต่อมวลมนุษยชน เช่น ในครั้งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ทรงตรองพระทัยที่ไม่สั่งสอนธรรมที่ทรงตรัสรู้มีพระดำริว่า ‘ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิต (เท่านั้น) จึงจะรู้ได้..’ ครั้งนั้น สหัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของพระพุทธองค์ จึงได้รำพึงว่า ‘โลกจะฉิบหาย โลกจะพินาศ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม’ จึงมาเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์ทั้งหลาย^{๕๔}

ความเอื้อเฟื้อ เมตตา มีมุทิตาจิตของเทวดาต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายมีกล่าวไว้ในหลายพระสูตร ที่แสดงออกเห็นชัดในเจตนานั้น กล่าวคือในท่ามกลางธรรมสภา เทวดาอันเป็นที่ประชุมของเทวดาทั้งหลาย เทวดาจะมาร่วมอนุโมทนาในกุศลกรรมของมนุษย์ ทั้งนี้ได้หมายความว่าเพียงรับรู้เท่านั้น แต่แสดงออกอย่างชัดเจนในเจตนา

(๒) อำนาจเหนือธรรมชาติ

การฝึกจิต ชั้นอภิญญาที่โยคาวจรจะสำเร็จ คือ ได้ฤทธิ์ (อำนาจที่จะทำในสิ่งเหนือธรรมชาติ) คือ ทิพพ โสต (หุทิพย์) ปรจิตตวิชชา (อ่านใจผู้อื่นได้) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) และทิพพจักขุ (ตาทิพย์) ความสำเร็จชั้นอภิญญาดังกล่าวจะสำเร็จ เกิดขึ้นได้ต่อเมื่อโยคาวจรสามารถทรงฌานอย่างน้อยขั้นที่ ๕ ของรูปฌาน แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้เป็นภาวะปกติของมนุษย์ที่จะทรงภาวะเช่นนั้นได้ แต่เทวดามีอำนาจดังกล่าวเป็นสามัญภาวะ ในคัมภีร์

^{๕๓}ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๓๐.

^{๕๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕.

พระพุทธศาสนาปรากฏว่า มีเทวดาหลายองค์ที่สามารถล่วงรู้ความในใจผู้อื่นได้ เช่น ท้าว-สัทัมบดีพรหมทรงทราบความดำริในใจของพระพุทธองค์ หรือการที่ท้าวสักกะเสด็จลงมาช่วยมนุษย์ผู้ก่อปรด้วยกรรมแต่ได้รับความเดือดร้อน เป็นต้น^{๕๕}

ฤทธิ์ของเทวดา ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า เทวดาเป็น ๑ ในเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ๘ ประการคือ

- ๑) ลมพายุพัดแรงย่อมทำให้น้ำกระเพื่อม ทำให้แผ่นดินไหวตาม
- ๒) สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ มีความชำนาญทางจิต หรือเทวดา ผู้มีฤทธิ์ มีอำนาจมาก เจริญปฏิวัติญาณ เจริญอาโปลัญญาจนหาประมาณมิได้
- ๓) พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา
- ๔) พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา
- ๕) พระพุทธเจ้าครีสุ่อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
- ๖) พระพุทธเจ้าประกาศธรรมจักร
- ๗) พระพุทธเจ้าปลงอายุสังขาร
- ๘) พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ^{๕๖}

(๓) สภาวะจิต

(๑) เมื่อบุคคลจุติแล้วอุบัติเป็นเทวดาได้นั้น ย่อมเนื่องจากกุศลกรรมที่ได้สร้างสมไว้ กล่าวคือ ผู้ที่ยึดเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เป็นสรณะโดยไม่หวั่นไหว ประพฤติในธรรมด้วยศรัทธา ศีล สุต (การฟัง) จาคะ (การบริจาค) และปัญญา รักษาศีลและมั่นในธรรมจรยาแล้ว เมื่อสิ้นชีพในเมืองมนุษย์แล้วก็จะได้เสวยทิพยสมบัติในวิมานเทวดา^{๕๗}

(๒) เทวดา อาจทรงสภาวะอริยบุคคลได้ อาทิ ท้าวสักกะเห็นบุพพนิมิต ๕ ประการ ทรงทราบว่าสิ้นบุญแล้วจะต้องไปจุติ จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนา พระองค์ได้บรรลุโสดาปัตติผล พร้อมด้วยเทวดา ๘ หมื่นตน เป็นอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน แต่ยังไม่ถึงขั้นบรรลุเป็นพระอรหันต์^{๕๘}

^{๕๕} ศ.อุคม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๘.

^{๕๗} ศ.อุคม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, หน้า ๒๙-๓๑.

^{๕๘} ม.นุ.อ. (ไทย) ๑/๑.๖๕๐-๖๕๑.

๒.๔.๖ ประเภทของเทวดา

ในมหาสมยสูตร ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ ป่ามहांวัน^{๕๕} เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระพุทธองค์ และเยี่ยมภิกษุสงฆ์^{๖๐} พระสูตรนี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงรู้ ทรงเห็น ทรงเข้าใจสิ่งนั้นอย่างแจ่มแจ้ง ทรงมีพระญาณไม่มีอะไรมาขัดขวางได้ในทุกหนทุกแห่งอย่างนี้ ทรงแบ่งประเภทเทวดาทั้งหมดนั้นเป็นสองพวกด้วยอำนาจ คืออภิสัตว์ และภิสัตว์^{๖๑} ได้แก่

๑) อภิสัตว์ คือสัตว์เหล่าใด ถึงพร้อมด้วยทำนบคือกรรม สัตว์พวกนั้นถึงจะอยู่ร่วมวิหารกัน พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงมอง

๒) ภิสัตว์ คือพวกที่ตรงกันข้ามกับพวกอภิสัตว์นั้น พวกนี้ต่อให้อยู่ใกล้พระพุทธองค์ก็เสด็จไปทรงสงเคราะห์ เพราะฉะนั้น การประชุมของเทวดาในมหาสมยสูตรนั้น พระพุทธองค์จึงทรงละพวกที่อภัพ (ไม่เหมาะ ไม่สมควร โชคร้าย) แล้วรวบรวมเอาแต่พวกภิสัตว์^{๖๒} นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงแบ่งประเภทเทวดาเป็น ๒ ประเภท คือ เทวดาปุถุชน และเทวดาอาริยะ^{๖๓} และพระพุทธองค์เมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดเทวดาทรงจำแนกการแสดงพระธรรมเทศนาตามจริตเทวดา ๖ ประเภท ดังนี้

๑) พวกราคจริตทรงแสดงสัมมาปริพพาชนียสูตร (ว่าด้วยเรื่องที่พักแรมโดยชอบ)

๒) พวกโทสจริต ทรงแสดงกลุฬวิเวกสูตร (สูตรเกี่ยวกับ เรื่องทะเลาะวิวาท)

๓) พวกโมหจริต ทรงแสดงมหาพยุหสูตร (สูตรว่าด้วยพวกใหญ่)

๔) พวกวิตกจริต ทรงแสดงจุพพยุหสูตร (สูตรว่าด้วยพวกน้อย)

๕) พวกสัทธาจริต ทรงแสดงศุภกฏกปฏิบัติปา (ข้อปฏิบัติของนกลุ่ม)

๖) พวกพุทธิจริต ทรงแสดง ปุราเภทสูตร (สูตรว่าด้วยเรื่องแตก ในอนาคต)^{๖๓}

กล่าวโดยสรุป เทวดา ๒ ประเภท คือ เทวดาปุถุชน และเทวดาอาริยะ นอกจากนี้ยังมีเทวดาอีก ๒ ประเภท คือ อภิสัตว์และภิสัตว์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตามจริต ๖

^{๕๕}ป่ามहांวัน เป็นป่าที่เกิดเองตามธรรมชาติ อยู่ติดกับเทือกเขาหิมาลัย (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๕).

^{๖๐}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๕.

^{๖๑}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๕-๑๐๐.

^{๖๒}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๕-๑๐๒.

^{๖๓}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๐๐.

ประการของเทวดาพวกราจักริต พวกโทสจรีต พวกโมหจรีต พวกวิตกจรีต พวกสังขจรีต และพวกพุทธิจรีต

๒.๔.๗ ที่อยู่ของเทวดา

เทวดามีสถานที่อยู่บนสวรรค์ ซึ่งมีหลายชื่อ เช่น เทวโลก ทิว สกค คีทิว คีทิสาลย เป็นต้น มีวิเคราะห์ศัพท์ ดังนี้

เทวโลก (เทว + โลก) แปลว่า สวรรค์ เมืองฟ้า เทวโลก คือ โลกของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง ๖ เป็นภพที่มีอารมณ์เลิศ โลกที่มีแต่ความสุข แต่ยังเกี่ยวข้องกับกามอยู่ ได้แก่

๑) จาตุมหาราชิกา สวรรค์ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่ ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกจอมกุ่มกัณฑ์ครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์จอมนาครองทิศตะวันตก ท้าวกุเวรหรือเวสวัณจอมยักษ์ครองทิศเหนือ

๒) ดาวดึงส์ ที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ องค์มีท้าวสักกะ เป็นจอมเทพ

๓) ยามา ที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามาเป็นจอมเทพ

๔) कुสิต ที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าอ้อมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันคุสิตเป็นจอมเทพ

๕) นิมมานรดี ที่อยู่แห่งเทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต ท้าวสุนิมมิตเป็นจอมเทพ

๖) ปรนิมมิตวสวัตดี ที่อยู่แห่งเทพผู้เสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นนิรมิตให้มีท้าว

ปรนิมมิต และท้าววสวัตดีเป็นจอมเทพร่วมกันปกครอง^{๖๔}

ทิว (ทิว กิฬาย + อ) สวรรค์ เมืองฟ้า เทวโลก

สกค (สุ+ อช คตย + ณ) สวรรค์ เมืองฟ้า เทวโลก

คีทิว (คี + ทิว) สวรรค์ เมืองฟ้า สวรรค์ชั้นตรีทิพย์ เมืองทิพย์ของเทวดา ๓ องค์ คือ

หริเทพบุตร หรเทพบุตร และพรหมเทพบุตร

คีทิสาลย (คีทิส + อาลย) สวรรค์ เมืองฟ้า สวรรค์ชั้นตรีทิศเทพ สวรรค์ของเทวดา

๓๐ องค์^{๖๕}

^{๖๔}จุ.ม. (ไทย) ๒๕/๗/๓๖.

^{๖๕}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๔-๓๕.

อนึ่ง เทวโลก ทิว สกค เป็นชื่อเรียก สวรรค์ทั่วไป ดิทิวิ ดิทธาลัย เป็นชื่อสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกสวรรค์อีกมาก เช่น ดิทิวิปฐุ เทวนคร สุรालย สุรโลก มนุทร นภา เป็นต้น

เทวดาสถิตในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ของสวรรค์แต่ละชั้น ย่อมประกอบด้วยวิมานหรือ ปราสาทเทวดาที่เรียงรายกัน โดยเฉพาะในวิมานวัตถุกล่าวว่า วิมาน หมายถึง ที่เล่น ที่อยู่ของ เหล่าเทวดาซึ่งถือว่าเป็นสถานที่อันประเสริฐ และคำว่า วิมานวัตถุ หมายถึง เรื่องวิมาน หรือ ที่ตั้งวิมานนั้น ๆ^{๖๖} หลังวิมานเหล่านั้นล้วนไปด้วยทอง และแก้วมณีนานาชนิด เสาวิมาน ประดับด้วยแก้วไพฑูรย์อันล้ำค่า หลังคาทองแสงประกายประดับด้วยช่อชั้นหน้าบันต่าง ๆ ตั้งอยู่ท่ามกลางสวนอันงามวิจิตรประกอบด้วยถนนทางแยก ทางเลี้ยวที่โรยด้วยทรายทอง ข้าง วิมานมีสระน้ำมีกลิ่นหอมระรื่น

๒.๕ เทวดาในกามาวจรภูมิ

เทวดาในกามาวจรภูมิ สถิตในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เทวโลก เป็นภูมิที่อยู่ของเทวดาอยู่เหนือมนุษย์โลกขึ้นไป เป็นแดนสุคติภูมิ ๖ ภูมิหรือ ๖ ชั้น ดังนี้

๒.๕.๑ สวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ

(๑) จาคุมหาราชิกาภูมิ อยู่สูงขึ้นไปจากพื้นดินโลกนี้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เป็นแดนสุคติ ภูมิโลกสวรรค์ชั้นที่ ๑ ตั้งอยู่ ณ ตอนกลางแห่งสิเนรุบรรพต ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครอง ๔ นคร ท้าวธตรฐ ปกครองทิศตะวันออก ท้าววิรูปหก ปกครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ ปกครองทิศ ตะวันตก ท้าวกุเวรหรือเวสวัณปกครองทิศเหนือ แต่ละนครมีปราสาทเป็นกำแพงทอง

(๒) ดาวดึงส์ ดาวดึงส์ภูมิ ที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ องค์ มีท้าวสักกะเป็นผู้ปกครอง อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นจาคุมหาราชิกาภูมิขึ้นไปเบื้องบน ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เป็นแดนสุคติ ภูมิโลกสวรรค์ชั้นที่ ๒ ตั้งอยู่ ณ ยอดแห่งสิเนรุบรรพต มีเทพนครชื่อว่า สุทัสสนะ ที่สวยงาม ดงามกลางพระนคร มีไพชยนต์ปราสาทพิมานประดับแก้ว ๗ ประการ เป็นทิพย์วิมานของ ท้าวสักกะ ในสวรรค์ชั้นนี้มีอุทยานสำคัญ ๔ แห่ง คือ สวนนันทวัน ตั้งอยู่ทิศตะวันออก สวน จิตรลดาวัน อยู่ทิศตะวันตก สวนมิสกวัน ตั้งอยู่ทิศเหนือ สวนปารุสกวัน ตั้งอยู่ทิศใต้ นอก เมืองไตรตรึงส์เทพนครมีต้นปาริชาติกัลปพฤกษ์ ที่ได้ต้นมีปัญฑุกัมพลศิลาอาสน์ สีแดงดัง

^{๖๖}จุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑/๑.

ดอกชบาอันเป็นที่ประทับของท้าวสักกะ ในคืนเพ็ญวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันเข้าพรรษา เทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งหมดจะมาประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา^{๖๓}

(๓) ยามาภุมิ ที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามาเป็นผู้ปกครอง อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภุมิ ขึ้นไปเบื้องบน ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เป็นแดนสุคติภูมิโลกสวรรค์ชั้นที่ ๓ ตั้งอยู่กลางอากาศ เป็นที่สถิตของเทวดาผู้ไม่มีทุกข์ มีปราสาทเงิน ปราสาทที่มีความสวยงามกว่าชั้นดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นยามาไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เพราะอยู่สูงกว่า เทวดาชั้นนี้มองเห็นได้จากรัศมีของรัตนะทั้งหลาย กับรัศมีจากกายของเทวดา

(๔) คุณติภุมิ ที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าอ้อมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันคุณติเป็นผู้ปกครอง อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นยามาภุมิขึ้นไปเบื้องบน ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เป็นแดนสุคติภูมิโลกสวรรค์ชั้นที่ ๔ ตั้งอยู่กลางอากาศ สวรรค์ชั้นคุณติภุมินี้เป็นที่สถิตของเทพบุตร-พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ก่อนที่จะจุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นภพสุดท้าย ย่อมจะต้องมาอุบัติเป็นเทวดาชั้นคุณติทุกพระองค์

(๕) นิมมานรติภุมิ ที่อยู่แห่งเทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต ท้าวสุนิมมิตเป็นผู้ปกครอง อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นคุณติภุมิขึ้นไปเบื้องบน ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เป็นแดนสุคติภูมิโลกสวรรค์ชั้นที่ ๕ ตั้งอยู่กลางอากาศ เป็นที่สถิตของเทวดาผู้เพลิดเพลินในกามคุณ อารมณ์ ที่เนรมิตขึ้นตามความพอใจของตนเอง

(๖) ปรนิมมิตวสวัตติภุมิ ที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้ขึ้นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนิรมิต คือ เสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นนิรมิตให้ มีท้าวปรนิมมิต และท้าววสวัตติ เป็นผู้ปกครอง สวรรค์ชั้นนี้อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นนิมมานรติภุมิ ขึ้นไปเบื้องบน ๔๒,๐๐๐ โยชน์ เป็นแดนสุคติภูมิโลกสวรรค์ชั้นที่ ๖ จัดว่าเป็นสวรรค์กามาวจรชั้นสูงสุด ตั้งอยู่กลางอากาศ สวรรค์ชั้นนี้แบ่งเป็น ๒ แดน คือ ๑) แดนเทวดา มีท้าวปรนิมมิต เป็นผู้ปกครองเทวดาทั้งหลาย ๒) แดนมาร มีท้าวปรนิมมิตวสวัตติมาร เป็นผู้ปกครองเหล่ามิถุนาเทวดามารทั้งหลาย^{๖๔}

๒.๕.๒ เทวดาชั้นกามาวจรภูมิ

๑) เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาสวรรค์ มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองใน ๔ ทิศได้แก่

^{๖๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๒.

^{๖๔}พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร), กรรมที่ปณี, หน้า ๔๕๖.

(๑) ท้าวจรลฐ จอมเทวดาแห่งคนธรรพ์ ปกครองทิศตะวันออก มีคนธรรพ์ พวกเทวดานักฟ้อน แสนโกฏิเป็นบริวาร คนธรรพ์เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งมีความชำนาญในการดนตรีศิลปะรำฟ้อน ในบรรดาคคนธรรพ์ทั้งหลาย ปัญจสิขะเป็นคคนธรรพ์ที่มีชื่อเสียงที่สุด

(๒) ท้าววิรุพหก จอมเทวดาแห่งกุมภคัณฑ์ ปกครองทิศใต้ มีเทวดาอสุร แสนโกฏิเป็นบริวาร

(๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมเทวดาแห่งนาค ปกครองทิศตะวันตก มีเทวดาจำพวกนาค แสนโกฏิเป็นบริวาร

(๔) ท้าวกุเวรหรือเวสวัณ จอมเทวดาแห่งยักษ์ ปกครองทิศเหนือ มีเทวดายักษ์แสนโกฏิเป็นบริวาร^{๖๕}

นอกจากจะมี ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครอง ใน ๔ ทิศ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกายังมีเทวดาอีก ๘ จำพวก คือ

๑) ปิพัตถุรุกเทวดา คือเทวดาที่อาศัยอยู่บนบรรพตทั้งหลาย

๒) อากาส์กุรุกเทวดา คือเทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศทั้งหลาย

๓) จันทาปโทสิกเทวดา คือเทวดาที่มีความเพลิดเพลินในการบริโภคกามคุณารมณ์จนลืมบริโภคอาหารแล้วจู้ติ ตายไป

๔) มโนปโทสิกเทวดา คือเทวดาที่มีคุณธรรมน้อย มีปกติจู้ติ ตายไปเพราะอำนาจแห่งความโกรธ

๕) สีดวลาหกเทวดา คือเทวดาที่มีหน้าที่ทำอากาศเย็นให้เกิดขึ้น

๖) อุณหวลาหกเทวดา คือเทวดาที่มีหน้าที่ทำอากาศร้อนให้เกิดขึ้น

๗) จันทิมเทวปุตตเทวดาคือเทวดาที่มีปราสาทวิมานอยู่ในบริเวณพระจันทร-มณฑล

๘) สุริยเทวปุตตเทวดา คือเทวดาที่มีปราสาทวิมานอยู่ในบริเวณพระสุริยมณฑล^{๖๖}

เทวดาทั้ง ๘ จำพวกเหล่านี้เป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ย่อมอยู่ภายใต้อำนาจแห่งท้าวจตุมหาราชทั้งสิ้น ต่างมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างทิพย์สุข ด้วยวิบากแห่งกามาวจรกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติ

^{๖๕} ศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, หน้า ๓๓-๑๑๓.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๗, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๘-๓๙.

๒) เทวดาชั้นดาวดึงส์สวรรค์ ที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะ เป็นจอมเทพ

ท้าวสักกะเทวราช ทรงมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ท้าวสักกะเทวราชนั้นมีสถานที่สำหรับบำรุงบำเรอเหล่านี้ คือ เวชยันตปราสาทสูง ๑,๐๐๐ โยชน์ เทวสภาชื่อสุธัมมาสูง ๕๐๐ โยชน์ เวชยันตสูง ๑๕๐ โยชน์ ช้างเอราวัณก็เหมือนกันสูง ๑๕๐ โยชน์ สวณันทวัน จิตรลดาวัน ปารุสกวัน มิสสกวันประดับด้วยต้นไม้ทิพย์ ๑,๐๐๐ ต้น ต้นทองกลาง ต้นทองกวาวสูง ๑๐๐ โยชน์ ภายใต้น้มนั้นมีแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๑๕ โยชน์ มีสีเหมือนดอกชัชวาลย์ เพราะความอ่อนของบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้น เมื่อท้าวสักกะประทับ นั่ง พระวรกายครึ่งหนึ่งฟูบลงไป พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว มีพระประสงค์ จะเสด็จไป ณ สักกะเทวโลกนั้น^{๑๑}

พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งหลายจะนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา มีพวกเทพบริษัทยามากมายนั่งอยู่โดยรอบ มีท้าวจาตุมหาราชประทับอยู่ในทิศทั้ง ๔ นี้เป็นธรรมเนียมในการนั่งของท้าวจาตุมหาราช ข้างหลังถัดออกมาเป็นที่นั่งของเทวดาทั้งหลาย มีท้าวสักกะ (พระอินทร์) เป็นประธาน^{๑๒} อดีตชาติครั้งที่ท้าวสักกะเป็นมนุษย์ พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ท้าวสักกะจอมเทพในอดีตได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการ คือ

๑) เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต

๒) เราพึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต

๓) เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต

๔) เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต

๕) เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน บริจาคเป็นประจำ ยินดีในการเสียสละ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต

๖) เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต

๗) เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นก็จะกำจัดโดยทันที เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ”^{๑๓}

ในอรรถกถาสักกปัญหาสูตร มีข้อความบรรยายประวัติในอดีตชาติท้าวสักกะว่า ครั้งพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติ ท้าวสักกะเกิดเป็นมฆมาณพในหมู่บ้านมจละ แคว้นมคธ

^{๑๑}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๘๖.

^{๑๒}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๔-๒๕๕/๒๒๘.

^{๑๓}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๓/๓๓๕.

มฆมาณพนั้นไปอยู่ที่ทำงานแต่เช้าตรู่ เอาปลายเท้าเชี้ยก้อนดินขยะมูลฝอย ทำที่ตนยืนให้สะอาด เพื่อให้คนอื่นมายืนที่นั่น ด้วยเหตุนี้เขาจึงวางที่ เท้าวางสนามกลางหมู่บ้านแล้วชนทรายมาเกลี่ย ในเวลาหนาวก็ก่อไฟเพื่อให้หนุ่มสาว ผู้เฒ่ามานั่งในที่นั้นอบอุ่น ต่อมาสร้างศาลาใหญ่ตรงทางสี่แพร่ง ขุดสระบัว ผูกสะพาน เขาทำบุญ ถวายทานเพื่อจะได้ไปสวรรค์ ต่อมาชายหนุ่มในหมู่บ้าน ๓๒ คนมาช่วยมฆมาณพทำงานทำให้เสร็จภายในวันเดียว ผู้ใหญ่บ้านขาดรายได้จากเมื่อก่อนพวกนี้ดื่มเหล้า ฆ่าสัตว์ เคยได้ทรัพย์ ภาษีอาชญาบัตร ตอนนี้นำบุญทำให้ขาดรายได้ จึงเข้าเฝ้าพระราชกราบทูลกล่าวหาว่าพวกนั้นเป็นโจร พระราชาทรงเชื่อให้ไปล้อมจับมัดแล้วจูงไป พวกภริยาของคนเหล่านั้นเห็นสามีถูกจับ พู่ว่า พวกนี้วัน ๆ มีแต่ทำบุญอย่างเดียว งานในเรือนไม่เคยทำ พระราชาไม่ได้ทรงสอบสวนตรัสสั่งให้ช่างเหยียบ มะฆะบอกให้เพื่อนทุกคนกล่าวสักกิริยาว่า ถ้าพวกเราเป็นโจรขอให้ช่างจงเหยียบ ถ้าไม่เป็นโจรอย่าเหยียบ กล่าวแล้วช่างไม่อาจเข้าใกล้ แม้ความช่างจะเอาเสื่อลำแพนคลุมปิดทับ ช่างก็ยังร้องเป็นสองเท่าแล้วหนีไป ผู้ใหญ่บ้านกราบทูลใส่ความว่ามาณพนั้นมีมนต์ พระราชาจึงตรัสถามเขากราบทูลที่ได้กระทำสักกิริยาไว้เข้าพระองค์ทั้ง ๓๓ คน ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่กล่าวคำเท็จ ไม่ดื่มน้ำเมา เจริญเมตตา ให้ทาน กระทำทางให้สม่าเสมอ ขุดสระ โบกขรณี สร้างศาลานี้เป็นมนต์ เป็นเครื่องป้องกัน เป็นความเจริญของข้าพระองค์ทั้งหลาย

พระราชาทรงเลื่อมใส พระราชทานช่าง บ้าน สมบัติในเรือนของนายบ้านและให้เป็นทาสของชนเหล่านั้น มฆะมีภรรยา ๔ คนคือ สุชาดา สุธรรมา สุจิตรา สุนันทา นางสุธรรมาขอมีส่วนร่วมในการสร้างศาลา พวกเพื่อน ๆ ไม่ยอมให้พวกผู้หญิงมีส่วนร่วม นางออกอุบายให้เงินช่างไม้แปดกหาปณะ โดยตัดไม้ทำเป็นช่อฟ้า แล้วขนไปไว้ที่เรือนนางสุธรรมา ต่อมาเมื่อเสร็จงานศาลาทั้งหมด ช่างไม้พูดว่าขาดช่อฟ้าไปอย่างหนึ่ง พวกเขาก็เข้าไปถามในหมู่บ้าน นางสุธรรมาว่าจะให้ช่อฟ้าโดยขอมีส่วนร่วมด้วย พวกนั้นไม่ยอมให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมจะไปป่าตัดไม้ ช่างไม้ที่ติดช่อฟ้าพูดว่า วันนี้ฤกษ์ดี ถ้าเลยฤกษ์นี้แล้ว ปีอื่นจึงจะสามารถติดช่อฟ้าได้ เครื่องเคราที่กองไว้ตลอดปีจะเน่าเสียไป เวลาเกิดในเทวโลกก็จงยอมให้ศาลามุมหนึ่งแก่นาง ไปเอาช่อฟ้านั้นมาเถิด นางสุธรรมาเวลานั้นสั่งให้หลดูตัวหนังสือว่า ‘ศาลานี้ชื่อ สุธรรมา’ ไม้ที่พื้นล่างช่อฟ้าเอาผ้ามาพันตั้งไว้ นางสั่งคนงานมา ว่า อย่าเพิ่งเอาผ้านี้ออกจนกว่าจะนำขึ้นไม้จันทน์ ครั้นยกไม้จันทน์ขึ้นเอาผ้าออก เห็นตัวหนังสือก็พูดว่า ‘พวกเราริเริ่มก่อสร้างศาลาไม่ได้แม้แต่ชื่อ นางสุธรรมาใช้ไม้ช่อฟ้าเพียงสองเดียวกลับมีชื่อตัวที่ศาลา’

ขณะที่กำลังร้องเอะอะช่างไม้ก็สอดไม้จันทันแล้วตอกสลักเป็นอันเสร็จงานสร้างศาลา พวกเขาแบ่งศาลาเป็นสามส่วน คือ ส่วนหนึ่งทำเป็นที่พักคนใหญ่คนโต ส่วนหนึ่งสำหรับคนยากจน อีกส่วนหนึ่งสำหรับผู้เจ็บป่วย ทั้ง ๓๓ คน ปูกระดาน ๓๓ แผ่นแล้วให้สัญญาณข้างว่า ถ้ามีอาคันตุกะมานั่งบนแผ่นกระดานของผู้ใดปูไว้ เจ้าจงพาเขาไปที่เรือนของเจ้าของแผ่นกระดานให้หมดเท่า หมดหลัง ของขบเกี่ยวของกินและที่นอนแก่อาคันตุกะนั้น เป็นภาระของเจ้าของแผ่นกระดานนั้น เมื่อข้างนำแขกไปสู่เรือนของเจ้าของแผ่นกระดาน เจ้าของแผ่นกระดานย่อมต้อนรับแขกนั้น

ในที่ไม่วิไลศาลา มหรรณพปลูกต้นทองหลวงไว้ที่โคนไม้นั้น ลาดแผ่นหินไว้แม้ภริยาชื่อสุนันทาก็ให้บุตรระบัวไว้ใกล้ ๆ นางสุจิตราปลูกพุ่มไม้ดอก ส่วนนางสุชาดา (เมียหลวง) เอาแต่ส่องกระจกตกแต่งร่างกาย มหระพูดว่า ‘สุธรรมามีส่วนศาลา สุนันทาให้บุตรระบัว สุจิตราก็ปลูกพุ่มไม้ดอก นื่องจึงทำบุญสักอย่างเถอะ’ นางตอบว่า ‘ที่พี่ทำก็เพื่อน้องเหมือนกันมิใช่หรือ?’ เมื่อมหระหมดอายุแล้วไปเกิดเป็นท้าวสักกะในชั้นดาวดึงส์ เพื่อนบ้าน ๓๒ คนตายแล้วก็เกิดเป็นเทพบุตร ๓๒ องค์เกิดในสำนักของท้าวสักกะนั่นเอง ปราสาทไพชยนต์ของท้าวสักกะสูงชันสูง ๓๐๐ โยชน์ ฐานสูงชันสูง ๓๐๐ โยชน์ ด้วยผลของไม้ทองหลวงเกิดเป็นต้นปาริฉัตร มีกิ่งปริมณฑลโดยรอบ ๓๐๐ โยชน์ ลำต้นกว้าง ๑๕ โยชน์ ด้วยผลแห่งแผ่นหินเกิดหินเหมือนผ้าขนสัตว์สีเหลือง ๖๐ โยชน์ที่โคนปาริฉัตร ด้วยผลแห่งช่อฟ้าของนางสุธรรมา เกิดเทวสภาชื่อสุธรรมา ๓๐๐ โยชน์ ด้วยผลแห่งสระบัวของนางสุนันทา เกิดสระบัวชื่อ นันทา ๕๐ โยชน์ ด้วยผลแห่งสวนพุ่มไม้ดอกของนางสุจิตรา เกิดอุทยานชื่อ จิตรลดาวัน ๖๐ โยชน์

ท้าวสักกะประทับนั่งบนบัลลังก์ทองในสุธรรมาเทวสภา มีเสวตฉัตรสามโยชน์กางกั้น แวดล้อมด้วยเทพบุตร เทพธิดา นางพื่อน ๒๕ โกฎิ ทรงเห็นเพียงสุธรรมา สุนันทา สุจิตรา ทรงตรวจเห็นว่านางสุชาดาไปเกิดเป็นนคยางเพราะไม่ยอมทำบุญ จึงทรงลงไปพานางขึ้นมาเทวโลก ให้อาศัยอยู่ที่สระบัว พวกหญิงนักพื่อนพากันพูดจาเยาะเย้ย ท้าวสักกะให้นางรับศีลห้า ตายแล้วก็เกิดเป็นธิดาช่างหม้อกรุงพาราณสี แล้วก็เกิดเป็นธิดาของเวปจิตติอสูร

ครั้งนั้น ท้าวเวปจิตติทำวิวาหมงคลจึงให้พวกอสูรประชุมกัน ท้าวสักกะได้โอกาสก็ทรงพานางเหาะไปบนอากาศหนีไปดาวดึงส์ กว่าพวกอสูรจะจำได้ว่าเป็นท้าวสักกะก็ติดตามไม่ทันเสียแล้ว ท้าวสักกะทรงตั้งนางสุชาดาไว้ในตำแหน่งหัวหน้านางพื่อน ๒๕ โกฎิ^{๓๔}

^{๓๔}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๖๒-๑๗๓.

อนึ่ง ในสักกปัญหาสูตรมีคำบรรยายว่า ครั้นพระพุทธองค์จบพระธรรมเทศนา ท้าวสักกะทรงบรรลุโสดาบัน ทรงใช้พระหัตถ์ตบปลูฟิ ทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า

“ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น”^{๕๕}

เป็นที่มาของบทสวดมนต์ ‘ปุพพภาคนมการ’ เมื่อจะเริ่มต้นสวดมนต์ต้องกล่าวว่า
 นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
 นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
 นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ^{๕๖}

๓) เทวดาชั้นยามาสวรรค์ ที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามาเป็นจอมเทพ

๔) เทวดาชั้นดุสิตสวรรค์ ที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าล้อมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าว
 สันดุสิตเป็นจอมเทพ

๕) เทวดาชั้นนิมมานรดีสวรรค์ ที่อยู่แห่งเทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต มีท้าว-
 สุนิมมิตเป็นจอมเทพ เทวดาชั้นนี้มีความแตกต่างจากเทวดาชั้นอื่น ๆ กล่าวคือ เทวดาชั้นจาตุ
 มหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต ย่อมมีคูครองของตนเป็นประจำอยู่ แต่เทวดาชาวสวรรค์ชั้น
 นิมมานรดีนี้ไม่มีคูครองของตนเป็นประจำ เทพบุตร เทพนารีในสวรรค์ชั้นนี้ เวลาใดที่ใคร
 จะเสวยกามคุณอารมณ์ ก็จะเนรมิตเทพนารี หรือเทพบุตรขึ้นมาตามความพอใจของตน

๖) เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีสวรรค์ ที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติ
 ที่ผู้อื่นนิรมิต คือ เสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นนิรมิตให้

สวรรค์ชั้นนี้แบ่งเป็น ๒ แคน คือ

๑) แคนเทวดา มีท้าวปรนิมมิต เป็นผู้ปกครองเทวดาทั้งหลาย

^{๕๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๑/๓๐๐.

^{๕๖}พระสุตฺถธรรมานูวตฺร (เทียบ สิริญาโณ), สวดมนต์แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร :
 หจก. สามลดา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓.

๒) แคนมาร มีท้าวปรนิมิตวสวัตตีเป็นผู้ปกครองเหล่ามิถนาเทวดามารทั้งหลาย
สวรรค์ในชั้นนี้แบ่งเป็นเทวดาฝ่ายสัมมาทิฏฐิกับเทวดาฝ่ายมิถนาทิฏฐิ เทวดาทั้ง ๒
ฝ่ายต่างคนต่างอยู่ไม่ได้ไปมาหาสู่กัน

อย่างไรก็ตามเทวดาในชั้นนี้ก็ยังมีกามาวจรกุศลอันสูงส่งที่ตนได้ทำไว้ จึงได้มา
อุปบัติเป็นเทวดา เทพธิดาในสวรรค์กามาวจร อันเป็นกามาวจร เทวโลกชั้นสูงสุด จึงได้รับความ
สุขอันแสนประณีตยิ่งเทวดาในชั้นอื่น ๆ

อนึ่ง เทวดาในสวรรค์ชั้นนี้มีความแตกต่างกว่าเทวดาชั้นอื่น ๆ กล่าวคือ เทพบุตร
เทพนารีในสวรรค์ชั้นปรนิมิตวสวัตตีนั้น เมื่อมีความต้องการใคร่เสวยกามคุณอารมณ์ทั้ง ๕
ประการแล้ว เทวดาที่เป็นผู้รับใช้จะเป็นผู้จัดการเนรมิตให้ตามความประสงค์^{๗๗}

๒.๖ เหตุที่ทำให้เป็นเทวดาในกามาวจรภูมิ

การตั้งความปรารถนาไปอุปบัติเป็นเทวดานั้นจะต้องปฏิบัติ ประกอบกุศลกรรม
ประพฤติกุศลในเทวธรรม ให้ทาน แล้วตั้งจิตอธิษฐานไปเกิดเป็นเทวดาในภูมิต่าง ๆ ดังนี้

๒.๖.๑ เทวธรรม

เทวธรรม หมายถึง ธรรมของเทวดา หรือเทวมรรค (ทางแห่งเทวะ) ได้แก่

๑) หิริ

๒) โอตตัปปะ

๓) สุกกธรรม (ธรรมฝ่ายขาว)

เทวธรรมเป็นชื่อของ หิริ โอตตัปปะ และ สุกกธรรม ได้แก่ สุจริตในไตรทวาร คือ

๑. กายสุจริต ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินิโคตติในกาม

๒. วาจาสุจริต ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนสุจริต ๓ คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่มีจิตคิดพยาบาท มีความ

เห็นชอบ^{๗๘}

^{๗๗}พ.ม. (ไทย) ๒๕/๗/๓๖.

^{๗๘}พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๓๑๘.

อนึ่ง มนุษย์ปุถุชน ผู้ปรารถนาในทิพยสมบัติ ผู้ที่ยังต้องการความสุขในทิพยวิมาน แคนสวรรค์ ยังปรารถนากามคุณ การเสวยสุขในสวรรค์ชั้นกามาจรรนั้นมิสาเหตุในการ ประพฤติปฏิบัติตน ดังนี้

ในสุกสูตรท่านพระอานนท์แสดงพระธรรมเทศนาเรื่องชั้น ๓ คือ สีลชั้น (กองศีล) สมาธิชั้น (กองสมาธิ) และปัญญาชั้น (กองปัญญา) แก่สุภมาณพ โททยะบุตร^{๕๕} โดยเฉพาะการประกอบกุศลกรรมที่ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ว่า

‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วาสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ เธอเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจืด กำลังเกิดทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล^{๕๖}

๒.๖.๒ สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช มีสาเหตุจากการได้สร้างกุศลกรรม ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ กัน ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สติบมาว่า ‘พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช มีอายุยืนมีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความปรารถนาว่า ‘หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช’ เขาตั้งจิต อธิษฐาน เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น หลังจากตายแล้วเขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่ผู้ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์^{๕๗}

ผู้ให้ทานย่อมให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตในการเจริญสมณะ และวิปัสสนา กัมมัฏฐาน เพราะว่าท่านย่อมทำจิตให้อ่อนโยนเหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐาน อันเป็นการฝึก

^{๕๕}ที.สี. (ไทย) ๕/-/๔๗ [บทนำ].

^{๕๖}ที.สี. (ไทย) ๕/๔๗๘/๒๑๐.

^{๕๗}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๓.

จิตซึ่งยังไม่เคยฝึก เพื่อความหลุดพ้นจากกามคุณทั้ง ๕ บุคคลนั้นตั้งความปรารถนาไปเกิดเป็น
เทวดาชั้นจาตุมหาราช กระทำกุศล ย่อมเป็น ไปพร้อม เพื่อประโยชน์แก่การไปเกิดในที่นั้น ๆ

๒.๖.๓ สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีสาเหตุจากการ
ได้สร้างกุศลกรรม กล่าวโดยสรุปคือ ให้ทำทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะ
ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนี้ ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า
‘พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความปรารถนาว่า
‘หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์’ เขาตั้งจิต อธิษฐาน เจริญจิต
นั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น
หลังจากตายแล้วเขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่ผู้
ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์^{๘๒}

ผู้ให้ทานย่อมให้ทาน แล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อความหลุดพ้น
จากกามคุณทั้ง ๕ แล้วตั้งความปรารถนาไปเกิดเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์

๒.๖.๔ สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นยามา

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นยามา มีสาเหตุจากการได้
สร้างกุศลกรรม กล่าวโดยสรุปคือ ให้ทำทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไป
อุบัติในสวรรค์ชั้นนี้ ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า
‘พวกเทวดาชั้นยามา มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความปรารถนาว่า
‘หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นยามา’ เขาตั้งจิต อธิษฐาน เจริญจิตนั้น
อยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น

^{๘๒}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๓.

หลังจากตายแล้ว เขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นยามา เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่ผู้
ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์^{๘๓}

ผู้ให้ทานยอมให้ทาน แล้วเจริญสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อความหลุดพ้น
จากกามคุณทั้ง ๕ แล้วตั้งความปรารถนาไปเกิดเป็นเทวดาชั้นยามา

๒.๖.๕ สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต มีสาเหตุจากการได้
สร้างกุศลกรรม กล่าวโดยสรุปคือ ให้ทำทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไป
อุบัติในสวรรค์ชั้นนี้ ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า
‘พวกเทวดาชั้นดุสิต มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความปรารถนาว่า
‘หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช’ เขาตั้งจิต อธิษฐาน
เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางดำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิด
ในที่นั้น หลังจากตายแล้วเขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นดุสิต เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล
ไม่ใช่ผู้ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์^{๘๔}

ผู้ให้ทานยอมให้ทาน แล้วเจริญสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อความหลุดพ้น
จากกามคุณทั้ง ๕ แล้วตั้งความปรารถนาไปเกิดเป็นเทวดาชั้นดุสิต

๒.๖.๖ สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี มีสาเหตุจากการ
ได้สร้างกุศลกรรม กล่าวโดยสรุปคือ ให้ทำทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะ
ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนี้ ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า
‘พวกเทวดาชั้นนิมมานรดี มีอายุยืนมีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความปรารถนา

^{๘๓}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๓.

^{๘๔}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๓.

ว่า ‘หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นนิมมานรดี’ เขาตั้งจิต อธิษฐาน เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิด ในที่นั้น หลังจากตายแล้วเขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นนิมมานรดี เรากล่าวสำหรับ ผู้มีศีล ไม่ใช่ผู้ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธ์^{๔๕}

ผู้ให้ทานยอมให้ทาน แล้วเจริญสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อความหลุดพ้น จากกามคุณทั้ง ๕ แล้วตั้งความปรารถนาไปเกิดเป็นเทวดาชั้นนิมมานรดี

๒.๖.๖ สาเหตุของการไปอุบัติในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

ผู้ที่มีความต้องการจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีสาเหตุ จากการได้สร้างกุศลกรรม กล่าวโดยสรุปคือ การบริจาคทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความ ปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนี้ ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า ‘พวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความ ปรารถนาว่า ‘หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี’ เขา ตั้งจิต อธิษฐาน เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อม เป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่ผู้ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธ์^{๔๖}

ผู้ให้ทานยอมให้ทาน แล้วเจริญสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อความหลุดพ้น จากกามคุณทั้ง ๕ แล้วตั้งความปรารถนาไปเกิดเป็นเทวดาชั้นนิมมานรดี

เมื่อได้อุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจรสมดังปรารถนาแล้ว ย่อมจะได้รับความ ทิพย์สุข ในทิพย์วิมานตามกำลังแห่งกุศลกรรมที่ได้ทำเอาไว้ กล่าวคือ จะได้รับความสุขนาน เพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปริมาณของกุศลกรรมในอดีตชาติ ถ้าในอดีตชาติทำกุศลกรรมสร้าง บุญ ทำทานไว้น้อย ก็ย่อมได้รับความสุขในระยะเวลาสั้น ๆ แล้วจู่ดีไปจากเทวโลกไปสู่ภพภูมิ อื่น ๆ ตามกรรมของตน ดังที่ปรากฏในมหานารทกัศสพชาดกว่า

^{๔๕} อัง.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๓.

^{๔๖} อัง.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๓.

คนตั้งสมาธิกรรมไว้ทีละน้อย ก็จะพาเอาบาปกรรมที่หนักอึ้งย้ง จมดิ่งลงในนรกชั้นนั้นเหมือนกัน^{๘๖}

กรรมนั้น ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วย่อมจะติดตามให้ผลเสมอ ย่อมไม่สูญสลายหายไปไหน แต่ย่อมติดตามตัวผู้กระทำไปทุกชาติ เพราะฉะนั้น เมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์หรืออุบัติเป็นเทวดาในกามาวจรภูมิก็ควรเร่งสร้างกุศลกรรมไว้ เพราะสัตว์ทั้งปวงล้วนมีกรรมเป็นของตนเองทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป เทวดา ตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ ก็ยังเวียนว่ายตายเกิดเหมือนมนุษย์ เพียงแต่อายุของเทวดาจะยืนยาวกว่ามนุษย์ เทวดากามาวจร ๖ ชั้น ชั้นแรกถึงชั้นที่ ๖ คือ ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดิ และปรนิมมิตวสวัตติ ในบรรดาสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิทั้ง ๖ ชั้น โดยเฉพาะสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีท้าวสักกะปกครอง นับว่ามีบทบาทปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีเทวสถานเป็นที่ประชุมของเทวดาทุกชั้น และเป็นที่ไปมาหาสู่ของเหล่าเทพบุตร เทพธิดาทั้งหลาย

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า ทรงแบ่งประเภทเทวดาเป็นสองพวกด้วยอำนาจคืออภิสัตว์ และภิสัตว์ เมื่อมนุษย์ตายแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ ไปอุบัติเป็นเทวดาก็ได้ สัตว์เดรัจฉานตายแล้วก็ไปเกิดเป็นเทวดาได้ สัตว์นรกก็ไปเกิดเป็นเทวดาได้ ในทางกลับกัน เทวดาก็สามารถไปเกิดเป็นสัตว์เหล่านั้นได้เหมือนกัน เราเรียกการตายของเทวดาว่า ‘จติ’ ซึ่งแปลว่า เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่ง

มนุษย์ปรารถนาไปอุบัติเป็นเทวดาในกามาวจรภูมิหลังจากตายไปแล้ว จะต้องปฏิบัติตนประกอบกุศลกรรม ประพฤติในทวารธรรม ให้ทาน แล้วตั้งจิตอธิษฐานไปเกิดเป็นเทวดาในภูมิต่าง ๆ ด้วยทวารธรรม คือ ธรรมของเทวดา เป็นทางแห่งทเวมิ หิริ โอตตปปะ และสุกขธรรม (ธรรมฝ่ายขาว) และจะต้องประกอบกายสุจริต วีสสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชาจะต้องให้ทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชา แล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

^{๘๖} จุ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๔๖/๓๓๕.

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จะต้องให้ทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นยามา จะต้องให้ทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นยามา แล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต จะต้องให้ทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี จะต้องให้ทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นนิมมานรดีแล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี จะต้องให้ทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แล้วเจริญสมณะ และวิปัสสนากัมมัฏฐาน

บทที่ ๓

เหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์ ในประเด็นเหล่านี้คือ ความหมาย กำเนิด-ชรา-มรณะของมนุษย์ ประเภทของมนุษย์ ที่อยู่ของมนุษย์ และเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๓.๑ มนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา มนุษย์ เป็นสัตว์ผู้มีใจสูง มาจาก มน+อุสุส+ภูมิ มน แปลว่า ใจ อุสุส แปลว่า สัตว์ผู้มีจิตใจสูง ได้แก่ มนุษย์ นอกจากนี้ มนุษย์ยังมีความหมายมากมาย ในหลาย ๆ ศัพท์ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายคำว่ามนุษย์

คำว่า มนุษย์ มีวิเคราะห์ศัพท์ ดังนี้

๑) วิเคราะห์ศัพท์มนุษย์

มนุสฺส (มน โทชน+อุสุส) มนุษย์ คน หิตาหิต มนติ ชานาตีติ มนุสฺโส แปลว่า ผู้รู้ สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่า มนุสสะ

มานุส (มนุ+อุส) มนุษย์ คน มนุ โน อปจฺจาเวน มานุ โส แปลว่า ผู้เป็นลูกหลานของมนู ชื่อว่า มานุสสะ

มนุช (มนุสฺสทฺทุปฺปท+ชน ชนเน+อ) มนุษย์ คน มนุ มหา ชาโต มนุ โช แปลว่า ผู้เกิดจากมนุ ชื่อว่า มนุชชะ (ลบ นุ ที่สุดธาตุ)

มานว มาณว (มนุสฺสทฺทุปฺปท+ชน ชนเน+อ) มนุษย์ มานพ คน มนุ โน อปจฺจึ มานโว แปลว่า ลูกหลานของนายมนู ชื่อว่า มานวะและमाणวะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา อาเทศ น เป็น ณ บ้าง ลบสระหน้า)

นร (เน็ นเย+อร) มนุษย์ คน นระ เนตติ โนโร แปลว่า ผู้นำไป ชื่อว่า นระ (ลบสระหน้า)

มจจ (มร ปาณจาเค+จ) มนุษย์ คน มรตติ มจโจ แปลว่า ผู้ที่จะต้องตายไป ชื่อว่า มัจจะ (ลบ ร ที่สุดธาตุ, ซ่อน จ)^๑

นอกจาก มนุษยศัพท์ มนุสส มานุส มนุช มาณว นร และมจจแล้ว ยังมีศัพท์เกี่ยวกับ มนุษย์อีกมากมาย อาทิ ปุริส (ปุร ปุรณ+อิส) แปลว่า บุรุษ เพศชาย ผู้ชาย อิตถิ (อิสุ อิจฉานนุติสุ+ถิ, ตถิ, ต+อิ) แปลว่า สตรี ผู้หญิง เพศหญิง นารี (นร+ณ+อี) แปลว่า สตรี ผู้หญิง เพศหญิง^๒

มนุษย์เป็นชื่อเรียกบุคคลที่อาศัยอยู่บนโลกสามารถฝึกพัฒนาตนเองได้ มีขั้น ๕ (นาม รูป เวทนา สังขาร วิญญาณ) มีความโลก โกรธ หลง ในสมัยนี้มีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี

๒) ความหมายคำว่ามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

มนุษย์ คือ ผู้มีใจสูง ได้แก่ คนผู้มีมนุษยธรรม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น^๓

มนุษย์ คือ สัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีธรรมชาติ คือความเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้^๔

มนุษย์ที่มีชีวิต หมายถึง สัตว์มีชีวิต^๕

มนุษย์ ได้แก่ สัตว์ ๒ เท้า^๖

มนุษย์ ได้แก่ มนุสสะ เป็น ๑ ในคติ ๕ หรือภพที่สัตว์ไปเกิด ๕^๗

^๑พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารัฐกิจภัณฑ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐๖-๓๐๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕, ๓๑๓.

^๓พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๓.

^๔นัยแห่งความหมายนี้ ปรากฏอยู่ในคำกล่าวสรรเสริญ สรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าตอนที่ว่า ‘อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ’ (วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑).

^๕วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๔/๔๑.

^๖วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๕/๔๑.

^๗คติ ๕ หรือภพที่สัตว์ไปเกิด ๕ อย่าง คือ ๑. นิรยะ (นรก) ๒. ตริจฉานโยนิ (กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน) ๓. เปตติวิสัย (แดนเปรต) ๔. มนุสสะ (มนุษย์) ๕. เทวะ (เทวดา), ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

มนุษย์ แปลว่า มนุษย์ คน คือ ผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์^๔
 อัจฉริยะมนุษย์ หมายถึง เป็นมนุษย์ที่หาได้ยากไม่ปรากฏทั่วไป^๕
 นอกจากนี้ มนุษย์ยังมีสภาพ กาย กลิ่นมนุษย์ มนุษย์ผู้หญิง นัยอื่น ๆ ดังนี้
 มนุษย์ในระยะแรก ๆ เปลี่ยนสภาพมาจากเทพ เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น เหล่ามนุษย์
 ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอภิสสระมาเกิดเป็นมนุษย์ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตาม
 ปราณนา^๖ มีปีติเป็นภักษา^๗ มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัจจรไปในอากาศ อยู่ในวิมาน
 อังงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน^๘

มนุษย์ สำหรับพวกเทพนั้นถือว่า พวกมนุษย์เป็นผู้ไม่สะอาด เป็นผู้มีกลิ่นเหม็น
 เป็นผู้นำรังเกียจ นำเกลียด กลิ่นเหม็นของมนุษย์ยอมพุ่งไปในหมู่เทพตลอด ๑๐๐ โยชน์^๙

มนุษย์ผู้หญิง เรียกอีกอย่างว่า มาตุคาม^{๑๐}
 ในหมู่มนุษย์นั้น สรีระของแต่ละคน ไม่มีความแตกต่างกันเฉพาะตัว การเรียกกันใน
 หมู่มนุษย์ เขาเรียกตามบัญญัติ^{๑๑}

กายมนุษย์ ได้แก่ จิตดวงแรกเกิด คือวิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา
 จนถึงเวลาตาย อตภาพในระหว่างนี้ชื่อว่า กายมนุษย์^{๑๒}
 ๑๐๐ ปีของมนุษย์ เท่ากับคืนและวันหนึ่งของพวกเทพชั้นดาวดึงส์^{๑๓}

^๔พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๐๖.

^๕คือ ๑. พระพุทธเจ้า ๒. พระเจ้าจักรพรรดิ.. เหตุให้เทวดาและมนุษย์ได้สมบัติ ๒ อย่าง คือ
 ๑) มนุษย์สมบัติ ๒) เทวสมบัติ (อ.จ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๓/๕๓).

^๖นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา หมายความว่าสัตว์เหล่านั้นแม้มาเกิดในมนุษย์โลกนี้ก็ยังเป็น
 โอปปาติกะ เกิดขึ้นด้วยใจที่บรรลุปัจจมาณอย่างเดียวกัน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๕).

^๗มีปีติเป็นภักษา หมายความว่าแม้อยู่ในมนุษย์โลกนี้ก็ยังมีปีติเป็นอาหารเหมือนอยู่ในพรหมโลก
 (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๕).

^๘ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๕.

^๙ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๑๕/๓๔๘.

^{๑๐}ในพระวินัยปิฎกกล่าวว่า..ที่ชื่อว่ามาตุคามได้แก่หญิงมนุษย์ ไม่ใช่ นางอัชฌ์ ไม่ใช่ นางเปรต ไม่ใช่
 สัตว์-ดิรัจฉานตัวเมีย แต่เป็นหญิงที่รู้เดียงสา สามารถรับผู้ถือยศคำสุภาษิต ทูภภาษิต คำขยาบและคำสุภาพ
 (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๕๕/๓๑๖).

^{๑๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๓/๕๗๖.

^{๑๒}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๓๒/๑๔๑.

^{๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๑๓/๓๕๐.

ชีวิตของมนุษย์ที่เชื่อว่ายากแค้น คือ เทียบชีวิตของคนมั่งคั่ง ชีวิตของคนขัดสนก็เชื่อว่ายากแค้น เทียบชีวิตของคนมีทรัพย์ ชีวิตของคนไม่มีทรัพย์ก็เชื่อว่ายากแค้น เมื่อเปรียบเทียบชีวิตของมนุษย์กับพวกเทวดาแล้ว ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็เชื่อว่ายากแค้น^{๑๘}

๓.๑.๒ ความหมายมนุษย์ในทัศนะของนักปราชญ์

มนุษย์ คือ คน สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง^{๑๙} ผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์^{๒๐}

๓.๒ กำเนิด-ชรา-มรณะของมนุษย์

๓.๒.๑ การกำเนิด

๑) กำเนิด ๔

ในมหาสิหนาทสูตร ว่าด้วยการบันลือสิหนาท สูตรใหญ่ สุนัขขัตตะ^{๒๑} กล่าวต่อพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ไม่มีญาณทัสสนะฯ ตรัสว่า สุนัขขัตตะคิดจักกล่าวติเตียนแต่กลับกล่าวสรรเสริญคุณของพระองค์ จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับกำลังของตถาคต ๑๐ ประการ^{๒๒} บริษัท ๘^{๒๓} โดยเฉพาะ กำเนิด ๔ แก่ท่านพระสารีบุตร^{๒๔}

๑) กำเนิดอันทาชะ (การเกิดในไข่) คือเหล่าสัตว์ผู้จะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด

^{๑๘}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๑-๑๔๒.

^{๑๙}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘๔.

^{๒๐}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๐๖.

^{๒๑}เจ้าสุนัขขัตตะ โอรัสของเจ้าลิจฉวียงค์หนึ่งแห่งกรุงเวสาลี, ม.ม. (ไทย) ๑๒/-/๔๗-๕๐ [บทนำ].

^{๒๒}กำลังของตถาคต ๑๐ ประการคือ ๑) รู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะและอฐานะ ๒) รู้ชัดวิบากกรรมทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ๓) รู้ชัดถึงคติที่ควรไป (กต) และคติที่ไม่ควรไป (อกต) ๔) รู้ชัดโลกธาตุหลายชนิดและธาตุที่แตกต่างกัน ๕) รู้ชัดว่าหมู่สัตว์มีอริยาศัษย์ต่างกัน ๖) รู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่นและบุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อน ๗) รู้ชัดความเศร้าหมอง ความส่องแผ้วแห่งฉาน วิโมกข์ สมภาณี และสมาบัติ ๘) ระลึกถึงชาติก่อนได้หลายชาติ ๙) ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ (เคลื่อน) กำลังเกิดทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง ๑๐) ทรงแจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘-๑๕๑/๑๔๔-๑๕๐.

^{๒๓}บริษัท ๘ คือ ๑) ชัตติยบริษัท ๒) พรหมณบริษัท ๓) กหบดีบริษัท ๔) สมณบริษัท ๕) จาตุมาหาราชบริษัท ๖) คาวตึงสบบริษัท ๗) มารบริษัท ๘) พรหมบริษัท (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๑/๑๕๐).

^{๒๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/-/๔๗-๕๐ [บทนำ].

๒) กำเนิดชลาพูชะ (การเกิดในครรภ์) คือเหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์

๓) กำเนิดสังเสทชะ (การเกิดในถ้ำไคลหรือที่ขึ้นและ) คือเหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลา
เน่า ซากศพเน่า ขนมบูด น้ำครำ หรือถ้ำไคล

๔) กำเนิดโอปปาติกะ (การเกิดผุดขึ้น) คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และ
เปรตบางจำพวก^{๒๕}

การเกิดขึ้นของสัตว์โลกตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ เป็นการเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย
ในธรรมชาติ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการดลบันดาลของพระเจ้าองค์ใด หากเกิดขึ้นและดำเนินไป
ตามกฎอิทัปปัจจยตา^{๒๖} คือกฎแห่งความเป็นเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่

มนุษย์ มีขั้นตอนการเจริญเติบโต เรียกว่า ‘ปริสภุมิ’ หมายถึงขั้นตอนแห่งการ
เจริญเติบโตและพัฒนาการของบุคคล นับตั้งแต่คลอดไปจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ๘ ขั้น^{๒๗}

ในอินทกสูตร มีคำบรรยายว่า อินทกยักษิ์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
อินทกภู ภพของอินทกยักษิ์ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลถามว่าสัตว์มีร่างกายได้อย่างไร กระจก
และก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้อยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระพุทธองค์ ตรัสว่า

รูปนี้เป็นกลละ^{๒๘} ก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ^{๒๙} จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ (ขึ้นเนื้อ
เล็ก) จากเปสิเกิดเป็นขณะ (เป็นก้อน) จากขณะเกิดเป็นปุม ๕ ปุม^{๓๐} ต่อจากนั้น ผม ขน

^{๒๕} ม.น. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒.

^{๒๖} อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความสิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้เกิดขึ้น หมายถึงสภาวะธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งชราและ
มรณะเป็นต้น เป็นชื่อหนึ่งของปฏิจจสมุปบาท (สภาวะธรรมที่เป็นปัจจัยและสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นอันเป็น
กระบวนการทางปัจจัยภาพ (causality) ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่นั้น แม้ว่าพระตถาคตจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม
เช่น ชรา มรณะ มีเพราะชาติเป็นปัจจัย (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕/๓๖).

^{๒๗} คือ (๑) มันทภูมิ (ระยะไร้เดียงสา) (๒) จิตชาภูมิ (ระยะรู้เดียงสา) (๓) ปทวิมังสภูมิ (ระยะตั้งไข่)
(๔) อุชุกตภูมิ (ระยะเดินตรง) (๕) เสขภูมิ (ระยะศึกษา) (๖) สมณภูมิ (ระยะสงบ) (๗) ชินภูมิ (ระยะมีความ
รอบรู้) (๘) ปันนภูมิ (ระยะแก่หง่อม), ที.ส. (ไทย) ๕/๑๖๕/๕๕.

^{๒๘} กลละ หมายถึง รูปละเอียดมีลักษณะกลมใสขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจาก
การสะบัด ๓ ครั้ง (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗).

^{๒๙} อัพพุทะ หมายถึงรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะ
เหมือนติบุกเหลว (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗).

^{๓๐} ปุม ๕ ปุม หมายถึงในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็นปุม ๕ ปุม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ (ส.ส. (ไทย)
๑๕/๒๓๕/๓๓๗).

และเล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้นบริโภคขี้ขี้ว้โกชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดาก็ยังอัศภาพให้เป็นไปในครรภ์ด้วยขี้ขี้ว้โกชนาหารอย่างนั้น^{๑๑}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่อง สัตว์ (มนุษย์) ที่เกิดในครรภ์ของมารดาว่า สัตว์ไม่ได้เกิดในครรภ์ของมารดาโดยการร่วมครั้งเดียว แต่เจริญขึ้นโดยลำดับ ดิสสะ หรือ ปุสสะ ย่อมไม่พร้อมไปกับปฏิสนธิวิญญานครั้งแรก กลละมีขนาดประมาณเท่าหยาดน้ำมันงาซึ่งตั้งอยู่ที่ปลายเส้นด้ายที่ทำด้วยเส้นขนสัตว์ ๓ เส้นมีสีเหมือนน้ำมันงา เนยใส ใสไม่ ชุ่มมัว เมื่อกลละล่องไป ๗ วันมีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อจึงชื่อว่า อัมพุทะ ชื่อ กลละก็หายไป กล่าวคือ เป็นกลละอยู่ ๗ วัน ครั้นแก่ขึ้นขึ้น เปลี่ยนภาวะเป็นอัมพุทะ

เมื่ออัมพุทะนั้นล่องไป ๗ วัน ก็เกิดเป็นเปลี กล้ายคิบุกเหลว เหมือนกับน้ำตาล เม็ดพริกไทย เป็นอัมพุทะอยู่ ๗ วัน ครั้นแก่ขึ้นขึ้น เปลี่ยนภาวะเป็นเปลี

เมื่อเปลีนั้นล่องไป ๗ วัน ก้อนเนื้อชื่อ ฆนะ มีลักษณะเท่าไข่ไก่เกิดขึ้น ชื่อว่า เปลิกี้หายไป เป็นเปลีอยู่ ๗ วัน ครั้นแก่ขึ้นขึ้น เปลี่ยนภาวะ ฆนะ (ลักษณะ แห่งฆนะเกิดขึ้น เพราะเหตุแห่งกรรม เหมือนไข่ไก่ เกิดเป็นก้อนกลมโดยรอบ)

ในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดปุ่มขึ้น ๕ แห่งเพื่อเป็นมือและเท้าอย่างละ ๒ และเป็นสิริระ ต่อจากนั้นทรงย่อพระกรรมเทศนาผ่านสัปดาห์ที่ ๖ ที่ ๗ เป็นต้น เมื่อจะทรงแสดงเอาเวลาที่ผ่านไป ๔๒ สัปดาห์ จึงตรัสว่า ผม เป็นต้น ย่อมเกิดใน ๔๒ สัปดาห์ สายสะคือ ตั้งขึ้นจากสะดือของเด็กนั้น คิดเป็นอันเดียวกับแผ่นท้องของมารดา สายสะคือนั้นเป็นรูเหมือนก้านบัวรสอาหารแล่นไปตามสายสะคือนั้น ดังรูปซึ่งมีอาหารเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น เด็กนั้นย่อมเป็นอยู่ ๑๐ เดือนในครรภ์มารดา ด้วยประการฉะนี้ ฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ข้ากัษ ว่า สัตว์นี้เจริญขึ้นในครรภ์ของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่เกิดโดยการร่วมครั้งเดียว^{๑๒}

การพัฒนาการของชีวิตที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอินทกสูตรเป็นเรื่องน่าสนใจว่า แพทย์ปัจจุบันยืนยันว่าตรงตามนั้นทุกประการ อาจมีข้อสงสัยว่าพระพุทธองค์ทรงทราบได้อย่างไร เพราะพระพุทธองค์ตรัสรู้ ทำให้ทรงพระนามว่า โลกวิทู และสัตัพัญญู อนึ่ง ในมหาตณหาสังขยสูตร มีข้อความระบอบองค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์ พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันการถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ คือ

- ๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (มีเพศสัมพันธ์)

^{๑๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๖-๓๓๘.

^{๑๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๘๕-๓๘๖.

๒) มารดา มีระดู (มีไข่สุกพร้อมที่จะผสม)

๓) มีคันธุ์พะ^{๓๓} (ตั้งครรภ์)

ในสัตว์โลกนี้ถือกำเนิด เพราะมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มีระดู และมีคันธุ์พะ การถือกำเนิดในครรภ์ได้ มารดาช่วยรักษาทารกในครรภ์นั้น ๕ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้างจึงคลอดออกมาดูโลก^{๓๔}

คันธุ์พะ มีปัจจัยหรือองค์ประกอบ ๓ คือกรรมที่ทำให้ เปรียบเสมือนที่นา วิทยุญาณเหมือนเมล็ดพืช ตัณหาเหมือนยางเหนียวในพืช การที่คนจะเกิดได้ต้องประกอบด้วย องค์ประกอบทั้งภายนอกและภายใน (รูปธรรมและนามธรรม) นักวิชาการสมัยใหม่มักกล่าวถึงในแง่รูปธรรมเพียงอย่างเดียว^{๓๕} ลักษณะ รายละเอียด พัฒนาการการเกิดขึ้นตอนต่าง ๆ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ในกายมนุษย์ประกอบด้วย อากาโร ๓๒ ของกาย มีดังนี้

- ๑) ผม (เกสละ)
- ๒) ขน (โลมะ)
- ๓) เล็บ (นขะ)
- ๔) ฟัน (ทันตะ)
- ๕) ผิวหนัง (ตชะ)
- ๖) เนื้อ (มังสะ)
- ๗) เอ็น (นหารุ)
- ๘) กระดูก (อัญฐิ)
- ๙) เยื่อในกระดูก (อัญฐิมิญชะ)
- ๑๐) ไต (วิกกะ)
- ๑๑) ตับ (ยกนะ)
- ๑๒) หัวใจ (हतยะ)
- ๑๓) ม้าม (ปีหกะ)
- ๑๔) ปอด (ปีปผาสะ)

^{๓๓}คันธุ์พะ หมายถึงสัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิทยุญาณ) ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓.

^{๓๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๓๕}ศ.พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๖.

- ๑๕) น้ำดี (ปิตตะ)
- ๑๖) พังผืด (กิโลมกะ)
- ๑๗) มันทัน (เมทะ)
- ๑๘) ไชมัน (วสา)
- ๑๙) มันสมอง (มัตถลุงกะ)
- ๒๐) อาหารใหม่ (อุทริยะ)
- ๒๑) ใส้ใหญ่ (อันตะ)
- ๒๒) ใส้ย่อย (อันตะกณะ)
- ๒๓) อาหารเก่า (กรีสะ)
- ๒๔) มูตร (มุตตะ)
- ๒๕) น้ำเหลือง (ปฺพพะ)
- ๒๖) เลือด (โลหิตะ)
- ๒๗) เสมหะ (เสมหะ)
- ๒๘) เหงื่อ (เสทะ)
- ๒๙) ไชข้อ (ลลิกา)
- ๓๐) น้ำตา (อัสสุ)
- ๓๑) น้ำมูก (สิงฆานิก้า)
- ๓๒) น้ำลาย (เขพะ)^{๓๖}

พัฒนาการของสัตว์โลกมีรายละเอียดการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์ ดังนี้

- สัปดาห์ที่ ๑ กลดะ (น้ำใสมีลักษณะเป็นเมือก) เกิดขึ้น
- สัปดาห์ที่ ๒ อัมพุทะ (เป็นเมือกข้น) เกิดขึ้น
- สัปดาห์ที่ ๓ เปลี (เป็นชิ้นเนื้อ) เกิดขึ้น
- สัปดาห์ที่ ๔ ฉนะ (เป็นก้อนเนื้อ) เกิดขึ้น
- สัปดาห์ที่ ๕ ปัญจสาขา (เป็นปุ่ม ๕ ปุ่มคือ ปุ่มศิรยะ ปุ่มแขน ๒ ปุ่มขา ๒)
- สัปดาห์ที่ ๖ ส่วนประกอบร่างกายทั้ง ๔ เกิดขึ้น
- สัปดาห์ที่ ๗ ส่วนประกอบร่างกายอีก ๔ เกิดขึ้น

^{๓๖}สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธ-
โฆสเถระ รัตน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๓.

สัปดาห์ที่ ๘ ส่วนประกอบร่างกาย ๒๘ เกิดขึ้น
 สัปดาห์ที่ ๙ และ สัปดาห์ที่ ๑๐ มีกระดูกสันหลัง
 สัปดาห์ที่ ๑๑ มีกระดูก ๓๐๐ ท่อน
 สัปดาห์ที่ ๑๒ มีส่วนประกอบ ๘๐๐ ชิ้น
 สัปดาห์ที่ ๑๓ มีส่วนประกอบ ๙๐๐ ชิ้น
 สัปดาห์ที่ ๑๔ มีก้อนเนื้อ ๑๐๐ ชิ้น
 สัปดาห์ที่ ๑๕ มีเลือด
 สัปดาห์ที่ ๑๖ มีกระเพาะอาหาร
 สัปดาห์ที่ ๑๗ มีผิวหนัง
 สัปดาห์ที่ ๑๘ มีสีผิวหนัง
 สัปดาห์ที่ ๑๙ ลมเกิดแต่กรรมพัดไปทั่วร่างกาย
 สัปดาห์ที่ ๒๐ มีทวารทั้ง ๕ (ตา ๒ จมูก ๒ ปาก ๑ หู ๒ ออจกรมรรค ๑
 ปีศาจวรรค ๑)
 สัปดาห์ที่ ๒๕ มีผิวหนัง ๑๖,๐๐๐ ชิ้น
 สัปดาห์ที่ ๒๖ ร่างกายมีความแข็ง
 สัปดาห์ที่ ๒๗ ร่างกายมีกำลัง
 สัปดาห์ที่ ๒๘ มีขุมขนจำนวน ๙๙,๐๐๐ ขุม
 สัปดาห์ที่ ๒๙ ร่างกายมีความสมบูรณ์ทุกอย่าง^{๓๖}

อนึ่ง ในสัปดาห์ที่ ๗ ร่างกายเด็กมีความสมบูรณ์ เอนสิริษะไปข้างหลังอยู่ในท่า
 พิงหมอน ในสัปดาห์ที่ ๔๒ เพราะอาศัยลมเกิดจากกรรม (กรรมชวาท) ทำให้ร่างกายของเด็ก
 นั้นเปลี่ยนท่าทาง หันเท้าขึ้น ศิริษะกลับลงข้างล่าง เคลื่อนไปสู่ช่องกำเนิด ทารกนั้นย่อมคลอด
 ออกมา ในตอนนี้องที่ชาวโลกเรียกกันว่า สัตว์ (มนุษย์)

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

ตารางเปรียบเทียบกำเนิดทางพุทธศาสนากับทางแพทย์ปัจจุบัน^{๓๘}

ลำดับ	พระพุทธศาสนา	การแพทย์แผนปัจจุบัน
๑	กถละ (ขนาดหยคน้ำมันงา)	(ไขผสมเชื้อ)
๒	อัฟพุทะ (น้ำล้างเนื้อ)	(ไขผสมเชื้อ)
๓	เปลิ (น้ำตาล เม็ดพริกไทย)	(ตัวอ่อน เริ่มมีทางเดินอาหาร หัวใจ ตุ่มแขนขา)
๔	ฆนะ (ก้อนเนื้อเหมือนไขไก่)	(ตัวอ่อนเริ่มมีตมตา หู จมูก แก้ม มีเค้าโครงร่าง)
๕	ปุม ๕ แห่ง (ปัญญาสาขา)	(ตัวอ่อน ศีรษะ ร่างกาย มีเค้านิ้วนิ้วมือ)
๖	จักขุทสกะ (เค้าโครงตา)	(ตัวอ่อน นิ้วมือปรากฏ)
๗	โสตทสกะ (เค้าโครงหู)	(ตัวอ่อน แขนปรากฏ สั้นมาก)
๘	ฆานทสกะ (เค้าโครงจมูก)	(ทารก ศีรษะใหญ่กว่า มีสมองเจริญ)
๙	ชีวาทสกะ (เค้าโครงลิ้น)	(ทารก อวัยวะเพศเจริญ)
๑๐	มีกระดูกสันหลัง	อวัยวะเจริญตามลำดับ
๑๑-๒๕	ร่างกายมีอวัยวะสมบูรณ์	หัวใจสมบูรณ์
๔๒	เคลื่อนสู่ช่องกำเนิด	คลอดออกจากครรภ์
	รวม ๔๒ ลำดับ	รวม ๔๐ ลำดับ

๒) การเจริญวัย

การพัฒนาการของมนุษย์นั้น มารดาขอมรักษาทารกในครรภ์ ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดออกมาเป็นทารก ทารกนั้น เป็นภาระหนักด้วยความกังวลใจมาก มารดาบิดาขอมเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้วด้วยโลหิตของตนด้วยความห่วงใยเป็นอันมาก นานนมของมารดานับเป็นโลหิต ในอริยวินัย มีข้อความว่า

กุมาร หรือกุมารินั้น อาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย คือ อิมเอิบ พร้อมพรัง บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ ประการ คือ

- ๑) รูปที่รู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด
- ๒) เสียงที่จะฟังรู้แจ้งทางหู ...
- ๓) กลิ่นที่จะฟังรู้แจ้งทางจมูก ...

^{๓๘} พระภิกษุ ฐิติวฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจจสมุปบาท สำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : บริษัท นันทพันธ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๐.

๔) รัตที่จะพึงรู้แจ้งทางสิ้น ...

๕) โภฏฐัพพะที่รู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา พาใจให้กำหนด^{๔๕}

กุมาร (กุมารี) นั้นเห็นรูปที่น่ารักทางตาแล้วกำหนด^{๔๖}ขัดเคืองในรูปที่ไม่น่ารัก มีสติในกายไม่ตั้งมั่น มีจิตเป็นกามาวจร^{๔๗} ย่อมผลิตเพิลินยินดีในราคะและโทสะ บ่นพร่ำเพื่อว่า “สุขหนอ ๆ คิดใจเวทนานั้น เมื่อคิดใจเวทนานั้น ความผลิตเพิลินในเวทนาทั้งหลายก็เกิดขึ้น เป็นอุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดมีขึ้น

๓.๒.๒ ชรา-มรณะ

เมื่อมนุษย์เกิดมา เจริญวัยแล้ว ย่อมแก่ชรา แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงแก่ชราด้วย ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า

บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วง-กาลมานานผ่านวัยมามาก เรามีวัย ๘๐ ปี ร่างกายของ ตถาคตประหนึ่งแซมด้วยไม้ไผ่ ยังเป็นไปได้ ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วย ไม้ไผ่ ฉะนั้น ร่างกายของตถาคตสลายขึ้นก็เพราะในเวลา ที่ตถาคตเข้าเจโตสมาธิ อันไม่มีนิมิต เพราะไม่ใส่ใจนิมิตทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้เท่านั้น^{๔๘}

ชรา คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

มรณะ คือ ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขั้นันธุ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่ง ชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น จากหมู่สัตว์นั้น ๆ^{๔๙}

๓.๒.๓ อายุของมนุษย์

๑) อายุขัย

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ในจกกวัดติสุตร พระพุทธเจ้าตรัส

^{๔๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๔๖}กำหนด หมายถึงให้เกิดราคะขึ้น , ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๔๗}จิตเป็นกามาวจร หมายถึงจิตฝ่ายอกุศล, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๔๘}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๔๙}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๒/ ๘๘.

กับภิกษุทั้งหลาย โดยทรงประสงค์ให้ผู้ฟังพึงตนพึงธรรม เพราะการฟังตนพึงธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารขัดขวางความเจริญไม่ได้ ทรงเล่านิทานเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในอดีต ๗ พระองค์ ตรัสเล่าว่า

พระเจ้าจักรพรรดิทัพนามิ ทรงครองราชย์โดยธรรม ทรงประพฤติกัรวรรดิวัตรบริบูรณ์แล้ว แก้ว ๗ ประการ ได้เกิดขึ้นทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ พระเจ้าจักรพรรดิและประชาราษฎร์ผู้ประพฤติดำเนินมาอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี และมีวรรณะผ่องใส^{๔๔}

ต่อมา มีกษัตริย์องค์ที่ ๘ ไม่ทรงประพฤติกัรวรรดิวัตรสืบทอดจากพระชนก จึงไม่ทรงมีแก้ว ๗ ประการ ประชาษฎร์ บ้านเมืองก็ไม่เจริญรุ่งเรือง ประสบความเดือดร้อน อดอยาก อกุลศรัทธมข้ออนินนาทานจึงเกิดขึ้น อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มเสื่อมถอย ต่อมาเกิดอกุลศรัทธมข้อปาณาติบาต มุสาวาท เป็นต้น ตามลำดับ เมื่ออกุลศรัทธมเจริญขึ้น ทำให้กุลศรัทธมเสื่อมลง อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละก็เสื่อมลง ตามลำดับ จนกระทั่งถึงสมัยหนึ่งที่มนุษย์มีอายุขัยเพียง ๑๐ ปีก็ตาย ในสมัยนั้นจะเกิดกลียุค ขึ้นมีคสังยุต ๗ วัน คือ คนเห็นคนด้วยกันเข้าใจว่าเป็นเนื้อที่ตนอยากกินเพื่อแก้ความหิวโหยจึงใช้อาวุธประหัตประหารกัน จนผู้คนล้มตายไปเกือบหมดโลก ช่วงเวลานั้นเรียกว่า ‘สัถถันตรกัป’ คนที่รอดตาย คือ ผู้ที่หลบหนีออกจากหมู่คณะไปหลบซ่อนตัวอยู่ในป่าดงพงพีอพยพ ๗ วัน จึงออกจากที่ซ่อน รู้สึกสำนึกถึงคุณค่าของธรรม ตั้งใจปฏิบัติธรรม ทำให้โลกมนุษย์กลับมาเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีก

เมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ เสด็จอุบัติขึ้น ทรงประพฤติกัรวรรดิวัตรอย่างเคร่งครัด ทำให้เจริญรุ่งเรือง อาณาจักรของพระองค์มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงพาราณสี มีชื่อว่า เกตุมคิราชธานี มีประชากรหนาแน่น ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่า ‘เมตไตรย’ จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก จะทรงสั่งสอนธรรม และบริหารการคณะสงฆ์อย่างเดียวกับพระองค์ในบัดนี้ ตรัสสรุปไว้ว่า ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงสอนให้ฟังตนพึงธรรมโดยการเจริญสติปัญญา ๔ และประพฤติกัรวรรดิวัตรอันเป็นโคจร ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ^{๔๕}

^{๔๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

^{๔๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๖-๑๐๗/๗๖-๗๘.

๒) ธรรมที่ทำให้อายุยืน

- (๑) ธรรมที่ทำให้มีอายุยืน ทรงแนะนำให้เจริญอิทธิบาท ๔
- (๒) ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ ทรงแนะนำให้รักษาศีล
- (๓) ธรรมที่ทำให้มีสุขะ ทรงแนะนำให้เจริญฌาน ๔
- (๔) ธรรมที่ทำให้มีโภคะ ทรงแนะนำให้เจริญอัปปมัญญา (พรหมวิหาร) ๔
- (๕) ธรรมที่ทำให้มีพละ ทรงแนะนำให้เจริญวิปัสสนา จนได้เจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ^{๔๖}

กล่าวโดยสรุป แต่เดิมมนุษย์นั้นมีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปีเริ่มมาจาก กษัตริย์องค์ที่ ๘ ไม่ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรจึงไม่ทรงมีแก้ว ๓ ประการ ประชาราษฎร์ ประสบความเดือดร้อน ออดอยาก จึงเกิดอกุศลนาทาน ทำให้อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มลดลง พระราชาสั่งลงโทษฆ่าผู้กระทำความผิด ทำให้เกิดปาณาติบาต อายุมนุษย์ลดลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี ต่อมาเกิดมุสาวาท (การพูดเท็จ) ทำให้อายุลดลงเหลือ ๒๐,๐๐๐ ปี^{๔๗} ต่อมาเกิดปิสุณาวาจา ทำให้อายุมนุษย์ลดลงเหลือ ๑๐,๐๐๐ ปี ต่อมาเกิดกาเมสุมิจจาจาร (การประพฤตินอกใจ) ทำให้อายุมนุษย์ลดลงเหลือ ๕,๐๐๐ ปี ต่อมาเกิดกรรม ๒ ประการคือ ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) และสัมผัปปลาปะ (การพูดเพื่อเจ้อ) ทำให้อายุลดลงเหลือ ๒,๕๐๐ ปี บางพวกเหลือ ๒,๐๐๐ ปี^{๔๘} ต่อมาเกิดอกุศล (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) และพยาบาท (ความคิดร้าย) อายุมนุษย์ก็ถึงเหลือ ๑,๐๐๐ ปี ต่อมาเกิดมิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) อายุขัยก็ลดลงเหลือ ๕๐๐ ปี ต่อมาเกิดกรรม ๓ ประการ คือ อัมมมาราคะ^{๔๙} วิสมโลกะ^{๕๐} และ มิจฉาธรรม^{๕๑} อายุขัยถอยลง

^{๔๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/-/๑๘-๒๐ [บทนำ].

^{๔๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๕/๗๐.

^{๔๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๗๒.

^{๔๙}อัมมมาราคะ ความกำหนดที่ผิดกรรม หมายถึงกำหนดในบุคคลที่ไม่ควรกำหนด เช่น แม่ พ่อ, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒.

^{๕๐}วิสมโลกะ แปลว่า ความโลกจัด หมายถึงความโลภที่รุนแรงในฐานะแม่ที่ควรจะได้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒).

^{๕๑}มิจฉาธรรม แปลว่า ความกำหนดผิดธรรมชาติ หมายถึงความกำหนดที่ชายมีต่อชาย และที่ผู้หญิงมีต่อผู้หญิง (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒).

เหลือ ๒๕๐ ปี และ ๒๐๐ ปี ในที่สุดเกิดความไม่เกื้อกูลมารดา บิดา สมณะ พราหมณ์ ไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูลทำให้มนุษย์ในปัจจุบันมีอายุเพียง ๑๐๐ ปี^{๕๒}

ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องอายุขัย และกรรมที่ทำให้มนุษย์มีอายุยืนในจักรกวัตติสูตรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ฟังตนฟังกรรม ไม่ฟังสิ่งอื่น วิธีฟังตนฟังกรรมให้กระทำโดยการเจริญสติปัญญา ๔ และให้ประพฤติกรรม เมื่อประพฤติกรรม บุญกุศลย่อมจะเจริญยิ่งขึ้น ผู้ฟังตนฟังกรรมจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิในอดีต ๗ พระองค์ผู้ประพฤติจักรวรรดิวัตรสืบทอดต่อ ๆ กันมาว่า ทรง อาศัยกรรม สักการะกรรม เคารพกรรม นับถือกรรม บูชากรรม เมื่อกษัตริราชทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรนี้โดยบริบูรณ์แล้ว แก้ว ๗ ประการ ได้เกิดขึ้น ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ มนุษย์ผู้ประพฤติตามธรรมมีอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี มีวรรณะผ่องใส มีความสุขมีโภคะและพละ เมื่อกษัตริราชของกษัตริ ๘ ไม่ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรจึงไม่ทรงมีแก้ว ๗ ประการ บ้านเมืองจึงไม่เจริญรุ่งเรือง ประชาชนราษฎรประสบความเดือดร้อน อดอยากต้องขโมยเขากิน อกุศลธรรมข้อ อทินนาทาน จึงเกิดขึ้น อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มเสื่อมถอย ต่อมา ได้เกิดอกุศลธรรม ทำให้มนุษย์มีอายุขัยเหลือเพียง ๑๐ ปีก็ตาย

ต่อเมื่อเกิดสำนึกถึงคุณค่าของกรรม แล้วตั้งใจปฏิบัติกรรม ทำให้ค่อย ๆ กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ จนกระทั่งถึงปัจจุบันมีอายุเพียง ๑๐๐ ปี ในอนาคตคต เมื่อมนุษย์จะมีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ในรัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังฆะ พระองค์ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอย่างเคร่งครัด ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ในสมัยนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า เมตไตรย จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก จะทรงสั่งสอนธรรมและบริหารการคณะสงฆ์อย่างเดียวกับพระโคตมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

๓) การตายของมนุษย์

มนุษย์ในโลกนี้เหมือนกันทุกคน กล่าวคือ เกิดแล้ว เจริญเติบโต แก่ชรา และตายไปในที่สุด ความตายแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภทคือ ๑) ตายในปัจจุบันทันด่วน เช่น

^{๕๒}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒.

ถูกยิงตาย อุบัติเหตุ เป็นต้น และ ๒) ดายธรรมดา เช่นเจ็บป่วย เป็นโรคต่าง ๆ เป็นต้น^{๕๓} ความตายนั้น คือความขาดแห่งชีวิตินทรีย์^{๕๔} เมื่อขาดชีวิตินทรีย์ก็สิ้นลมหายใจ ครั้นสิ้นลมหายใจชีวิตก็ดับ ตาก็ไม่เห็น หูก็ไม่ได้ยิน จมูกก็ไม่ได้กลิ่น ลิ้นข้อมไม่รู้รส กายก็หมดความรู้สึก ไม่หวั่นไหวต่อความร้อนเย็น ดังกล่าวนี้เรียกว่า ความตาย

๑) ดาย-เกิด

ตราบที่มนุษย์ยังมีกิเลสตัณหา ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารไม่มีวันสิ้นสุด สถานที่ที่เรียกว่าวัฏสงสารนั้นมีอยู่หลายที่ หรือเรียกว่า โลก ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่มากมายเช่น โลกนรก โลกมนุษย์ โลกเทวดา (เทวโลก) เป็นต้น เมื่อตายแล้วเชื่อว่ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในโลกมนุษย์เช่นเดิมก็หาไม่ การจะไปเกิดเป็นอะไรหรือโลกไหนนั้นขึ้นอยู่กับกรรมที่ได้กระทำไว้หรือตามสภาพจิตของแต่ละบุคคล

๒) อารมณ์ก่อนตาย

ในเวลาที่เราสรรพสัตว์ใกล้จะตายนั้น ในมรณสันนิวติ คือ วิถีจิตใกล้จะตายย่อมมีอารมณ์ทั้ง ๓ ประการ ปรากฏเป็นอารมณ์ก่อนที่จะไปเกิด คือ

(๑) กรรมารมณ์ ได้แก่ กรรมที่ได้กระทำไว้มาปรากฏให้ระลึกได้ ในขณะที่กำลังจะตาย ถ้าทำกุศลกรรมไว้ ก็จะปรากฏเป็นภาพการกระทำบาปกรรมให้เห็นชัดในมโนทวาร แต่ถ้าเคยทำกุศลกรรมไว้ก็จะปรากฏให้เห็นการบำเพ็ญบุญ สร้างกุศล

(๒) กรรมนิมิตตารมณ์ ได้แก่ เครื่องมือที่ใช้ก่อกุศลกรรมปรากฏให้เห็น เช่น มีด ปืนในการใช้ฆ่าสัตว์ ฆาตกร ในทางกุศลก็จะเห็นผ้าไตร เครื่องกลิ่น เครื่องสักการบูชา ดอกไม้ แต่ถ้ากรรมนิมิตตารมณ์ไม่ปรากฏ จะปรากฏนิมิตอารมณ์อย่างอื่นที่ ๓ คือ

(๓) คตินิมิตตารมณ์ ได้แก่ นิมิตต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นชัดในมโนทวาร ถึงคติของโลกที่จะไปเกิดเมื่อตายไปแล้ว ถ้าโลกนรกจะเห็นเปลวไฟ ๆ ถ้าจะเกิดเป็นเปรตตอสุรกายจะเห็นหุบเขา หรือถ้ำ ถ้าจะเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานจะเห็นทุ่งหญ้า ป่าไม้ ภูเขา เห็นสัตว์ต่าง ๆ

^{๕๓} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), **โลกที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนส, ๒๕๑๔), หน้า ๔.

^{๕๔} ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต สภาวะที่เป็นใหญ่ในการรักษาชาติธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมด้วย) คือ รูปและเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๘-๕๙.

ถ้าจะเกิดเป็นมนุษย์ จะเห็นเป็นก้อนเนื้อเล็ก ๆ อยู่ในครรภ์มารดา เห็นครรภ์มารดา ถ้าจะเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดาจะเห็นทิพย์วิมาน ปราสาท ราชวัง ฯลฯ^{๕๕}

กล่าวโดยสรุป อารมณ์ปฏิสนธิจิตของสรรพสัตว์จะบังเกิดขึ้นในขณะที่ใกล้จะตาย ๓ อย่าง คือ ๑) กรรม ๒) กรรมนิमित ๓) คตินิमित

๓.๒.๔ ลักษณะของมนุษย์

๑) ลักษณะทางกายภาพ

(๑) มหาภูตรูป ๔

ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วย มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ในแกวัญญสูตร มีภิกษุชื่อ มหาภูตปริเสสกะ สงสัยว่ามหาภูตรูป ๔ ดับสนิทที่ไหนจึงเข้าสมาธิไปเทวโลก เทียวถามเทวดาทุกชั้นภูมิจนถึงพรหมโลก ไม่ได้มีผู้ใดตอบปัญหาได้จึงกลับมาทูลถามพระพุทธเจ้า ทรงตรัสชี้แจงว่า ควรจะถามอย่างนี้ว่า นามและรูปยอมดับสนิทในที่ไหน^{๕๖} ตรัสตอบว่า

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาน^{๕๗} ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่มีที่สิ้นสุด แต่มีท่าข้าม โดยรอบด้าน อุปาทายรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดยและหยาบ งามและไม่งาม ก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาน^{๕๘} นี้เช่นเดียวกัน นามและรูปยอมดับสนิทในวิญญาน^{๕๙} นี้เช่นเดียวกัน เพราะวิญญาน^{๖๐} ดับไป นามและรูปนั้นก็ยอมดับสนิทในที่นั้น”

มหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุ ๔ ได้แก่

- ๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน)
- ๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)
- ๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ)

^{๕๕}อ้างในพระราชนิพนธ์วิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), โลกทิปนี, หน้า ๘-๑๔.

^{๕๖}ที.สี. (ไทย) ๕/๔๕๘/๒๒๐.

^{๕๗}ที.สี. (ไทย) ๕/๔๕๘/๒๒๐.

^{๕๘}ท่าข้าม หมายถึง กรรมฐาน ๓๘ ประการ วิญญาน หมายถึง พระนิพพาน, ที.สี. (ไทย) ๕/๔๕๘/๒๒๐.

^{๕๙}วิญญาน ในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน, ที.สี. (ไทย) ๕/๔๕๘/๒๒๐.

^{๖๐}วิญญาน ในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน, ที.สี. (ไทย) ๕/๔๕๘/๒๒๐.

๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม)^{๖๐}

มนุษย์ คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไป เป็นอากาศธาตุ มนุษย์มีเตียงนอนเป็นที่ ๕ นำศพไป^{๖๑} ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็น กระดูกขาวโพลนคุดจิกสิ้นกพิราบ การเช่นสรวงสิ้นสุดลงแค่ถ้ำถ่าน^{๖๒}

พระพุทธเจ้าตรัสกับไปภุสสาทปริพาชกว่า การได้อัตตภาพ^{๖๓}มี ๓ อย่าง คือ

๑) การได้อัตตภาพที่หยาบ

๒) การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ

๓) การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป^{๖๔}

การได้อัตตภาพหยาบ คือ อัตตภาพประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ บริโภคอาหารเป็น คำ ๆ การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ คือ อัตตภาพที่มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบถ้วน มี อินทรีย์ไม่บกพร่อง การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป คือ อัตตภาพที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา

พระพุทธองค์ตรัสสรุปว่า

ทรงแสดงธรรมเพื่อละการได้อัตตภาพที่หยาบว่า ‘พวกท่านปฏิบัติตามนั้นแล้ว จะ ละสังกิลิทธิกรรม^{๖๕}ได้ และ โวทานิยธรรม^{๖๖} จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นจะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ ความไพบลีย์แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่ง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

(๒) ความงามของมนุษย์

ความงามของเทวดานั้น พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบให้กษัตริย์ทั้งหลายเห็นว่า มนุษย์ก็มี

^{๖๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๑/๒๘๗.

^{๖๑}เวลาหามศพจะใช้บุรุษ ๔ คนเดินหามเตียงนอนไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า มีเตียงเป็นที่ ๕, (ที.สี. (ไทย) ๕/๑๗๑/๕๗).

^{๖๒}ที.สี. (ไทย) ๕/๑๗๑/๕๗.

^{๖๓}อัตตภาพ ๓ อย่าง คือ การได้อัตตภาพที่หยาบ ได้แก่ กามภพ, การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ ได้แก่ รูปภพ, การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป ได้แก่ อรูปภพ (ที.สี. (ไทย) ๕/๔๒๕/๑๕๐.).

^{๖๔}ที.สี. (ไทย) ๕/๔๒๕/๑๕๐.

^{๖๕}สังกิลิทธิกรรม คือกรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ (โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒), ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๕/๑๕๐.

^{๖๖}โวทานิยธรรม คือ ธรรมที่ทำให้จิตผ่องแผ้ว ได้แก่ สมถวิปัสสนา (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๕/๑๕๐).

ความงามเปรียบดังทเวดา ทรงชี้ให้ดูพวกเจ้าลิจฉวี^{๖๘} เรื่องมีอยู่ว่า เจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลีได้ทราบข่าว พระพุทธเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่อัมพปาลีวัน จึงสั่งให้จัดเตรียมยานพาหนะคันงามแล้วเสด็จขึ้นยานออกจากกรุงเวสาลีพร้อมด้วยข้าราชการตามเสด็จอีกหลายคน ในบรรดาเจ้าลิจฉวีนั้น บางพวกคำล้วน คือ ใช้สีดำ ทรงผ้าสีดำ ทรงเครื่องประดับสีดำ บางพวกเหลืองล้วน คือ ใช้สีเหลือง ทรงผ้าสีเหลือง ทรงเครื่องประดับสีเหลือง บางพวกแดงล้วน คือ ใช้สีแดง ทรงผ้าสีแดง ทรงเครื่องประดับสีแดง บางพวกขาวล้วนคือ ใช้สีขาว ทรงผ้าสีขาว ทรงเครื่องประดับสีขาว พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพวกเจ้าลิจฉวีเสด็จมาแต่ไกล จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย ตรัสว่า ผู้ที่ไม่เคยเห็นพวกเทพชั้นดาวดึงส์ จงดูพวกเจ้าลิจฉวี จงเปรียบพวกเจ้าลิจฉวีกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์^{๖๙}

พระอรธกถาจารย์กล่าวว่า เจ้าลิจฉวีทั้งหลายแต่งกาย จำแนกพวก เป็นสีต่าง ๆ เช่น พวกสีเขียวก็มีเครื่องแต่งกายประดับด้วยมณีเขียว แต่งกายด้วยอาภรณ์ทำด้วยผ้าธรรมดา ผ้าเปลือกไม้ ผ้าไหมสีเขียว กับประดับตกแต่งด้วยดอกไม้เขียว แม้มันก็ย่อมประดับประดาตกแต่งด้วยมณีเขียว ขลิบระบายด้วยผ้าเขียว มีธงเขียว ประกอบด้วยทหารสวมเกาะเขียว อาภรณ์เขียว เทียมด้วยผ้าสีเขียว แม่น้ำและค้ำแม่น้ำสีเขียว

พระพุทธเจ้าตรัสให้ภิกษุทั้งหลายให้ดูเจ้าลิจฉวีเปรียบเทียบกับทเวดาชั้นดาวดึงส์ ที่งดงาม น่าเลื่อมใส มีวรรณะสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว เป็นต้น เพราะทรงมุ่งประโยชน์เกื้อกูล ทรงแสดงว่าภิกษุบางพวกในกรุงเวสาลี ย่อหย่อนความเพียรในการปฏิบัติธรรม จึงใช้รูปสมบัติของทเวดาชั้นดาวดึงส์มาตรัสเพื่อเป็นการปลอมประโลมภิกษุเหล่านั้นให้เกิดอุสาหะในสมณธรรมด้วยความไม่ประมาท ก็จะได้ทิพยสมบัติไปอุบัติเป็นทเวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพุทธองค์ทรงทราบว่าอีกไม่นาน เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมดก็จักถึงความพินาศด้วยอำนาจแห่งพระเจ้าอชาตศัตรู จึงทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายได้เห็นในอนิจลักษณะ ด้วยพระพุทธประสงค์ว่า เหล่าภิกษุเมื่อคูสิริราชสมบัติของเจ้าลิจฉวีทั้งหลายแล้วจักเจริญอนิจลักษณะ เมื่อเห็นความพินาศแห่งสิริราชสมบัติแล้วจักบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา^{๗๐}

^{๖๘}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๖.

^{๖๙}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๗.

^{๗๐}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๓๗๓.

๒) ลักษณะภาวะทางจิตของมนุษย์

(๑) สภาวะจิต

จิตเป็นปรมัตถธรรมอย่างหนึ่งในปรมัตถธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน เพราะจิตเป็นสภาวะธรรมที่เป็นนามธรรมที่มีอยู่จริง เช่นเดียวกับ ปรมัตถธรรมอีก ๓ อย่าง ลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของจิต คือการรับรู้อารมณ์ ดังที่ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ได้ให้ความหมายของจิตว่า ธรรมชาติ ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้อารมณ์^{๓๑} จิตรับรู้ อารมณ์ในลักษณะของการเห็นรูปทางตา การได้ยินเสียงทางหู การได้กลิ่นทางจมูก การรู้รสทางลิ้น การรู้สัมผัส หรือการกระทบทางกาย และในลักษณะของการคิด หรือรู้แจ้ง ธรรมารมณ์ทางใจ

๑) การเกิด-ดับของจิต

จิต เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา จิตจะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แล้วเกิดขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ ดับไป วนเวียนเป็นอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเวลาหลับหรือตื่น จิตเกิดขึ้นแต่ละดวงนั้น จิตดวงเก่าที่ดับไปแล้วเป็นเหตุปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นสืบต่อ ดำรงอยู่ชั่วขณะแล้ว ก็ดับ พร้อมกับทำหน้าที่เป็นเหตุปัจจัยให้จิตดวงต่อไป จิตมนุษย์มีลักษณะเป็นสายหรือเป็น กระแส ติดต่อกันสัมพันธ์กันประดุจลูกโซ่ เป็นกระแสส่วนหนึ่งของชีวิตเมื่อคนตาย ชั้นที่ ๕ ที่ ประกอบกันขึ้นเป็นคนจะดับสิ้นลงก็จริง แต่จิต หรือวิญญาณชั้นนั้น เมื่อดับแล้วก็เกิดขึ้น ใหม่ในภพใหม่ การเกิด-ดับของจิตที่เป็นสันตติสืบต่อกันไป จะสะดุดหยุดลงจริง ๆ ไม่เกิด ดับอีก เฉพาะใน ๓ กรณี คือ

(๑) เมื่อบุคคลได้รับภานที่ ๔ บางท่านตายแล้วไปเกิดเป็นอสังขยิสัตว์ในพรหม-โลกชั้นจตุตถภานภูมิ

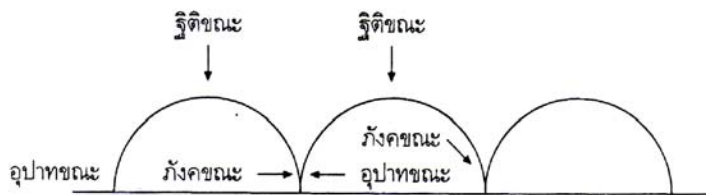
(๒) เมื่อพระอนาคามี หรือพระอรหันต์ผู้ได้สมบัติ ๘ เข้าสู่นิโรธสมบัติ

(๓) เมื่อพระอรหันต์เข้าสู่ปรินิพพาน ที่ดับทั้งรูปขันธ์ และนามขันธ์โดยสิ้นเชิง

ผู้ไม่เคยปฏิบัติในสมาธิ วิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือศึกษาพระอภิธรรมมาก่อน ก็ยาก ที่เข้าใจในการเกิด-ดับของจิตที่มีอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา

จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ชั่วขณะหนึ่งจึงดับไปนั้น มีขณะย่อย ๓ ขณะ คือ ขณะเกิดขึ้นเรียกว่า อุปาทกขณะ ขณะตั้งอยู่เรียกว่า จิตฺตិขขณะ และขณะดับไปเรียกว่า กังคะขณะ

^{๓๑}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๐.

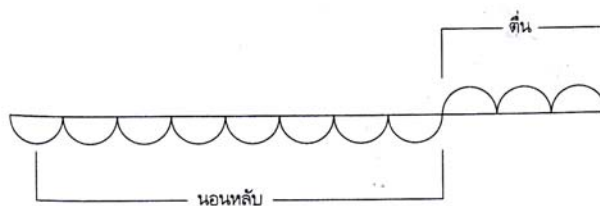

รูปด้านบนการเกิด-ดับของจิต เส้นโค้งที่เกิด เริ่มจากเส้นระดับแล้วโค้งมาจบที่เส้นระดับ แสดงการเกิดขึ้นของจิตดวงหนึ่ง หรือขณะจิตหนึ่งที่ประกอบด้วยขณะย่อย ๓ ขณะ เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับ ไปแล้ว จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นสืบต่อมีขึ้นในทำนองเดียวกัน จิตจะทยอยเกิดดับสืบต่อกันอย่างนี้เรื่อยไป ทั้งในเวลาหลับและในเวลาตื่น ต่างกันแต่เพียงว่า จิตที่เกิดดับอยู่ในขณะที่คนนอนหลับสนิทนั้นเกิดดับอยู่ในภวังค์ตลอดเวลา

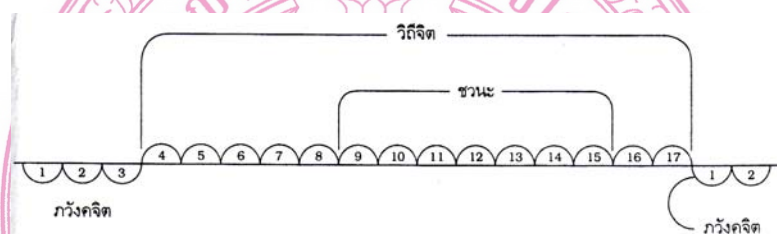
๒) จิตกับการรับรู้อารมณ์

จิตที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น เรียกว่า วิถีจิต จิตที่อยู่ในสภาพที่ไม่รับรู้อารมณ์เรียกว่า ภวังคจิต ภาวะที่จิตรับรู้ได้แก่อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ จิตเมื่อเกิดขึ้น รับรู้อารมณ์จนตลอดวิถีแล้ว ก็ตกสู่ภวังค์ อยู่ในภวังค์อย่างน้อย ๓ ขณะ แล้วจึงเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ใหม่ สลับกันอย่างนี้เรื่อยไป ตลอดเวลาที่คนตื่นอยู่

ภาวะของภวังคจิตเป็นอย่างไรนั้น ถ้านึกถึงสภาพของการนอนหลับสนิทที่ไม่มีการฝันก็พอจะเข้าใจได้ เวลานอนหลับสนิท จิตจะเกิด-ดับอยู่ในภวังค์ตลอดเวลา เมื่อใดที่จิตขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์ที่ผ่านมาจากใดทางหนึ่งแห่งอายตนะภายใน ๖ เราก็ตื่น จิตที่เกิด-ดับอยู่ในภาวะของภวังค์ เปรียบเหมือนกระแสไฟฟ้าที่วิ่งอยู่ในสายไฟ จิตที่ขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์ทางตา เปรียบเหมือนกระแสไฟฟ้าที่วิ่งเข้าสู่หลอดไฟ เมื่อเปิดสวิตช์กระแสไฟฟ้าย่อมวิ่งเข้าสู่หลอดไฟทำให้ปรากฏเป็นแสงสว่าง ฉนั้นใด จิตเมื่อขึ้นสู่วิถีก็รู้แจ้งอารมณ์ สว่างขึ้นฉนั้นนั้น แต่ไม่ว่าจะอยู่ในภาวะของภวังค์ หรือพ้นจากภวังค์ขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์แล้ว จิตก็อยู่ในสภาพที่เกิด-ดับ เป็นสันตติ ติดต่อกันเรื่อยไป ในเวลาที่เราตื่นอยู่ตลอดวันนั้น จิตมีการตกลงสู่ภวังค์เป็นระยะ ๆ ในการรับรู้อารมณ์ตามปกติ เช่น เห็นรูปทางตา ถ้าเห็นชัดเจน จิตจะเกิด-ดับในวิถี ๑๔ ขณะ แล้วจึงตกลงสู่ภวังค์ หมายความว่า จิตเกิดดับอยู่ในวิถีช่วงหนึ่ง ๆ ๑๔ ครั้ง ซึ่งจะเรียกว่า ๑๔ ขณะจิตก็ได้ เมื่อจิตตกลงสู่ภวังค์แล้วจะเกิดดับอยู่ในภวังค์ ๓ ขณะ แล้วเกิดขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์ใหม่ อยู่ในวิถี ๑๔ ขณะ แล้วก็ตกลงสู่ภวังค์ อยู่ในภวังค์ ๓ ขณะ แล้วเกิดขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์อีก ๑๔ ขณะ สลับกันอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา หากอารมณ์ที่รับรู้ขึ้นปรากฏชัดเจน

รูปด้านบนแสดงสภาพจิตของคนนอนหลับที่จิตเกิด-ดับอยู่ในภวังค์ตลอดเวลา ช่วงเส้นโค้งอยู่เหนือเส้นระดับนั้น แสดงถึงตอนที่ตื่นขึ้นจากการหลับ ช่วงหนึ่ง ๆ ก็คือขณะจิตหนึ่งหรือจิตเกิดขึ้นดวงหนึ่ง จิตที่เกิดดับอยู่ในภวังค์แต่ละขณะหรือแต่ละดวงนั้น ประกอบด้วยขณะย่อย ๓ ขณะ เช่นเดียวกัน

รูปด้านบนแสดงถึงการรับรู้อารมณ์ของจิต ในเวลาที่คนตื่นตามปกติ เป็นวิธีรับรู้อารมณ์ ๑๔ ขณะ (ตั้งแต่เลข ๔-๑๗) เมื่อสิ้นสุดวิถิจิตก็จะตกลงสู่ภวังค์ ๓ ขณะ แล้วเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ต่อไปอีก ๑๔ ขณะหมุนเวียนกันไปอย่างนี้ เมื่อนับเป็นช่วงตั้งแต่ภวังค์จิตจนสิ้นสุดวิถิจิต ก็เป็นจิต ๑๗ ขณะ การเกิดดับรับรู้อารมณ์ที่เต็ม ๑๗ ขณะเช่นนี้ เรียกว่า อติมหันตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีกำลังแรงกล้า มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ถ้าเป็นอารมณ์ที่รับรู้ทางตา ก็ต้องมีจักขุประสาทดี มีแสงสว่างดี มีรูปารมณ์ มีการใส่ใจในรูปารมณ์นั้น เช่น เมื่อมองรูปภาพเขียนที่สวยงามด้วยความชื่นชมเป็นเวลานาน จิตที่เกิดขึ้นรับรู้ทางตา ก็จะเป็นไปในลักษณะดังกล่าวนี้แล้วซ้ำอีก^{๓๒}

(๒) การฝึกจิต

การฝึกจิต ชั้นอภิญญาที่โยคาวจรจะสำเร็จ คือ ได้ฤทธิ์ (อำนาจที่จะทำในสิ่งเหนือธรรมชาติ) คือ ทิพพโสต (หูทิพย์) ปรจิตตวิชชา (อ่านใจผู้อื่นได้) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) และทิพพจักขุ (ตาทิพย์) ความสำเร็จชั้นอภิญญาดังกล่าวจะสำเร็จ เกิดขึ้นได้

^{๓๒}ศ.พิเศษ ดร.สุนทร ณ รังสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖๑-๒๖๓.

ต่อเมื่อโยคาวจรสามารถทรงฌานอย่างน้อยขั้นที่ ๕ ของรูปฌาน แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้เป็นภาวะปกติของมนุษย์ที่จะทรงภาวะเช่นนั้นได้ แต่เทวดามีอำนาจดังกล่าวเป็นสามัญภาวะ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรากฏว่า มีเทวดาหลายองค์ที่สามารถล่วงรู้ความในใจผู้อื่นได้ เช่น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของ พระพุทธองค์ หรือการที่ท้าวสักกะเสด็จลงมาช่วยมนุษย์ผู้ก่อปรด้วยกรรมแต่ได้รับความเดือดร้อน เป็นต้น^{๓๓}

(๓) พระพุทธเจ้าทรงเหนียมมนุษย์

ในโทณสูตรว่าด้วย โทณพราหมณ์ พระพุทธเจ้าเสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะ^{๓๔} กับเมืองเสตัพพะ โทณพราหมณ์ก็ได้เดินทางไกล ได้เห็นรอยกงจักรมีซี่ก่า พันซี่ มีกง มีคุม มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาท คิดว่ารอยเท้านี้คงไม่ใช่รอยเท้ามนุษย์ โทณพราหมณ์เห็นพระพุทธองค์ประทับนั่งที่โคนต้นไม้ มีความสงบยอดเยี่ยม^{๓๕} ทรงตำรวมอินทรีย์ชื่อนานาคะ^{๓๖} ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ‘เป็นเทวดาใช่หรือไม่’ ตรัสตอบว่า ‘เราไม่ใช่เทวดา’ ทูลถามว่า ‘เป็นคนธรรมดาใช่หรือไม่’ ‘เราไม่ใช่คนธรรมดา’ ‘เป็นยักษ์ใช่หรือไม่’ ‘เราไม่ใช่ยักษ์’ ‘เป็นมนุษย์ใช่หรือไม่’ ‘เราไม่ใช่มนุษย์’ โทณพราหมณ์ทูลถามว่า ท่านเป็นอะไรกันแน่ ตรัสตอบว่า

เพราะ เทวดา คนธรรมดา ยักษ์ มนุษย์ ยังละอาสวะไม่ได้ แต่เราละอาสวะเหล่านั้นได้เด็ดขาดแล้ว ตัศราถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว ...เราเกิดเจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปดเปื้อนด้วยโลก เหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง) ดอกปทุมทริก (บัวขาว) เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ฉะนั้น ท่านจงจำเราไว้ว่า ‘เป็นพุทธะ’^{๓๗}

^{๓๓} ศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๓๔} เมืองอุกกัฏฐะ หมายถึงเมืองที่ชาวเมืองจตุประทีปมีด้ามส่องให้สร้าง หรือเมืองที่ประกอบด้วยคุณอันอุกฤษฏ์ เพราะมีภาคพื้นสมุทร มีมนุษย์สมุทร และมีอุปกรณ์ (เครื่องมือ) มากมาย (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘).

^{๓๕} บรรลุการฝึกและความสงบยอดเยี่ยม หมายถึงอรหัตตมรรคและอรหัตตมัคคสมาธิ (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘).

^{๓๖} นาคะ นี้มีนัยกล่าวไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) ไม่ถึงอกคติมิลันทาคติเป็นต้น (๒) ไม่ทรงกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้วอีก (๓) ไม่กระทำความชั่ว (๔) มีกำลัง (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘).

^{๓๗} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙.

๓.๒.๕ ประเภทของมนุษย์

ในพระพุทธศาสนานั้นมีทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีชีวิต เกิด แก่ เจ็บ ตายอยู่ในโลกเช่นเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงมนุษย์หาได้ยากมี ๒ ประเภท และ มนุษย์หลายประเภท ดังนี้

๑) มนุษย์หาได้ยาก ๒ ประเภท

(๑) บุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน)

(๒) กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)

‘บุพพการี’ คือ ผู้มีพระคุณ ได้แก่ มารดาบิดา ‘กตเวทิตา’ คือความเป็นคนกตเวที ความเป็นผู้สนองคุณท่าน ‘กตัญญูตา’ คือความเป็นคนกตัญญู ความเป็นผู้รู้คุณท่าน ‘กตัญญูกตเวทิตา’ คือความเป็นคนกตัญญูกตเวที กตัญญูกตเวที แบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ

(๑) กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้มีความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว

(๒) กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงประกาศพระธรรมยังหมู่ชนในตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม (เบญจธรรม) เป็นต้น และเหตุที่หาได้ยาก เพราะมีอุปการะมากหวังประโยชน์อนุเคราะห์ด้วยความรักความเอ็นดู^{๑๔}

๒) มนุษย์ ๔ ประเภท (กัณฑ์กรสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อกัณฑ์กร)

พระพุทธเจ้าตรัสกับเปสสะ บุตรควาญช้าง และกัณฑ์กรปริพาชกว่า ‘คนสอนยาก สัตว์เลี้ยงฝึกง่าย’ มนุษย์ ๔ ประเภทนี้ คือ

(๑) ผู้ทำ หมั่นประกอบการทำตนให้เดือดร้อน

(๒) ผู้ทำ หมั่นประกอบการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน

(๓) ผู้ทำ หมั่นประกอบการทำตน และทำผู้อื่นให้เดือดร้อน

^{๑๔}ปัญหา ใช้บางขางและคณะ, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

(๔) ผู้ไม่ทำตน ไม่หมั่นประกอบในการทำตน และไม่ทำผู้อื่น ไม่หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ตรัสสรุปว่า มนุษย์ผู้ไม่ทำตน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนนั้น เป็นผู้ไม่หิว ด้บริวณเย็นใจ มีตนอันประเสริฐ และเสวยสุขอยู่ในปัจจุบัน^{๗๕}

๓) มนุษย์ ๔ ประเภท (ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท)

พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า มหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวก คือ

(๑) บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป

(๒) บุคคลผู้มีดีมาแต่สว่างไป

(๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มีดีไป

(๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป^{๗๖}

บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป คือผู้เกิดในตระกูลต่ำ ตายแล้วไปเกิดในอภาย

บุคคลผู้มีดีมาแต่สว่างไป คือผู้เกิดในตระกูลต่ำ ตายแล้วไปเกิดในสุคติ

บุคคลผู้สว่างมาแต่มีดีไป คือผู้เกิดในตระกูลสูง ตายแล้วไปเกิดในอภาย

บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป คือผู้เกิดในตระกูลสูงตายแล้วไปเกิดในสุคติ^{๗๗}

๔) มนุษย์ ๔ ประเภท (อสุรสูตร ว่าด้วยบุคคลเหมือนอสุรและเทวดา)

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มนุษย์ ๔ ประเภท คือ

๑. บุคคลเหมือนอสุร มีบริวารเหมือนอสุร

๒. บุคคลเหมือนอสุร มีบริวารเหมือนเทวดา

๓. บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนอสุร

๔. บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนเทวดา^{๗๘}

บุคคลเหมือนอสุร มีบริวารเหมือนอสุร คือผู้ทุศีล พวกพ้องก็เป็นผู้ทุศีล

บุคคลเหมือนอสุร มีบริวารเหมือนเทวดา คือผู้ทุศีล แต่พวกพ้องเป็นผู้มีศีล

^{๗๕} เป็นผู้ไม่หิว หมายถึงเป็นผู้ไม่มีตัณหา เพราะตัณหาท่านเรียกว่า ความหิว (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕).

^{๗๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑.

^{๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓.

^{๗๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๑/๑๓๕.

บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนนอสูร คือผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมแต่พวกพ้องเป็นผู้ทุศีล มีกรรมเลวทราม

บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนเทวดา คือผู้มีศีล มีพวกพ้องเป็นผู้มีศีล^{๕๓}

๕) มนุษย์ ๔ ประเภท (อนุโสตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ไปตามกระแส)

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มนุษย์ ๔ ประเภท คือ

(๑) บุคคลผู้ไปตามกระแส

(๒) บุคคลผู้ไปทวนกระแส

(๓) บุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่น

(๔) บุคคลผู้ลอยบาปข้าม ถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก^{๕๔}

บุคคลผู้ไปตามกระแส คือบุคคลผู้เสพงาม และทำบาปกรรม^{๕๕}

บุคคลผู้ไปทวนกระแส คือบุคคลผู้ไม่เสพงามและไม่ทำบาปกรรม แม้มีทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ก็ยังประพฤติกุศลกรรมให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้

บุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่น คือบุคคลผู้ทำให้โอรัมภาคียสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕ ประการสิ้นไป เป็นโปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้นแล้วไม่หวนกลับจากโลกนั้นอีก

บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก คือบุคคลผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๕๖}

๖) มนุษย์กิเลส ๔ ประเภท (อนังคนสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน)

พระสารีบุตรกล่าวเรื่องมนุษย์ ๔ ประเภทนี้กับภิกษุทั้งหลายว่า

(๑) ผู้มีกิเลสเพียงดั่งเนิน^{๕๗}แต่ไม่รู้ว่า ‘เรามีกิเลสเพียงดั่งเนินภายในตน’^{๕๘}

^{๕๓} กัลยาณธรรมหมายถึงเบญจธรรม ๕ คือ ๑) เมตตาการุณา ๒) สัมมาอาชีวะ ๓) กามสังวร (สำรวมในกาม) ๔) สัจจะ ๕) สติสัมปชัญญะ อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๑/๑๓๕.

^{๕๔} ลอยข้ามบาป หมายถึงข้ามพิน โองะ, บนบก หมายถึงพระนิพพาน (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๗).

^{๕๕} เสพงาม ได้แก่ เสพวัตถุงาม, บาปกรรม ได้แก่ การฆ่าสัตว์เป็นต้น (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๗).

^{๕๖} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๘.

^{๕๗} กิเลสเพียงดั่งเนิน (อังกณะ) หมายถึงกิเลสเพียงดั่งเนิน คือราคะ โทสะ โมหะ มลทิน หรือเปือกตม พระสารีบุตรประสงค์เอากิเลสอย่างเผ็ดร้อนนานัปการว่า กิเลสเพียงดั่งเนิน (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๒/๔๑).

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๔.

- (๒) ผู้มีกิเลสเพียงดั่งเนิน รู้ว่า ‘เรามีกิเลสเพียงดั่งเนินภายในตน’
 (๓) ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินแต่ไม่รู้ ว่า ‘เราไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินภายในตน’
 (๔) ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน รู้ว่า ‘เราไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินภายในตน’
 บุคคลประเภท (๑) และ (๓) นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ‘เป็นบุรุษต่ำทราม’
 บุคคลประเภท (๒) และ (๔) นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ‘เป็นบุรุษประเสริฐ’^{๘๕}

๙) มนุษย์ ๔ จำพวก (ปฏิภาณสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ตอบได้ถูกต้อง)

พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุทั้งหลายว่า มนุษย์ ๔ จำพวกนี้ คือ

- (๑) บุคคลผู้ตอบได้ถูกต้องแต่ไม่รวดเร็ว
 (๒) บุคคลผู้ตอบได้รวดเร็วแต่ไม่ถูกต้อง
 (๓) บุคคลผู้ตอบได้ถูกต้องและรวดเร็ว
 (๔) บุคคลผู้ตอบได้ไม่ถูกต้องและไม่รวดเร็ว^{๘๖}

พระอรธกถาจารย์ มีอรรถาธิบายว่า มนุษย์ผู้ แก้ปัญหาได้แต่ไม่เร็ว แก้ปัญหา
 รวดเร็วแต่ไม่ถูก แก้ปัญหาได้ถูกและรวดเร็ว แก้ปัญหาไม่ถูกและไม่รวดเร็ว อนึ่ง บุคคลเมื่อ
 แก้ปัญหาที่แก้แต่ปัญหาที่ถูกเท่านั้น แต่แก้ได้ไม่เร็ว คือ ค่อย ๆ แก้

๘) มนุษย์ ๔ ชนิด (กุมภสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเทียบเหมือนหม้อ)

พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุทั้งหลายว่า หม้อ ๔ ชนิดคือ

- (๑) หม้อเปล่าแต่เปิดฝา
 (๒) หม้อเต็มแต่เปิดฝา
 (๓) หม้อเปล่าและเปิดฝา
 (๔) หม้อเต็มและปิดฝา

ตรัสว่า หม้อ ๔ ชนิดนี้เปรียบเหมือนมนุษย์ ๔ ชนิด คือ

- (๑) บุคคลเหมือนหม้อเปล่าแต่เปิดฝา (๒) บุคคลเหมือนหม้อเต็มแต่เปิดฝา
 (๓) บุคคลเหมือนหม้อเปล่าและเปิดฝา (๔) บุคคลเหมือนหม้อเต็มและปิดฝา

^{๘๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๔-๔๕.

^{๘๖}อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๒๐๑

บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเปล่าแต่ปิดฝา คือผู้ก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู ผู้เข้าเหยียดออก ครองสังฆาฏิ บาตรและจีวรที่น่าเลื่อมใส แต่ไม่รู้ความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’

บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มแต่เปิดฝา คือผู้ก้าวไป ที่ไม่น่าเลื่อมใส แต่รู้ความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’

บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเปล่าและเปิดฝา คือผู้ก้าวไป.....ที่ไม่น่าเลื่อมใส และ ไม่รู้ความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’

บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มและปิดฝา คือผู้ก้าวไปที่น่าเลื่อมใส และ รู้ความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’^{๕๑}

๕) มนุษย์ ๔ จำพวก (อุคฆฏัตถุญญสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เข้าใจได้จับพลัน)

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มนุษย์ ๔ จำพวกนี้ คือ

(๑) อุคฆฏัตถุญญ^{๕๒} (ผู้เข้าใจได้จับพลัน)

(๒) วิปจิตถุญญ (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ)

(๓) เนยยะ^{๕๓} (ผู้ที่พอจะแนะนำได้)

(๔) ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ)^{๕๔}

พระพุทธองค์ทรงตรวจดูหมั่น โลกธาตุนั้นเป็นเหมือนกอบอูบล ได้ทรงเห็นว่าหมู่ประชาผู้มีฐิติในดวงตาเบาบางมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีฐิติในดวงตามากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ประชาทั้ง ๒ นั้น อุคฆฏัตถุญญบุคคลมีประมาณเท่านี้

พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบมนุษย์กับบัวจมอยู่ใต้น้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ ๓ เหล่านี้ อรรถกถาจารย์กล่าวว่า บัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นอาหารของ ปลา

^{๕๑} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๓/๑๕๘.

^{๕๒} ผู้บรรลุธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้เร็วคือยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น วิปจิตถุญญได้แก่ ผู้บรรลุธรรมเมื่อยกหัวข้อขึ้นกล่าวแล้วอธิบายจึงบรรลุพระอรหัตผลได้ (อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๓/๒๐๒).

^{๕๓} ผู้ที่มันสิการโดยแยกคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงบรรลุธรรมโดยลำดับ ปทปรมะ หมายถึงบุคคลที่ฟัง แสดง ทรงจำและพูดไว้มาก แต่ไม่บรรลุธรรมในชาตินี้ คือไม่สามารถที่จะบำเพ็ญฌาน วิปัสสนา มรรค หรือผลให้บังเกิดได้ (อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๓/๒๐๒).

^{๕๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๓/๒๐๒.

และเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาติ แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า คือ ๑) อุคฆฏิตัญญู ๒) วิปจิตัญญู ๓) เนยยะ ๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคฆฏิตัญญู เป็นเหมือนบัวพ่นน้ำ ที่พุดต้องแสงอาทิตย์ แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ่นน้ำไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า^{๕๕}

บุคคล ๔ ประเภทนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายโดยอรรถกถา เชื่อมโยงให้ลงกับการพิจารณาบุคคลผู้ควรรับฟังพระธรรมเทศนาในคราวตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงจำแนกมนุษย์ในโลกว่า कुब्ज ๔ เหล่า (ในพระบาลีมีเพียง ๓ เหล่า ไม่มีดอกบัวในโคลนตม อรรถกถาเพิ่มดอกบัวเหล่าที่ ๔ เพื่อให้เข้ากับบุคคลประเภทที่ ๔^{๕๖})

กล่าวโดยสรุป มนุษย์ในพระไตรปิฎก มี มนุษย์หาได้ยาก คือ ผู้ทำอุปการะก่อน และ ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน มนุษย์สอนยากคือ ผู้ทำตนให้เดือดร้อน ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ทำตนและทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และไม่ทำตนและไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน มนุษย์ ๔ จำพวก คือ มีดมามืดไป มีดมาสว่างไป สว่างมามีดไปและสว่างมาสว่างไป มนุษย์เหมือนอสูร และเทวดา คือ อสูรบริวารอสูร อสูรบริวารเทวดา เทวดาบริวารอสูร และเทวดาบริวารเทวดา มนุษย์ผู้ไปตามกระแส คือ ผู้ตามกระแส ผู้ทวนกระแส ผู้มีภาวะตั้งมั่น และผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก มนุษย์ผู้ไม่มีกิเลส คือ มีกิเลสไม่รู้ว่าไม่มีกิเลส มีกิเลสรู้ว่าไม่มีกิเลส ไม่รู้ว่าไม่มีกิเลส ไม่มีกิเลสรู้ว่าไม่มีกิเลส มนุษย์ผู้ตอบถูกต้อง คือ ตอบถูกไม่รวดเร็ว ตอบรวดเร็วไม่ถูก ตอบถูกรวดเร็ว ไม่ถูกต้องไม่รวดเร็ว ไม่ถูกต้องไม่รวดเร็ว มนุษย์เหมือนหม้อคือ หม้อเปล่าเปิดฝา หม้อเต็มเปิดฝา หม้อเปล่าเปิดฝา และหม้อเต็มปิดฝา มนุษย์ผู้เข้าใจได้จับพล้นคือเข้าใจได้จับพล้น เข้าใจต่อเมื่อขยายความ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ และผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงพยัญชนะ

๓.๒.๖ อาหารของมนุษย์

อาหารของมนุษย์นั้น มี ๔ ชนิด เพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์ที่เกิดมาแล้ว เพื่อความอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิด ได้แก่

- ๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง
- ๒) ผัสสาหาร (อาหารคือการสัมผัส)

^{๕๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๐/๔๐.

^{๕๖}ปัญญา ใช้บางยางและคณะ, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๕๘.

๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือความจงใจ)

๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ)^{๕๗}

ในบรรดาอาหาร ๔ อย่างนั้น กวฬิงการาหาร นำผลมาให้ นำรูปโอชามาให้ เป็นอาหารซึ่งแยกเป็นชนิด ได้แก่ อาหารที่ใช้บริโภค ใช้น้ำดื่ม ใช้น้ำเคี้ยว และใช้น้ำดื่ม ผัสสาหาร นำเวทนาทั้ง ๓ มาให้ ส่วนวิญญาณาหาร นำรูปในขณะที่ถือปฏิบัติสมาธิให้^{๕๘}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ระบุถึง ขาถนียาหาร คือ อาหารอย่างดีว่า

สมัยหนึ่ง อุคคกหบดี^{๕๙} ชาวกรุงเวสาลีไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถึงที่ประทับ คหบดีนั้นถวายอาหาร ของเคี้ยวชื่อ สาลุปุฝกะ ซึ่งเป็นของเคี้ยวที่ทำด้วยแป้งข้าวสาลี ปรงด้วยของอร่อย ๔ ชนิดคือ เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๖๐}

กล่าวโดยสรุป อาหารนั้น เพื่อความดำรงอยู่ เพื่ออนุเคราะห์หมู่มสัตว์ผู้เกิดแล้ว คืออาหารที่ต้องทำเป็นคำ ๆ แล้วกลืนกิน ชื่อว่า กวฬิงการาหาร เป็นชื่อของโอชะที่มีข้าวสุกและขนมสด เป็นต้น อาหารหยาบ หรือ ละเอียด เพราะปรุงด้วยวัตถุหยาบ ละเอียดโดยสภาวะ กวฬิงการาหารเป็นของละเอียดแท้ เพราะนับเนื่องในสุขุมรูป ความที่อาหารนั้นเป็นของหยาบหรือ ละเอียดโดยวัตถุ โดยการเปรียบเทียบ เช่น อาหารพระราชย่อมละเอียดกว่าอาหารของชาวบ้าน ส่วนอาหารของกুমมเทวดาย่อมละเอียดกว่าพระกระยาหาร เป็นต้น

ในอาหารหยาบโอชาน้อยมีพลังงานต่ำ อาหารละเอียดโอชามากมีพลังงานสูง บรรดาวัตถุและโอชา ๒ อย่างนั้น วัตถุบรรเทาความกระวนกระวายได้ แต่ไม่สามารถรักษาชีวิตได้ โอชารักษาชีวิตไว้ได้ แต่ไม่สามารถบรรเทาความกระวนกระวายได้ ก็วัตถุและโอชา ๒ อย่างรวมกันเข้าแล้วย่อมบรรเทาความกระวนกระวายด้วยความหิว และรักษาชีวิตไว้ได้

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๔.

^{๕๘} สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระรจนา, หน้า ๖๐๘.

^{๕๙} อุคคกหบดี เป็นอุบาสกที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้เลิศทางถวายโภชนะที่น่าชอบใจ, อัง.เอกก. ๒๐/๒๕๓/๓๒.

^{๖๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๖๕.

๓.๒.๗ ที่อยู่ของมนุษย์

ในคัมภีร์ไตรภูมิบรรยายทวีป ๔ ว่า พื้นที่ในจักรวาลจักรวาลหนึ่ง ๆ ซึ่งประดับด้วยทวีปใหญ่ ๔ ทวีป และทวีปน้อย ๒ พันทวีป คือ

- ๑) อุตตรกุรุทวีป มีปริมาตร ๘ พันโยชน์ ประกอบด้วยทวีปน้อย ๕๐๐
- ๒) ปุพพิเทหทวีป มีปริมาตร ๗ พันโยชน์ ประกอบด้วยทวีปน้อย ๕๐๐
- ๓) อมรโคยานทวีป มีปริมาตร ๗ พันโยชน์ ประกอบด้วยทวีปน้อย ๕๐๐
- ๔) ชมพูทวีป มีปริมาตร ๑ หมื่นโยชน์ ประกอบด้วยทวีปน้อย ๕๐๐^{๐๐๐}

๑) อุตตรกุรุทวีป

มีคำบรรยายว่า ทวีปนี้อยู่ทางทิศเหนือของขุนเขาสุเนรุ (เขาพระสุเมรุ) มีความกว้าง ๘,๐๐๐ โยชน์ มีมหาสมุทรรายล้อมโดยรอบ ผุ่ชนในแผ่นดินนี้มีภาวะความเป็นอยู่แตกต่างกับที่อื่น กล่าวคือ คนในทวีปนี้มีร่างสูงระหง สมส่วนเพรียวงาม ซึ่งอาจมากกว่าเทวดา อาภรณ์ที่สวมใส่ไม่มีมลทิน แต่งงดงามอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังเป็นพุทธบริษัทที่ดียึดมั่นในคุณธรรมและถือศีลเป็นปกติ ทำให้คนเหล่านั้นปราศจากความโลภ โกรธ หลง ฯ คุณธรรมดังกล่าวทำให้ชาวอุตตรกุรุทวีปเมื่อสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในสวรรค์ภูมิ ชีวิตของคนในทวีปนี้ก่อปรด้วยความสุขอย่างยิ่ง ไม่ต้องประกอบอาชีพอย่างใด เพียงตั้งความปรารถนาเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็เสื้อผ้า อาหาร เครื่องดื่ม เขาย่อมได้ในสิ่งที่ต้องการ ทวีปนี้ปกครองโดยท้าวกุเวร เมืองหลวงชื่อ อลกมนทา หรือ วิสณ พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาบิณฑบาต ครั้งทรงเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ณ ดาวดึงส์สวรรค์ ต้นไม้ประจำทวีปนี้ คือ ต้นกัลปพฤกษ์ (กัปฺปรุกฺข) อุตตรกุรุทวีปปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ มากมาย เช่น เรื่องเวรัญชาพราหมณ์

ครั้งเมืองเวรัญชาเกิดทุพภิกขภัย พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชานั้น มีภิกษาหาได้ยาก พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลขอประทานพุทธานุญาตพลิกแผ่นดินเพื่อให้ภิกษุฉันง้วนดิน พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต พระมหาโมคคัลลานะจึงทูลขอนำภิกษุไปบิณฑบาตยังชาวอุตตรกุรุทวีป พระพุทธองค์ถามว่า จะทำอย่างไร พระเถระทูลว่า จะอธิษฐานให้มหาสมุทรย่อเล็กลงเท่าเหมือง สามารถก้าวข้ามด้วยก้าวเดียว แล้วชักทางจากต้นสะเดาที่นเรพุ้ยษ์สิงอยู่ แล้วมุ่งตรงไปยังอุตตรกุรุทวีป ซึ่งภิกษุปลุ่ชนสามารถที่จะไปบิณฑบาตได้จุ

^{๐๐๐}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๔.

เข้าไปสู่โคจรคาม ซึ่งพระพุทธองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต^{๑๒} อนึ่ง ประเทศที่พวกมนุษย์มาจาก
อุตตรกุรุทวีปได้ชื่อว่า กุรุรัฐ^{๑๓}

๒) ปุพพิเทหทวีป

ทวีปนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของขุนเขาสุเนรุ มีความกว้าง ๗,๐๐๐ โยชน์ มีสี่ฐาน
คูดังเดือนเสี้ยว ทวีปปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ มากมาย อาทิ ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททก-
นิกาย สารีปุตตเถรปาถาน ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า

ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น หาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก ด้วยการแข่งดีทดลองแสดงฤทธิ์อยู่
เป็นนิตย์ บันดาลให้แผ่นดินไหวได้ ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น หาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก
เมื่อจะเล่น ก็เล่นฉาน (เข้าฉาน) ไปนำผลหว่ามาได้ ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น พวกหนึ่งไป
อปรโคยานทวีป พวกหนึ่งไปปุพพิเทหทวีป พวกหนึ่งไปอุตตรกุรุทวีป^{๑๔}

มีคำบรรยายว่า ประเทศที่พวกมนุษย์มาจากปุพพิเทหทวีปอาศัยอยู่ ได้ชื่อว่า
วิเทหรัฐ^{๑๕} เป็นที่อาศัยของมนุษย์ มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นหมู่บ้าน เป็นเมืองต่าง ๆ คน
ในทวีปนี้มีรูปร่างสูง ใบหน้าคล้ายจันทร์ครึ่งซีก ได้รับยกย่องว่าเป็นชนที่ใฝ่ธรรมยิ่ง คนใน
ทวีปนี้มีอายุยืน ๒๕๐ ปี และมีต้นซึก (สิริสรุภข ต้นสีเสียด) เป็นต้นไม้ประจำทวีป^{๑๖}

๓) อมรโคยานทวีป

มีคำบรรยายว่า ทวีปนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของขุนเขาสุเนรุ มีความกว้าง ๗,๐๐๐
โยชน์ ทวีปอมรโคยานหรืออปรโคยาน (บาลี) มีสี่ฐานคูดังเดือนเพ็ญ มนุษย์ในทวีปนี้มีความ
เป็นอยู่ง่าย ๆ ในคัมภีร์ที่มุนิกายกล่าวว่า

เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในทวีป เป็นเวลาเที่ยงในปุพพิเทหทวีป

เวลาที่พระอาทิตย์ตกในอุตตรกุรุทวีป เป็นมัชฌิยามในอมรโคยานทวีป

เวลาที่ดวงอาทิตย์ขึ้นในปุพพิเทหทวีป เป็นเวลาเที่ยงในอุตตรกุรุทวีป

^{๑๒}วิ.มหา.อ. (ไทย) /๑/๑/๓๔๐.

^{๑๓}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๘๗ .

^{๑๔}ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๘๔-๑๘๖/๓๒.

^{๑๕}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๘๗.

^{๑๖}ศศ.อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, หน้า ๑๗.

เวลาที่พระอาทิตย์ตกในอมร โคยานทวีป เป็นมัชฌิมยามในทวีปนี้
 เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรกุรุทวีป เป็นเวลาเที่ยงในอมร โคยานทวีป
 เวลาที่พระอาทิตย์ตกในทวีปนี้ เป็นเวลามัชฌิมยามในบุพพวิเทหทวีป
 เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอมร โคยานทวีป เป็นเวลาเที่ยงในทวีปนี้
 เวลาที่พระอาทิตย์ตกในบุพพวิเทหทวีปเป็นในเวลามัชฌิมยามในอุตตรกุรุทวีป^{๑๑๗}
 นอกจากนี้ อมร โคยานทวีปปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ มากมาย เช่น ในพระ
 สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า

ในสหัสสี่โลกธาตุ^{๑๑๘} นั้นมีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขา
 สิบเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มีอมร โคยานทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกุรุทวีป ๑,๐๐๐
 มีบุพพวิเทหทวีป ๑,๐๐๐.... นี้เรียกว่าสหัสสี่โลกธาตุขนาดเล็ก^{๑๑๙}

ประเทศที่พวกมนุษย์มาจากอมร โคยานทวีปอาศัยอยู่ได้ชื่อว่า อปรินตชนบท^{๑๒๐}
 และทวีปนี้มีต้นกระทุ่ม (กทมุพ) เป็นต้นไม้ประจำทวีป

๔) ชมพูทวีป

มีคำบรรยายว่า ทวีปนี้ได้ชื่อตามต้นไม้ประจำทวีปคือ ต้นหว่า อยู่ทางทิศใต้ของ
 ขุนเขาสุเนรุ มีความกว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แบ่งเป็นมหาสมุทร ๔,๐๐๐ โยชน์ ป่าหิมพานต์
 ๓,๐๐๐ โยชน์และที่อาศัยของมนุษย์ ๓,๐๐๐ โยชน์ ชมพูทวีปนี้มีลักษณะดังภูเขาวงเวียน คนใน
 ทวีปนี้มีขนาดร่างกายพองาม และมีอายุยืนได้ ๑๐๐ ปีโดยประมาณ พระพุทธเจ้าและพระยา
 จักรพรรดิราชทุกพระองค์จะอุบัติในทวีปนี้ พระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าทรงเลือกเอาทวีปนี้
 เป็นที่บำเพ็ญบารมีและเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในสมัยพุทธกาล ชมพูทวีปแบ่งเป็น ๓ มณฑล
 คือ มหามณฑล มัชฌิมมณฑล และอันติมณฑล ทวีปนี้มีต้นหว่า (ชมพู) เป็นต้นไม้ประจำ
 ทวีป มีขนาดใหญ่โตมาก ในไตรภูมิพระร่วงบรรยายถึงต้นไม้^{๑๒๑}ไว้อย่างพิสดาร ชมพูทวีป
 ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ มากมาย อาทิ

^{๑๑๗}ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๑๘}สหัสสี่โลกธาตุขนาดเล็ก หมายถึงโลกธาตุที่มี ๑,๐๐๐ จักรวาล, อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๐๖.

^{๑๑๙}อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๐๖-๓๐๗.

^{๑๒๐}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๘๓.

ในรัชสมัยพระเจ้ามณฑุชาตุ ชมพูทวีปเป็นที่เกิดของบุรุษผู้สูงสุด นับแต่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นทวีปอุดมที่น่า รื่นรมย์ยิ่งนัก พระเจ้าจักรพรรดิมีนชาตุราชจึงปล่อยจักรแก้ว แล้วมุ่งติดตามไปยังทวีปทั้ง ๔ ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามปริณายกแก้วว่า ยังมีที่รื่นรมย์กว่ามนุษย์โลกหรือไม่ ปริณายก- แก้วกราบทูลว่า ภพจาตุมหาราชิกา น่ารื่นรมย์กว่านี้ พระราชาได้ทรงปล่อยจักรแก้วไป ท้าวมหาราชทั้ง ๔ สดับว่าพระเจ้ามณฑุชาตุราชเสด็จมาแล้ว คิดว่า พระราชาทรงฤทธิ์มาก เราไม่สามารถรบได้ จึงมอบราชสมบัติให้^{๑๑๑}

ในติฎฐานสูตร ว่าด้วยฐานะ ๓ ประการ พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มนุษย์ ชาวอุตตรกุรุทวีปเหนือกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ และมนุษย์ชาวชมพูทวีป ด้วยฐานะ ๓ ประการ คือ

๑) ไม่มีความเห็นแก่ตัว

๒) ไม่มีความหวงแหน

๓) มีอายุแน่นอน^{๑๑๒}

เพราะมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหนือกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ และมนุษย์ มีฐานะ ๓ ประการ คือ

๑) อายุอันเป็นทิพย์

๒) วรรณะอันเป็นทิพย์

๓) สุขอันเป็นทิพย์

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ชาวอุตตรกุรุทวีปมีอายุ ๑,๐๐๐ ปี เท่ากัน แม้มดก็ เหมือนกัน สิ้นอายุแล้วย่อมบังเกิดในสวรรค์เท่านั้น คำว่า สติมนุ โด (เป็นผู้มีสติ) หมายความว่า เทวดาทั้งหลาย มีสติไม่มั่นคง เพราะมีสุขโดยส่วนเดียว พวกสัตว์นรกก็มีสติไม่มั่นคง เพราะมีทุกข์โดยส่วนเดียว แต่ชาวอุตตรกุรุทวีปมีสติมั่นคง เพราะมีสุขและทุกข์เจือปนกัน

^{๑๑๑}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๘๕.

^{๑๑๒}ไม่มีความเห็นแก่ตัว หมายถึงไม่มีตัณหา อีกนัยหนึ่ง หมายถึงไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวงแหน หมายถึงไม่หวงแหนว่า “สิ่งนี้เป็นของเรา” มีอายุแน่นอน หมายถึงมีอายุ ๑,๐๐๐ ปี และมีคติที่แน่นอนคือ เมื่อจุติจากอุตตรกุรุทวีปแล้วต้องไปเกิดในสวรรค์เท่านั้น (อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๔๗๕).

แม้การอยู่ประพฤติมรรคพรหมจรรย์มีองค์ ๘ ย่อมมีในที่นี้เท่านั้น เพราะพระพุทธเจ้า และ พระปัจเจกพุทธเจ้าก็อุบัติขึ้นในชมพูทวีป^{๑๑๑}

กล่าวโดยสรุป ที่อยู่ของมนุษย์ได้แก่ ๔ ทวีป คืออูตตรกुरुทวีป ปุพพิเทททวีป อมรโคยานทวีป และชมพูทวีป โดยเฉพาะชมพูทวีป

๓.๒.๘ ศัตรูของมนุษย์

ในปโลกสูตร ว่าด้วยเหตุทำให้จำนวนมนุษย์มีน้อยลง พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถามว่า เคยได้ฟังพราหมณ์บรรพบุรุษกล่าวไว้ในกาลก่อนว่า โลกนี้หนาแน่นไปด้วยมนุษย์ เหมือนอเวจีมหานรก หมู่บ้าน ตำบล ชนบทและเมืองหลวง มี ทูกระยะไถ่บิณฑก อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้มนุษย์ทุกวันนี้เหลืออยู่น้อย ตรัสตอบว่า

มนุษย์ทุกวันนี้ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม^{๑๑๔} ถูกความโลภที่ไม่สม่าเสมอ^{๑๑๕} ครอบงำ ประกอบด้วยกรรมผิด^{๑๑๖} มนุษย์เหล่านั้นยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภที่ไม่สม่าเสมอครอบงำ ประกอบด้วยกรรมผิด ต่างหยิบจวยศัสตราวุธอันคมเช่นฆ่ากันและกัน^{๑๑๗}

เพราะเหตุนี้ ฝนย่อมไม่ตกตามฤดูกาล จึงมีภิกษาหาได้ยาก ข้าวกล้าเสียหายเป็นเพี้ยหนอนเหลือแต่ก้าน พวกยักษ์จึงปล่อยอมมนุษย์ที่ร้ายกาจไว้ (บนพื้นโลก) มนุษย์จึงล้มตายเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทุกวันนี้เหลืออยู่น้อย หมู่บ้านก็ไม่มีหมู่บ้าน ตำบลไม่เป็นตำบล เมืองไม่เป็นเมือง ชนบทไม่เป็นชนบท^{๑๑๘}

^{๑๑๑} อจ. นวก.อ. (ไทย) ๒๓/๒๑/๔๗๕.

^{๑๑๔} ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม หมายถึงความยินดีในบริการของผู้อื่น (อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐).

^{๑๑๕} ความโลภที่ไม่สม่าเสมอ หมายถึงความโลภที่เกิดขึ้นเฉพาะในวัตถุที่ผู้อื่นครอบครองหวงแหน (อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐).

^{๑๑๖} ประกอบด้วยกรรมผิด หมายถึงเสพวัตถุที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ เสพวัตถุอื่นจากวัตถุที่ชาวโลกยอมรับกันว่าดี (อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐).

^{๑๑๗} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐.

^{๑๑๘} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๑.

๓.๓ เหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ในกามาวจรภูมิ

๓.๓.๑ ตายแล้วจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นยากมาก

ในปฐมฉกคพยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ทรงเปรียบเทียบเหมือนบุรุษพึงโยนแอกที่มีรูเดียวลงไปในมหาสมุทร มีเต้าตาบอดตัวหนึ่งโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้งเพื่อจะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวได้บ้างหรือไม่ กราบทูลว่า ถ้าเวลาล่วงเลยไปนาน บางครั้งมันก็จะอาจจะสอดคอเข้าไปในแอกนั้นได้ ตรัสว่า เต้าตาบอดโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้งสอดคอเข้าไปในแอกรูเดียวยังเร็วกว่าคนพาลผู้ตกไปสู่วินิบาตคราวเดียวแล้วกลับได้เป็นมนุษย์อีก นานกว่าเต้าตาบอดนั้น เพราะในวินิบาตนั้นไม่มีการประพาศิธรรม การประพาศิชอบ การทำกุศลและการทำบุญ ในวินิบาตนั้นมีแต่การเกี่ยวกินกันเองและผู้มีกำลังน้อยกว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ ๑. ทุกขอริยสัจ ฯ... เพราะเหตุนี้เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ฯ๑๗ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’^{๑๑๕}

ในอัญญตรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อย ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ‘ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายเล็บซ้อนขึ้นขึ้นมา กับแผ่นดินใหญ่ อย่างไหนจะมากกว่ากัน’ ทูลตอบว่า ‘แผ่นดินใหญ่มากกว่า’ ตรัสว่า ‘ข้อนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน สัตว์ทั้งหลายที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากว่า’ ข้อนี้ เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ

๑. ทุกขอริยสัจ ฯ๑๗ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ฯ๑๗ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’^{๑๒๐}

ในจตุตถวรรค หมวดที่ ๔ พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในชมพูทวีป สวนป่า ภูมิประเทศ สระ โบกขรณีอันน่ารื่นรมย์มีจำนวนน้อยกว่า สถานที่ที่เป็นที่ดอน ที่ลุ่ม ที่มีน้ำหลาก ที่มีดอกไม้และหนาม แม้นั้นใด สัตว์ที่เกิดบนบกมีจำนวนน้อย สัตว์ที่เกิดในน้ำมีจำนวน

^{๑๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๑๗/๖๓๐.

^{๑๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๑๗/๖๔๐.

มากกว่า สัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่น^{๑๒๑} นอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่า^{๑๒๒}

๓.๓.๒ การได้มาเกิดเป็นมนุษย์ชาย-หญิง

เวลา ๑๖ ปีในโลกมนุษย์นี้ เป็นเหมือนครุหนึ่งขงเทวดา และ เวลา ๑๐๐ ปีของมนุษย์เป็นคืนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดา กรรมทั้งหลายติดตามไปได้ แม้ตั้งอสงไขยชาติ ด้วยว่ากรรมจะดีหรือชั่วก็ตาม ย่อมไม่พินาศไป บุคคลใดปรารถนาจะเป็นชายทุก ๆ ชาติไป บุคคลนั้นพึงเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย เหมือนคนล้างเท้าสะอาดแล้วเว้นเปือกตม หญิงใดปรารถนาจะเป็นชายทุก ๆ ชาติไป หญิงนั้นก็พึงยำเกรงสามีเหมือนนางเทพอัปสร ผู้เป็นปริจาริกา ยำเกรงพระอินทร์ และ ผู้ใดปรารถนาโภคทรัพย์ อายุ ยศ และ สุขทิพย์ ผู้นั้นพึงเว้นบาปทั้งหลายแล้ว ประพฤติธรรม ๓ อย่าง อันได้แก่ สุจริต ๓ ที่เป็นไปทางกาย วาจา ใจ ^{๑๒๓}

ในมหานารทกัศปชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนารทพราหมณ์ ได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้าอังคติ กรุงมิลิตาละมิฉนาทิกฐิได้แล้วแสดงทุกข์ในนรก สุขในสวรรค์ทำให้พระราชามั่นในธรรม

๓.๓.๓ เหตุที่เกิดเป็นกระเทย

ในมหานารทกัศปชาดก ^{๑๒๔} ว่าด้วยพระมหานารทกัศปะทรงบำเพ็ญอุเบกขา บารมี พระนางรุจา พระธิดาของพระเจ้าวิเทหะ ตรัสเล่าอดีตชาติครั้งไปเกิดเป็นกระเทยว่า

บรรดาบาปกรรมทั้งหลาย กรรม คือการล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น..ผลของกรรมนั้นได้มาถึงหม่อมฉันแล้วในภายหลัง เหมือนดั่งยาพิษอันร้ายแรง

หม่อมฉันจูดิจจากตระกูลเศรษฐีในกรุงโกสัมพีนันแล้ว ต้องหมกไหม้อยู่ในโรรวนรกตลอดกาลนาน เพราะกรรมของตน แล้วไปเกิดเป็นลาถูกคองอยู่ในกนิณาคตนคร

^{๑๒๑}กำเนิดอื่น ในที่นี้หมายถึงออบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แคนเปรต และอสุรกาย, (อ.จ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๒๓/๔๒).

^{๑๒๒} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๒๒-๓๒๓/๔๒.

^{๑๒๓} ข.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๘๕/๓๘๐.

^{๑๒๔} พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ อุทยานลัญจิวัน ทรงปรารภการที่ทรงทรมานอุรวลกัสสะปะ ตรีสมนารทกัศปะชาดก ซึ่งมีคำเริ่มต้นว่า ได้มีพระราชแห่งกรุงวิเทหะ.... (ข.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๖๗/๓๖๓).

จุดจากชาติเป็นลานัน แล้วไปเกิดเป็นลิงในป่าใหญ่ ถูกหัวหน้าฝูงตัวคะนองกัดลูก
อ้นทะออก หม่อมฉันจุดจากชาติเป็นลิงนั้นแล้ว ได้ไปเกิดเป็นโคในแคว้นทสันนะ ถูก
ตอน แม้มีกำลังแข็งแรงดี..

หม่อมฉันจุดจากชาติเป็น โคนั้นแล้ว ได้ไปเกิดเป็นกระเทยในตระกูลที่มีโภคสมบัติ
มากในแคว้นวัชชี จะได้เกิดเป็นมนุษย์ก็แสนยาก นั้นเป็นผลของกรรมคือการล่วง
ละเมิดภรรยาคนอื่นของหม่อมฉัน^{๑๒๕}

๓.๓.๔ เหตุที่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์-เทวดา

ในปญญกิริยาวัตถุสูตร ว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุพระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า
การทำบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้ คือ

๑) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน

๒) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล

๓) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา^{๑๒๖}

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ด้วยศีลเล็กน้อยและไม่ทำบุญกิริยาวัตถุ
ด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย์^{๑๒๗}

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ด้วยศีลพอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญ
กิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคดีในมนุษย์

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญ
กิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช
ทั้ง ๔..ไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นยามา ..ไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต..เทวดาชั้นนิมมานรดี^{๑๒๘}

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ด้วยศีล มีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญ
กิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้วย่อมเกิดเป็นเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ^{๑๒๙}

^{๑๒๕} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๖๓-๑๒๗๓//๓๗๘-๓๗๙.

^{๑๒๖} บุญกิริยาวัตถุ มาจาก บุญกิริยา + วัตถุ บุญกิริยาวัตถุ จึงหมายถึงการบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้
เกิดอานิสงส์ (อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔).

^{๑๒๗} อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔.

^{๑๒๘} อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕.

^{๑๒๙} อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๖.

อนึ่ง คำว่า “บุญกิริยาวัตร” แยกศัพท์อธิบายความหมายได้ ๒ ศัพท์ คือ บุญกิริยา หมายถึง เจตนาบำเพ็ญบุญ วัตร หมายถึง ที่ตั้งแห่งผลหรือเหตุให้เกิดผล ดังนั้น บุญกิริยาวัตร หมายถึง เจตนาบำเพ็ญบุญซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งผลหรือเป็นเหตุให้เกิดผล พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า บุคคลผู้บำเพ็ญบุญต่างกันได้รับผลต่างกัน จำแนกเป็น ๓ กลุ่ม ๘ จำพวก ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ พวกที่ให้ทานน้อย รักษาศีลน้อย และไม่เจริญภาวนาเลย เมื่อตายไป จะไปเกิดในตระกูลต่ำในมนุษยโลก

กลุ่มที่ ๒ พวกที่ให้ทานปานกลาง รักษาศีลปานกลาง แต่ไม่เจริญภาวนาเลย เมื่อตายไป จะไปเกิดในตระกูลสูงในมนุษยโลก

กลุ่มที่ ๓ พวกที่ให้ทานมาก รักษาศีลมาก แต่ไม่เจริญภาวนาเลย เมื่อตาย จะไปเกิดเป็นเทวดา ๖ พวกในสวรรค์ ๖ ชั้นคือจาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี เมื่ออาศัยผลต่างกันเป็นเกณฑ์กำหนดองค์กรรม จึงได้องค์กรรม ๘ ประการ คือ ผลในมนุษยโลก ๒ ประการ และผลในสวรรค์ ๖ ประการ (มนุษย์ ๒ บวกด้วยสวรรค์ ๖ = ผล ๘ ประการ)^{๓๓๐}

กล่าวโดยสรุป มนุษย์เมื่อต้องการไปเกิดเป็นเทวดาจะต้องทำบุญกิริยาวัตรที่สำเร็จด้วยทาน ศีล ภาวนา ให้สมบูรณ์ครบถ้วนและอย่างยิ่งยวด ครบถ้วน ถ้าทำบุญกิริยาวัตร ๒ ประการ ขาดภาวนาไป จะทำให้มาเกิดเป็นมนุษย์อีก

๓.๓.๕ เหตุที่ไปเกิดในนรก-สวรรค์

ในมหากัมมวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกกรรมสูตรใหญ่

พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทที่ว่า มนุษย์ ๔ ประเภท คือ

(๑) ผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดต่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ เฟ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบัติ นรก

(๒) ผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดต่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ เฟ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

^{๓๓๐} อ.อุทฺตม. (ไทย) ๒๓/-๕๔ [บทนำ].

(๓) ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินอกกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

(๔) ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินอกกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๑๑๑}

มีพระพุทธธาธิบายว่า สมณพราหมณ์ ๔ พวก ต่างก็มีตาทิพย์แต่มีวาทีต่างกันดังนี้

จำพวกที่ ๑ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๑ แล้วกล่าวยืนยันว่ากรรมชั่วมี ผลของกรรมชั่วมี
จำพวกที่ ๒ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๒ แล้วกล่าวยืนยันว่า กรรมชั่วไม่มี ผลของกรรมชั่วไม่มี
จำพวกที่ ๓ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๓ แล้วกล่าวยืนยันว่า กรรมดีมี ผลของกรรมดีมี
จำพวกที่ ๔ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๔ แล้วกล่าวยืนยันว่า กรรมดีไม่มี ผลของกรรมดีไม่มี

ผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤตินอกกาม พูดเท็จ ๑ ตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย
เพราะ

๑) กรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อนเป็นกรรมที่ให้ผลเป็นทุกข์

๒) กรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังเป็นกรรมที่ให้ผลเป็นทุกข์

๓) ในเวลาจะตาย เขามีมิจฉาทิฐิ

ผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤตินอกกาม พูดเท็จ ๑ ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลก
สวรรค์ เพราะ

๑) กรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อน เป็นกรรมที่ให้ผลเป็นสุข

๒) กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข

๓) ในเวลาจะตาย เขามีสัมมาทิฐิ

บุคคลจำพวกที่ ๓ และที่ ๔ ก็ทรงจำแนกโดยนัยเดียวกับบุคคล ๒ จำพวกแรก
ตรัสสรุปว่า (๑) กรรมที่ไม่ควรส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี (๒) กรรมที่ไม่ควรส่องให้เห็นว่า
ควรก็มี (๓) กรรมที่ควรส่องให้เห็นว่าควรก็มี (๔) กรรมที่ควรส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี

พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า คนทำกรรมชั่วเข้าใจว่าได้รับผลชั่วก็มีได้รับผลดีก็
มี และคนทำกรรมดีมีผู้เข้าใจว่าได้รับผลดีก็มีได้รับผลชั่วก็มี เพราะไม่ได้พิจารณาให้เห็นผล
กรรมตลอดสายเช่น เห็นคนฆ่าสัตว์ แล้วไปเกิดในสวรรค์ เข้าใจผิดคิดว่ากรรมชั่วไม่มี ความ

^{๑๑๑}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐-๓๖๑.

จริงกรรมชั่วมีแต่ยังไม่ให้ผล แต่กรรมดีที่เคยทำก่อนกรรมชื่อนั้นมาให้ผลก่อน จึงไปเกิดในสวรรค์ ในทางตรงกันข้ามกรรมดีก็เช่นกัน ฉะนั้น จึงทรงสอนให้พิจารณากรรมและผลของกรรม รวมทั้งทฤษฎีของผู้ทำกรรมอย่างรอบคอบ

๓.๓.๖ เหตุที่ทำให้มนุษย์เป็นคนเลว-ดี

ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่าด้วยการจำแนกกรรม สูตรเล็ก พระพุทธเจ้าตรัสตอบสุภมาณพโตเทยบุตร ที่ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุทำให้มนุษย์เป็นคนเลวและคนดี ว่า

สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน^{๑๓๒}

พระพุทธองค์ตรัสว่า

อายุสั้น เพราะฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้า ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก เขาจะเป็นคนมีอายุสั้น^{๑๓๓}

อายุยืน เพราะละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์.. หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติ ถ้าไม่ไปเกิดในสวรรค์ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก เขาจะเป็นคนมีอายุยืน

มีโรคนาน เพราะเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยกำลัง อาวุธฯ จะมาเกิดเป็นมนุษย์ ผู้มีโรคนาน

มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยกำลัง อาวุธฯ จะมาเกิดเป็นมนุษย์ ผู้มีโรคน้อย

มีผิวพรรณทราม เพราะเป็นผู้มักโกรธ คับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าวแม้เล็กน้อยก็จิตใจโกรธ พยาบาท ปองร้าย แม้โทษเล็กน้อย จะมาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีผิวพรรณทราม

มีผิวพรรณงาม เพราะเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่คับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าวก็ไม่พยาบาท ปองร้าย จะมาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีผิวพรรณผ่องใส

มีอำนาจน้อย เพราะเป็นผู้มีใจริษยา จะมาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีอำนาจน้อย

มีอำนาจมาก เพราะเป็นผู้ไม่มีใจริษยา จะมาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีอำนาจมาก

มีโภคะน้อย เพราะเป็นผู้ไม่ให้ข้าว น้ำ ฯ แก่สมณะ จะมาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มี

โภคะน้อย

^{๑๓๒}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^{๑๓๓}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

มีโรคะมาก เพราะเป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ๆ แก่สมณะ จะมาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มี
โรคะมาก

เกิดในตระกูลต่ำ เพราะเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้
(พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอริยสาวก) จะมาเกิดเป็นมนุษย์ตระกูลต่ำ

เกิดในตระกูลสูง เพราะเป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่งกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้
จะมาเกิดเป็นมนุษย์ตระกูลสูง

มีปัญญาทราม เพราะไม่เข้าไปหาสมณะ สอบถามอะไรเป็นกุศล อกุศล มิโทษ
ไม่มีโทษ จะมาเกิดเป็นมนุษย์ปัญญาทราม

มีปัญญาหลักแหลม เพราะเข้าไปหาสมณะ สอบถามอะไรเป็นกุศล อกุศล มิโทษ
ไม่มีโทษ จะมาเกิดเป็นมนุษย์ปัญญามาก^{๑๓๔}

กล่าวโดยสรุป เหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ในกามาวจรภูมินั้นยากมาก พระพุทธเจ้าตรัส
ว่า สัตว์ทั้งหลายที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดไม่ใช่มนุษย์มี
จำนวนมากกว่า การได้มาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้ชาย ต้องเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย กล่าวคือ ต้องรักษา
ศีล โดยเฉพาะต้องไม่ประพฤตินอกใจกาม เหมือนคนล้างเท้าสะอาดแล้วเว้นเปือกตม

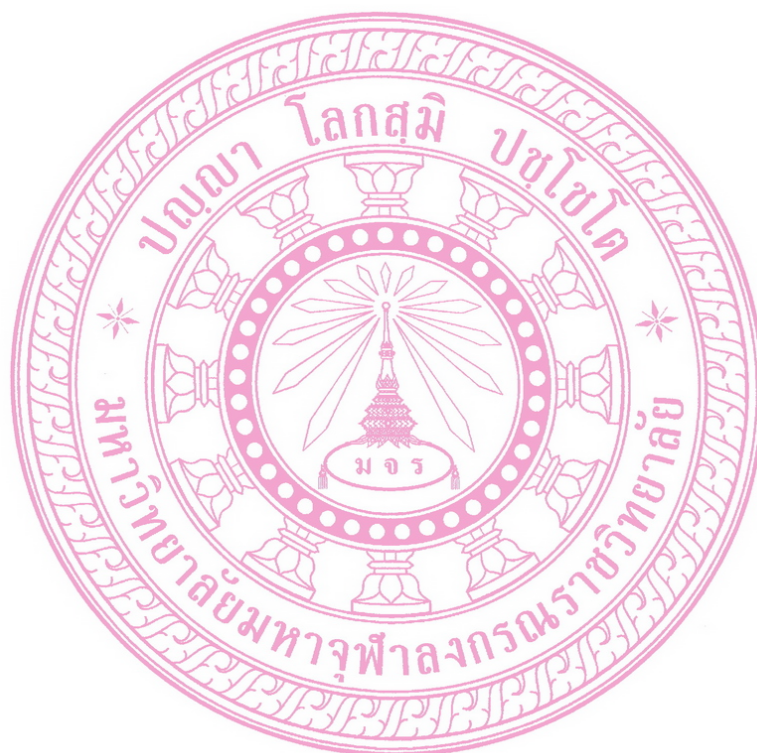
ผู้หญิงใดที่ปรารถนาจะไปเกิดเป็นผู้ชาย หญิงนั้นก็จะต้องประพฤตินอกใจกาม
เหมือนนางเทพอัปสร ผู้เป็นปริจาริกายำแครงพระอินทร์ และเหตุที่ไปเกิดเป็นกระเทย เพราะ
ผลของกรรม คือการล่วงละเมิดภรรยาคนอื่น

ผู้ทำบุญกิริยาวัตถุ ด้วยทาน ด้วยศีลพอประมาณ แต่ไม่ภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว
เขาย่อมไปเกิดเป็นมนุษย์ผู้โชคดี มนุษย์เมื่อต้องการไปเกิดเป็นเทวดาจะต้องทำบุญกิริยาวัตถุ
ที่สำเร็จด้วยทาน ศีล ภาวนา ให้สมบูรณ์ครบถ้วน ถ้าทำบุญกิริยาวัตถุ ๒ ประการ ขาดภาวนา
ไป จะทำให้มาเกิดเป็นมนุษย์

เหตุที่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ อายุสั้น เพราะฆ่าสัตว์ ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย
อายุยืน เพราะละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มีโรคมาก เพราะเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย มีโรคน้อย
เพราะไม่เบียดเบียน มีผิวพรรณทราม เพราะเป็นผู้มักโกรธ มีผิวพรรณงาม เพราะไม่มักโกรธ
มีอำนาจน้อย เพราะเป็นผู้มีใจริษยา มีอำนาจมาก เพราะเป็นผู้ไม่มีใจริษยา มีโรคะน้อย เพราะ
เป็นผู้ไม่ให้ข้าว น้ำ ๆ แก่สมณะ มีโรคะมาก เพราะให้ข้าว น้ำ ๆ แก่สมณะ เกิดในตระกูลต่ำ
เพราะเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ เกิดในตระกูลสูง เพราะเป็นผู้ไม่

^{๑๓๔}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐-๒๕๓/๓๕๐-๓๕๖.

กระด้าง ไม่เยอหยิ่ง กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ มีปัญญาทรม เพราะไม่เข้าไปหาสมณะ
สอบถามอะไรเป็นกุศล มีปัญญาหลักแหลม เพราะเข้าไปหาสมณะ สอบถามอะไรเป็นกุศล
อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ

บทที่ ๔

วิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ โดยจะศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบในด้าน ๑) ด้านที่เหมือนกัน ๒) ด้านที่ต่างกัน และ ๓) ด้านที่มนุษย์เหนือกว่าเทวดา ดังต่อไปนี้

๔.๑ ด้านที่เหมือนกัน

(๑) จูติ-ตาย

เทวดาทั้งหลาย ย่อมมีการจูติ หรือตาย เช่นเดียวกับมนุษย์ เมื่อเทวดาจะจูติจากสวรรค์ ก็มีได้มีอสุภ ซากศพเมื่อจูติสิ้นบุญแล้วก็หายวับไปทิ้งร่าง ไม่ปรากฏอสุภ ซากศพเหลืออยู่เลย ทั้งนี้เพราะเทวดาจัดอยู่ในกำเนิดโอปปาติกะ คือ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจูติ (ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เหตุที่เทวดาจะต้องจูติมี ๔ ประการคือ จูติเพราะสิ้นอายุ จูติเพราะสิ้นบุญ จูติเพราะสิ้นอาหาร และจูติเพราะความโกรธ ฉะนั้น กล่าวได้ว่า เทวดาก็ต้องตายเช่นเดียวกับมนุษย์

(๒) ความงาม

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายเห็นว่า มนุษย์ก็มีความงามเปรียบดังเทวดาทรงชี้ให้ดูพวกเจ้าลิจฉวี ว่างามดุจเทวดาในเทวโลก เจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลี ได้ทราบว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่อัมพปาลีวัน จึงสั่งให้จัดเตรียมยานพาหนะ เสด็จขึ้นยานพาหนะออกจากกรุงเวสาลีพร้อมด้วยยานพาหนะตามเสด็จอีกหลายคัน ในบรรดาเจ้าลิจฉวี บางพวกคำล้วน คือ ใช้สีด้า ทรงผ้าสีด้า ทรงเครื่องประดับสีด้า บางพวกเหลืองล้วน คือ ใช้สีเหลือง ทรงผ้าสีเหลือง ทรงเครื่องประดับสีเหลือง บางพวกแดงล้วน คือ ใช้สีแดง

ทรงฟ้าสีแดง ทรงเครื่องประดับสีแดง บางพวกขาวล้วน คือ ใช้สีขาว ทรงฟ้าสีขาว ทรงเครื่องประดับสีขาว^๑

(๓) เพศ

สภาวะของเทวดากามาวจรมีเพศหญิงเพศชาย เหมือนกับมนุษย์ เทวดาในกามาวจรภูมินั้น แต่ละองค์ย่อมผิดแผกแตกต่างกัน ทั้งภาวะกาย และภาวะจิต

อนึ่ง เทวดาในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ย่อมประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ และวิญญานเช่นเดียวกันกับมนุษย์

(๔) การประพัตินกาม

เมื่อจะกล่าวถึง การเสวยกามคุณารมณ์ของเทวดา เทพธิดาแห่งสวรรค์กามาวจรเปรียบเทียบกับการประพัตินกามของมนุษย์ พระโบราณจารย์กล่าวว่า

มนุสฺสา วิย หิ เต ทวยฺ ส มาปตฺติเสเนว เมณฺฺน ปฏฺิเสวนฺฺติ แปลว่า เหล่าเทวดากามาวจรทั้ง ๖ ชั้นนั้น เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต ย่อมมีคู่ครองของตนเป็นประจําอยู่ ย่อมมีการเสพเมถุนธรรม ด้วยอำนาจแห่งการเป็นคู่กันเช่นเดียวกับเหล่ามนุษย์ทั้งหลายในมนุษยโลกนี้นั่นเอง^๒

กล่าวคือ เทวดา เทพธิดาในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น มีเพียง ๒ ชั้น คือ ชั้นจาตุมหาราชิกา และชั้นดาวดึงส์ ประพัตินกามเช่นเดียวกับมนุษย์

(๕) การบำเพ็ญบุญ

มนุษย์มีโอกาสไปอุบัติเป็นเทวดาได้ ด้วยกระทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช

^๑ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๖.

^๒พระราชวิสุทธโศภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๘), กรรมที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, ๒๕๒๑), หน้า ๕๒๓.

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุ^๖ที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ด้วยศีลมีประมาณยิ่งแต่ไม่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ด้วยศีลมีประมาณยิ่งแต่ไม่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นยามา

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ด้วยศีลมีประมาณยิ่งแต่ไม่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นนิมมานรดี

บุคคลผู้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ด้วยศีลมีประมาณยิ่งแต่ไม่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี^๗

กล่าวโดยสรุป แม้เป็นมนุษย์ ก็สามารถสร้างกุศลกรรมด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ คือ ๑) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ๒) ด้วยศีล ๓) ด้วยภavana เมื่อสิ้นชีวิตจากโลกนี้ไป ย่อมไปอุบัติเป็นเทวดากามาวจรได้เหมือนกัน

๔.๒ ด้านที่ต่างกัน

(๑) กำเนิด

กำเนิดมนุษย์ จัดได้ว่าเป็นกำเนิดประเภทที่ ๒ ได้แก่ กำเนิดชลาพุชะ (การเกิดในครรภ์) คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์

กำเนิดเทวดา จัดเป็นกำเนิดประเภทที่ ๔ ได้แก่ กำเนิดโอปปาติกะ (การเกิดผุดขึ้น) คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก

มนุษย์ มีขั้นตอนการเจริญเติบโต เรียกว่า ‘ปฐุมิ’ คือขั้นตอนแห่งการเจริญเติบโตและพัฒนาการของบุคคล นับตั้งแต่คลอดไปจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ๘ ขั้นตอน คือ ระยะเวลาไร้เดียงสา ระยะเวลารู้เดียงสา ระยะเวลาตั้งไข่ ระยะเวลาเดินตรง ระยะเวลาศึกษา ระยะเวลาสงบ ระยะเวลามีความ

^๖บุญกิริยาวัตถุ มาจาก บุญกิริยา + วัตถุ แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้ (๑) บุญกิริยา หมายถึง การตั้งใจบำเพ็ญบุญ (๒) วัตถุ หมายถึงที่ตั้งหรือเหตุให้เกิดอานิสงส์ต่าง ๆ ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ จึงหมายถึงการบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ (อ.จ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔).

^๗อ.จ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๖.

รอบรู้ และระชะแก่ห้องม เทวดานั้น เกิดอุบัติก็เป็นเทพบุตร เทพธิดาวิญญูสาว ครั้นจุติก็ หายไปไม่เหลือซากทิ้งไว้

อนึ่ง การกำเนิดของมนุษย์ส่วนมากจะเกิดในครรภ์มารดา แต่มีข้อยกเว้นสำหรับ มนุษย์ที่เกิดจากไข่ ได้แก่ ภาติยะเถระ ๒ รูปผู้ที่เป็นบุตรของโกนตะ มนุษย์เกิดจากเหงื่อไหล ได้แก่ โปกขรชาติพราหมณ์ และพระนางปทุมวดีเทวี ที่เกิดในกลีบดอกปทุม เป็นต้น^๕

(๒) มหาภูตรูป ๔

ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วย มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และ วาโยธาตุ อนึ่งร่างกายมนุษย์เป็นร่างกายหยาบจึงไม่สามารถมองเห็นเทวดาได้ เมื่อเทวดา ต้องการจะให้มนุษย์มองเห็นจะเนรมิตกายให้หยาบลง เช่นเดียวกันกับเทวดาชั้นที่ต่ำกว่า

(๓) คติ

คติ หมายถึงการ ไป ทางไป ที่ไปเกิดของสัตว์ ภพที่สัตว์ไปเกิดมี ๕ ประการ คือ

- ๑) นรก (นิริยะ) ๒) กำเนิดดิรัจฉาน (ดิรัจฉานโยนิ)
๓) เปตวิสัย (แดนเปรต) ๔) มนุษย์ (สัตว์มีใจสูงรู้คิดเหตุผล)

๕) เทวดา (ชาวสวรรค์ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาขึ้นไปถึงอกนิษฐพรหม)^๖

กล่าวคือ เทวดา กับมนุษย์นั้น มีคติที่แตกต่างกัน อนึ่ง สมัยพุทธกาล มนุษย์สามารถ จะทราบได้ว่าตายแล้วจะไปเกิดที่ใด พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทว่า

อานนท! ไม่น่าอัศจรรย์เลยที่บุคคลเกิดเป็นมนุษย์แล้วตายไป หากเมื่อบุคคลนั้น ๆ ตายไป เธอทั้งหลายจักเข้ามาสอบถามเรื่องนี้กับเรา ก็จะมีเป็นความลำบากแก่ตถาคต เพราะฉะนั้น เราจักแสดงธรรมบรรยายชื่อธรรมาทาส (แว่นส่องธรรม) ที่พระอริยสาวก ผู้ประกอบแล้ว เมื่อหวังก็พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า ‘เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติและวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า’

ธรรมบรรยายชื่อธรรมาทาส ที่พระอริยสาวกผู้บำเพ็ญเพียรแล้ว จะสามารถ พยากรณ์ตนเองได้ว่า หมดสิ้นกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานแล้ว หมดสิ้นภูมิแห่งเปรตแล้ว หมดสิ้น

^๕ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/ ๘๗.

^๖ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒.

อบาย ทุกติ และวินิบาตแล้ว เป็นโศคาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เพราะอริยสาวกในธรรมวินัยนี้

- ๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ
- ๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ
- ๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ฯลฯ
- ๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ^๑

พระพุทธเจ้าตรัสถึง การเข้าถึงภพมนุษย์หรือเกิดเป็นมนุษย์ ทรงอุปมาเหมือนคนเดินทางไกล ที่ร้อน เหนื่อย หิวกระหาย เดินมาถึงต้นไม้ที่มีร่มเงาแผ่กว้าง บุรุษผู้มีตาคีจะพึงเห็นเขาน้ำหรือนอนใต้ร่มเงาของต้นไม้ นั่นแล้วเสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก

การเข้าถึงภพเทวดาหรือการเกิดเป็นเทวดา ทรงอุปมาเหมือนคนเดินทางไกล ที่ร้อน เหนื่อย หิวกระหาย เดินมาถึงปราสาทหลังหนึ่ง ภายในตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงาม มีบัลลังก์ผ้าพรมขนสัตว์ เครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยขนสัตว์รูปดอกไม้ มีเครื่องลาดหนังชะมด มีเพดานกั้นเบื้องบน มีหมอนแดงวางไว้ ๒ ข้าง บุรุษผู้มีตาคีจะพึงนั่งหรือนอนบนบัลลังก์ที่เรือนยอดในปราสาทนั้น แล้วเสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก^๒

(๔) เทวดาเหนือกว่ามนุษย์

(๑) พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ในปญฺญกิริยาวัตถุสูตรว่า บุคคลผู้ที่ได้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ศีล แต่ไม่ภาวนาเลย หลังจากตายแล้วไปเกิดร่วมกับท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทวดาเหนือกว่ามนุษย์จึงได้ฐานะ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) อายุที่เป็นทิพย์ ๒) วรรณะที่เป็นทิพย์ ๓) สุขที่เป็นทิพย์ ๔) ยศที่เป็นทิพย์ ๕) อธิปไตยที่เป็นทิพย์ ๖) รูปที่เป็นทิพย์ ๗) เสียงที่เป็นทิพย์ ๘) กลิ่นที่เป็นทิพย์ ๙) รสที่เป็นทิพย์ ๑๐) โภกฐัพพะที่เป็นทิพย์^๓

(๒) อำนาจเหนือธรรมชาติ ในการศึกษาและข้อสังเกตถึงระดับฌานต่าง ๆ อำนาจจิตอันเป็นผลที่ได้มาจากการฝึกจิตนั้น จะมีระดับหนึ่งที่โยคาวจรจะสำเร็จขั้นอภิญญา คือ

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๐๐๔/๕๐๖.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๖-๑๕๗.

^๓ อัง.อภิญญ. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๕).

ได้ฤทธิ์ หรืออำนาจที่สามารถจะทำสิ่งเหนือธรรมชาติได้ เช่น ทิพโศต (หุติพย์) ปรจิตวิชา (อ่านใจผู้อื่นได้) บุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) และทิพพจักขุ (ตาทิพย์) เป็นต้น ความสำเร็จขั้นอนิภยุตดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อโยคาวจรทรงฌานอย่างน้อยขั้นที่ ๕ ของรูปฌาน แต่ทั้งนี้ก็มีได้เป็นภาวะปกติของมนุษย์ที่จะทรงภาวะเช่นนั้นได้

แต่เทวดามีอำนาจดังกล่าวนี้ เป็นภาวะสามัญ จากที่ปรากฏในหลายพระสูตรว่า เทวดาสามารถล่วงรู้จิตใจผู้อื่นได้ เช่น ครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ทรงมีพระดำริว่า

ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัย บัณฑิต (เท่านั้น) จึงจะรู้ได้ ส่วนผู้ร้นรมย์ด้วยอาลัย^{๑๑} ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก...^{๑๒}

เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ไม่ใช่สิ่งที่ ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแส^{๑๓} ละเอียด ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้ จิตก็น้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม ครั้นนั้น สหัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของเราด้วยใจของตน สหัมบดีพรหมจึงได้ อันตรธานจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องหน้าประนมมือกล่าวกับเราว่า ขอได้โปรดแสดงธรรม...เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐิติในดวงตาน้อย^{๑๔} มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม สัตว์เหล่านั้นจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม^{๑๕}

พระพุทธเจ้าดำริว่า สัตว์เหล่านั้นเต็มไปด้วยกิเลส เศร้าหมองด้วยราคะ โทสะ โมหะ จักแทงตลอดธรรมอันลึกซึ้งที่พระองค์ตรัสรู้ได้อย่างไร เมื่อพรหมทูลอาราธนา สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้เคารพพรหมก็จักตั้งใจฟังด้วยดี

^{๑๑}อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่าง คือกามคุณ ๕ และตัณหาวิจิริต ๑๐๘ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕).

^{๑๒}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕.

^{๑๓}พาทวนกระแส หมายถึง อนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (เป็นทุกข์) อนตตา (เป็นอนัตตา) อสุภัง (ไม่งาม) อันทวนกระแสแห่งธรรมมีความเที่ยง ในพระวินัยปิฎกหมายถึงพาเข้าถึงนิพพาน (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕).

^{๑๔}ผู้มีฐิติในดวงตาน้อย หมายถึงมีฐิติคือราคะ โทสะ โมหะเบาบางคือเล็กน้อย ปิดบังดวงตา คือปัญญา (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖).

^{๑๕}เหตุการณนี้เป็นที่มาแห่งพิธีอาราธนาพระสงฆ์แสดงธรรม, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖.

(๕) มนุษย์เหนือกว่าเทวดา

(๑) ความด้อยของเทวดา แม้เทวดามีกำเนิดมาจากการทำบุญกิริยาวัตตยิ่งกว่า แต่มนุษย์ก็ยังมีด้านที่เหนือกว่าเทวดา ๓ อย่างก็คือ

๑) มนุษย์กล้าหาญกว่า

๒) มนุษย์มีสติยับยั้งชั่งใจดีกว่า

๓) มนุษย์มีการประพาดิพรหมจรรย์ คือดำเนินวิถีชีวิตตามหลักอริยมรรค

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าแม้เทวดาจะเพียบพร้อมด้วยฐานะความสุขอันเป็นทิพย์ ๑๐ ประการก็ตามแต่ก็เป็นเพียงเรื่องการเสพสุข การรื่นเริง

(๒) แม้เทวดาจะมีความเหนือกว่ามนุษย์หลายประการ แต่มีด้านหนึ่งที่จำกัดอยู่ในเทพสภาวะ นั่นคือ

เทวดา เป็นกฤหัตถ์ ไม่สามารถดำรงสมณเพศได้ ในด้านนี้เทวดาย่อมด้อยกว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระอรหันต์ หรือพระอริยบุคคล

ในมหาสมยสูตร^๕ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มุนิกาย มหารวรรค พระพุทธเจ้าทรงระงับข้อพิพาทของชาวศากยะและโกลิยะแล้ว ทรงให้พระกุมารเหล่านั้นผนวช พวกภรรยาเก่าติดตามมาขอให้ลาสิกขา พระพุทธองค์ทรงทราบความจริงทรงพาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหาะไปในอากาศลงที่ใกล้สระคูเหว่า ครั้นแล้วชาวกเรื่องนกดุเหว่า จบพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่านั้นก็ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลทุกรูป และแม้แต่ฤทธิ์ของท่านก็มาพร้อมกับมรรค แล้วทรงบอกกัมมัญฐาน ตั้งวิปัสสนาทำให้ทั้งหมดบรรลอรหัตถ์ สามารถเห็นพวกเทวดาหมั่นจักรวาลที่มาประชุมกัน

ผู้สิ้นอาสวะ (บรรลุพระอรหัตตผล) แล้ว ย่อมมีอาการสองอย่างคือ

๑) เกิดความคิดว่า ชาวโลกพร้อมกับเทวดาจะพึงรู้แจ้งแทงตลอด คุณวิเศษที่เราได้เฉพาแล้ว พลันที่เดียว

๒) ไม่ประสงค์จะบอกคุณที่ตนได้แล้วแก่ผู้อื่น เหมือนคนที่ได้ขุมทรัพย์ฉะนั้น^๖

เทวดา มีความจำกัดในด้านความรู้ ในแก้วกฐสูตร^๗ ภิกษุรูปหนึ่งชื่อมหาภูติปริยเสกยะ เกิดความสงสัยว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ดับ

^๕ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๕.

^๖ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๘๓-๕๓.

^๗ที.ส. (ไทย) ๕/๔๘๑/๒๑๓.

สนิทที่ใด ท่านสำคัญผิติดคิดว่า เทวดาสามารถที่จะตอบปัญหานี้ได้ แม้ภิกษุนั้นอยู่ใกล้กับพระพุทธรองค์ก็ไม่ได้กราบทูลถาม จึงเข้าไปหา ถามปัญหานี้กับเทวดา เทวดาตอบว่า

แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่รู้ หมายถึง พวกเทวดาเมื่อถูกถามปัญหาในพุทธวิสัยย่อมไม่รู้ จึงได้กล่าวอย่างนั้น ภิกษุตำทับพวกเทวดาว่า พวกท่านตอบปัญหานี้ของเราไม่ได้ ก็จึงบอกมาเร็ว ๆ จึงถามแล้วถามอีก เทวดาคิดว่า ภิกษุรูปนี้ตำทับเรา เราจักปลดเปลื้องภิกษุนั้นให้พ้นไปจากพวกเรา จึงได้กล่าวว่ายังมีท้าวมหาราชอีก ๔ องค์ที่สูงกว่าเทวดา ด้วยวรรณะ ยศ และความเป็นใหญ่

เมื่อไปถามท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ก็ไม่สามารถตอบปัญหานี้ได้ จึงไปถามท้าวสักกะ แม้จนถึงพระพรหมสูงสุดก็ไม่สามารถ จึงกลับมากราบทูลถามพระพุทธรองค์ จึงทรงตอบปัญหาได้ในที่สุด^๘

(๖) ด้านความงาม

เริ่มตั้งแต่อุบัติเป็นเทวดา ร่างกายของเทวดาจะแผ่ศรีมีพวยพุ่งไปตลอดสถานที่ โยชน์ ๑ บ้าง ๒ โยชน์บ้าง จนถึง ๑๒ โยชน์ (เทวดาโพธิสัตว์) ตามอนุภาพของเทวดานั้น จะปราศจากความชราภาพ ไม่มีความหนาว ความร้อน เมื่อกล่าวถึงเทวดามักปรากฏว่า ทรงมีโฉมงามยิ่งกว่ามนุษย์

เมื่อกล่าวถึง ความเป็นอยู่ของเทวดาทั้งหลาย เทวดาย่อมมีสิริระเป็นกายทิพย์ มีรูปโฉมสวยงาม มีเนื้อกายละเอียด บริสุทธ์ สะอาด ปราศจากมลทินโทษด้วยประการทั้งปวง มิได้มีกลิ่นเหม็นดังร่างกายมนุษย์ สามารถที่จะเนรมิตร่างกายให้ใหญ่หรือเล็กได้ตามใจปรารถนา เพราะกายเป็นทิพย์นั้น กล่าวกันว่า ในที่ใกล้ ๆ กับพระพุทธรเจ้ายังมีเทวดา ๑๐ องค์ ๒๐ องค์ สามารถเนรมิตกายละเอียดขึ้นอยู่ได้ ในส่วนด้านหน้ายังมีเทวดาอีก ๖๐ องค์ ขึ้นอยู่^๙

อนึ่ง เทวดาแม้มีจำนวนมากมาย จำนวนเป็นแสนองค์อาจเนรมิตกายเท่ากับปลายขนทรายเพื่อให้ให้ได้ช่องว่างเพื่อฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธรองค์

^๘ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๓๕-๒๔๐.

^๙ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๕.

(๗) รัศมี

มีคำบรรยายว่า อานุภาพเทวดาโพธิสัตว์ ย่อมมีรัศมีแผ่ซ่าน ไป ๑๒ โยชน์^{๒๐} เทวดาเป็นผู้มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษ กล่าวคือ เป็นบุคคลที่มีกายทิพย์ คือ มีรัศมีเปล่งออกมาจากกาย ในมหาสมยสูตร กล่าวถึง พระพรหมที่ขอบปากจักรวาลด้านตะวันออกเข้ากสินเขียว แล้วปล่อยรัศมีเขียว พระพรหมที่ขอบปากจักรวาลด้านใต้ เข้ากสินเหลืองแล้วปล่อยรัศมีแสงทอง พระพรหมที่ขอบปากจักรวาลด้านตะวันตกเข้ากสินแดง แล้วปล่อยรัศมีแดง พระพรหมที่ขอบปากจักรวาลด้านเหนือ เข้ากสินขาว แล้วปล่อยรัศมีขาว^{๒๑}

อนึ่ง รัศมีทั้งหมด คือรัศมีแห่งอาภรณ์วิญญิตต่าง ๆ รัศมีแห่งวิมานที่เทวดาทั้งหลาย สติดี รัศมีแห่งกายทิพย์ของเทวดา ย่อมสว่างรุ่งเรือง เมื่อทวยเทพมาประชุม อยู่รวมกันเป็นอันมากย่อมมีรัศมีสว่างไสว ทำให้ในเทวโลกไม่มีราตรีกาล ปราภฏแต่ทิวาวาร คุกกลางวัน ตลอดเวลา

(๘) ที่อยู่

มีคำบรรยายว่า ที่อยู่เทวดาเรียกว่า วิมาน หมายถึง ที่เล่น ที่อยู่อาศัยของเหล่าเทวดา ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่อันประเสริฐของเทวดา เป็นที่สถิตในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ สวรรค์ แต่ละชั้น ประกอบด้วยวิมาน หรือปราสาทเทวดาที่เรียงรายกัน มีเทพธิดาผู้หนึ่งมีอานุภาพมาก เธอสถิตอยู่ในวิมาน เสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ อันนารัณรมย์ เปล่งแสงเรืองรองงามผุดผ่อง มีเทพอัปสร ฟ้อนรำ ขับร้อง ให้ความบันเทิงอยู่รอบ ๆ เธอ ในปฐมปิฐุวิมาน^{๒๒} ว่าด้วยวิมานตั้ง พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงาม ทำให้ได้วิมาน และ โภคะ^{๒๓} ทั้งหมดนี้ เทพธิดานั้นตอบว่า

เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ได้ถวายตั้ง^{๒๔} แต่บรรดาภิกษุผู้เพิ่งมาถึงได้ กราบไหว้ ประคองอัญชลี และถวายทานตามกำลังทรัพย์ เพราะบุญนั้นผิวพรรณดิฉันจึง

^{๒๐}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๐๑.

^{๒๑}ที่.สี.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๖.

^{๒๒}คำว่า วิมาน หมายถึง ที่เล่น ที่อยู่ของเหล่าเทวดาซึ่งถือว่าเป็นสถานที่อันประเสริฐ และคำว่า วิมานวิตถุ หมายถึง เรื่องวิมาน หรือ ที่ตั้งวิมานนั้น ๆ (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑/๑).

^{๒๓}โภคะ คือ เบญจกามคุณที่เป็นทิพย์สมบัติ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒/๑).

^{๒๔}อาสาณ ได้แก่ ปิฐุ คือตั้ง (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๕/๒).

งามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนาจึงสำเร็จแก่ดิฉันในวิมานนี้ และโภคะทั้งมวลล้วนน่าพอใจ
จึงเกิดขึ้น ดิฉันจึงมีอนุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้^{๒๕}

อรรถกถากล่าวถึงปีฐวิมานว่า เมื่อนางได้ถวายตั้งนั้นแก่พระเถระ เมื่อตายแล้วไป
บังเกิดในวิมานทองขนาด ๑๒ โยชน์ในภพดาวดึงส์ นางมีเทพอัปสร ๑,๐๐๐ เป็นบริวารด้วย
อำนาจที่นางถวายตั้งเป็นทานจึงบังเกิดบัลลังก์ เตี้ยง ตั้ง แทนทอง แล่นลอยไปในอากาศ ชั้น
บนวิมานนั้นมีราชรถทรงดั่งเรือนยอด ด้วยเหตุนี้วิมานนี้จึงเรียกว่า ปีฐวิมาน

วิมานเป็นที่สถิตของเทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ นอกจากนี้ยังมีเหล่า
เทวดาที่นับเนื่องในสวรรค์ชั้นนี้ ในสถานที่อื่น ๆ อีก เช่นเทวดาบางพวกมีวิมานอยู่บนยอดเขา
บางพวกมีวิมานอยู่ที่แงภูเขาบรรพต บางพวกมีวิมานอยู่ในอากาศ บางพวกมีวิมานอยู่บนพื้น
ภูมิภาคในมนุษย์โลกนี้เอง และมีบางพวกที่มีวิมานอยู่บนต้นไม้ (รุกขเทวดา) เป็นต้น

(๕) อายุ

มีคำบรรยายว่า อายุเทวดามีกำหนดแน่นอนตายตัว และย่อมจะยืนยาวกว่าอายุของ
มนุษย์ คือ

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช เท่ากับ ๕๐ ปีของมนุษย์ และเทวดา
ชั้นจาตุมหาราชมีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ ๑๐๐ ปีของมนุษย์ และเทวดาชั้น
ดาวดึงส์ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา เท่ากับ ๒๐๐ ปีของมนุษย์ เทวดาชั้นยามา มี
อายุ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิตเท่ากับ ๔๐๐ ปีของมนุษย์ เทวดาชั้นดุสิต มี
อายุ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี เท่ากับ ๘๐๐ ปีของมนุษย์ และ เทวดา
ชั้นนิมมานรดี มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์

เวลาวันกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เท่ากับ ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์
และเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์

^{๒๕} จุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑-๓/๑-๒”

(๑๐) อารมณ์มนุษย์ก่อนตาย

มีคำบรรยายว่า มนุษย์ที่ยังมีกิเลส ตัณหา ก่อนตายนั้น จะปรากฏอารมณ์ก่อนตาย ซึ่งแตกต่างไปจากเทวดาที่จุติยอมหายวับไปไม่เหลือซากศพทิ้งไว้ คือ วิถีจิตใกล้ตาย มีอารมณ์ ๓ ประการ ได้แก่

๑) กรรมมารมณ คือ กรรมที่ได้กระทำไว้มาปรากฏให้ระลึกเห็นได้ ถ้าทำชั่วจะเห็นทุกดิฏฐิ (นรก) แต่ถ้าทำกุศลกรรมขณะใกล้ตายก็จะเห็นสุคติ (โลกสวรรค์)

๒) กรรมนิมิตตารมณ คือ เครื่องมือที่ใช้ในการกระทำกรรมจะมาปรากฏให้เห็น ถ้าไม่เห็นจะปรากฏ...

๓) คตินิมิตตารมณ คือ นิมิตที่ปรากฏให้เห็นคิดที่จะไปเกิดเมื่อตายไปแล้ว ถ้าโลกนรกจะเห็นเปลวไฟ หม้อเหล็กร้อนแดง... ถ้าจะเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดาจะเห็นทิพย์วิมานปราสาท ราชวงศ์^{๒๖}

กล่าวโดยสรุป อารมณ์ปฏิสนธิจิตของสรรพสัตว์จะบังเกิดขึ้นในขณะที่ใกล้จะตาย ๓ อย่าง คือ ๑) กรรม ๒) กรรมนิมิต ๓) คตินิมิต

(๑๑) อาหาร

มีคำบรรยายว่า อาหารของเทวดานั้น เป็นอาหารทิพย์ละเอียดอย่างยิ่ง เมื่อจะเปรียบเทียบอาหารเทวดากับอาหารอื่น โอชากของมนุษย์ ของพระราชา อาหารเทวดาละเอียดกว่าและโอชากว่าและอาหารของมนุษย์แม้จะประณีตและโอชาก็เพียงใด ย่อมจะหยาบและมีโอชาน้อยกว่าอาหารทิพย์ของเทวดา อนึ่ง อาหาร นับเป็นปกติภาวะของมนุษย์ อาหารเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตทุกชีวิต อาหารในทางพระพุทธศาสนาแบ่งได้เป็น ๔ ชนิด คือ^{๒๗} ๑) กวฬิงการาหาร ๒) ผัสสาหาร ๓) มโนสังญเจตนาหาร และ ๔) วิญญาณาหาร

ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะกวฬิงการาหาร หรือ อาหารหยาบนั้นถือว่าเป็นอาหารสำหรับมนุษย์ แต่สำหรับเทวดา มิได้อาศัยอาหารหยาบเหล่านี้ เพราะ ไม่มีอาหารหยาบ (กวฬิงการาหาร) ในเทวโลกเทวดาทั้งหลายดำรงชีพอยู่ได้ด้วยปีติ (ปีติ ภกฺขา) เรื่องนี้เห็นได้จากครั้งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาพระอภิธรรม โปรดพระพุทธมารดาในดาวดึงส์เทวโลก เนื่องจากพระพุทธองค์ประกอบด้วยพระพุทธลักษณะมีร่างกายเป็นมนุษย์ที่เป็นปกติ

^{๒๖} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), โลกทิปนี, หน้า ๘-๑๔.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๔.

ย่อมทรงฉันพระกระยาหาร และในเทวโลกย่อมไม่มีอาหารหยาบ ฉะนั้น จึงทรงเสด็จมายัง มนุษย์โลกทุกวัน โดยเฉพาะที่อุดตกรูทวิปเพื่อทรงรับบิณฑบาต การขับถ่ายนั้นก็เป็ นธรรมชาติมนุษย์ ส่วนเทวดาไม่มีการขับถ่ายสิ่งสกปรก มีสภาวะอาหารอันเกิดแต่ปีตินี้เป็น คุณลักษณะพิเศษของเทวดาประการหนึ่ง อนึ่งเทวดาทั้งหลายย่อมบริโภคนิสฺสาโภชนาหาร อัน เป็นทิพย์ทุกวันวาร นิสฺสาโภชนาหารนั้นเมื่อเทวดาบริโภคนิสฺสาแล้วย่อมเหือดหายไปนิกายทิพย์นั้น จนหมดสิ้นไม่มีมูลครุตรอันมีกลิ่นเหม็นดังอาหารของมนุษย์ ตราบที่ยังเป็นเทวดาในสรวง- สวรรค์ เทวดาย่อมไม่เกิดโรครภัยไข้เจ็บ ย่อมอยู่อย่างสุขสบายไร้โรคาพยาธิเบียดเบียน

(๑๒) การประชุมที่อัศจรรย์

มีคำบรรยายว่า การกล่าวถึงพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกที่ทรงแสดงปาฏิหาริย์ เหาะ เสด็จไปในอากาศ นับเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ เพราะการกระทำเช่นนั้น มิใช่ปกติวิสัยของมนุษย์ แต่ ถ้าเป็นเทวดาแล้ว นั่นเป็นสภาวะปกติธรรมดาของเทวดาซึ่งไม่มีสิ่งใดจะขวางกั้น ในอรรถกถาหา สมยสูตร กล่าวถึงการเข้าประชุมของเทวดาว่า

ทวยเทพทั้งหลายในแสนจักรวาลมาประชุมกัน คือ เทวดาผู้อยู่ในจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่ง อยู่ในสกลชมพูทวีป ปุพพิเทททวีป อมรโคยานทวีป อุดตกรูทวิป

ในทวีปน้อยสองพันทวีป คือ พวกเทวดาที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งกว้าง ประมาณสามพัน โยชน์ โดยฟังเสียงเทวดาผู้อยู่ในที่กิ่งคาจูด หนึ่งคาจูด กิ่งโยชน์ หนึ่ง โยชน์ โดยลำดับต่อกันไป เทวดาในนคร ๑๕๕,๐๐๐ นคร เทวดาอยู่ที่โทณมุข ๕,๕๐๐,๐๐๐ แห่งเทวดาอยู่ที่ปฏณะ ๕๖ แสน โกฏิ และอาศัยอยู่ที่ทะเล ๕๖ แห่งมาประชุมกันแล้ว

ในหมื่นจักรวาล หมายถึง ๑๐ โลกธาตุนั้น เทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุเป็นผู้เข้าประชุม แล้ว ห่องจักรวาลทั้งสิ้นจนถึงพรหมโลกเต็มแน่นไปด้วยพวกเทวดาที่เข้าประชุม เหมือน กล่องเข็มที่เต็มแน่นไปด้วยเข็มที่ใส่ไปจนหาที่ว่างไม่ได้

เล่ากันมาว่า ผู้ยืนในพรหมโลกเอาก่อนหินเท่าเรือนยอดเจ็ดชั้นในโลหปราสาท โยกลงมาข้างล่าง ต้องใช้เวลาถึง ๔ เดือนจึงถึงแผ่นดิน ในครั้งนั้นมีเทวดาจนหาที่ว่างไม่ได้ เหมือนดอกไม้ที่คนยืนข้างล่างโยนไป เหมือนเมล็ดผักกาดที่คนยืนข้างบนโรยไป ไม่ได้ช่อง เพื่อลงล่าง ฉะนั้น^{๒๘}

^{๒๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๔-๕๕.

(๑๓) การทำความดีของมนุษย์

มีคำบรรยายในพระพุทธศาสนาว่า เทวดาบนสวรรค์กามาวจรเป็นภพภูมิที่เสวยสุขอย่างเดียว ไม่สามารถทำความดีได้มากนัก อันเนื่องมาจากเทวดาเป็นผู้มีวรรณะ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และมีกายทิพย์ แม้จะไม่มีกายเนื้อแต่สามารถติดตามผู้ที่ทำความดีอย่างสม่ำเสมอได้ เพื่ออนุโมทนาบุญ สามารถสวดมนต์และฟังธรรมได้

แต่เมื่อเทวดาหมดบุญแล้วก็ต้องจุติไปเกิดในภพภูมิอื่น ๆ ต่อไป ผู้ที่เป็นเทวดาถือว่าการเกิดในโลกมนุษย์เป็นสุคติภูมิของตน เพราะมนุษย์มีกายเนื้อที่มีโอกาสและสามารถทำบุญ ทำความดีได้มากกว่าเทวดา

(๑๔) การเสวยกามคุณ

การเสวยกามคุณารมณ์ของเทวดา เทพธิดาแห่งสวรรค์กามาวจร เมื่อเปรียบกับมนุษย์มีทั้งที่เหมือนกันคือเหล่าเทวดากามาวจรทั้ง ๖ ชั้นคือ เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา คุสิตย่อมมีการเสพเมถุนธรรม ด้วยอำนาจแห่งการเป็นคู่กันเช่นเดียวกับเหล่ามนุษย์ทั้งหลายในมนุษย์โลก คือเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา คุสิต ย่อมมีคู่อุปการของตนเป็นประจำอยู่

แต่ที่แตกต่างกัน คือ เทวดาชั้นยามาภูมิ ประพฤติด้วยการจับคู่ และสัมผัสสอดรัดร่างกายแห่งกันและกัน

เทวดาชั้นคุสิตาภูมิ ประพฤติเพียงใช้มือสัมผัสกันและกัน

เทวดาชั้นนิมมานนรดีภูมิ ประพฤติเพียงสบตาแลดูและยิ้มให้กัน

เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ประพฤติเพียงใช้สายตาจ้องมองดูซึ่งกันและกัน

อนึ่ง เทวดาชาวสวรรค์ชั้นนิมมานนรดีนี้ไม่มีคู่อุปการของตนเป็นประจำ เทพบุตร เทพนารีในสวรรค์ชั้นนิมมานนรดีนั้น เวลาใดที่ใครจะเสวยกามคุณารมณ์ ก็จะเนรมิตเทพนารี หรือเทพบุตรขึ้นมาตามความพอใจของตน

เทพบุตร เทพนารีในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตินั้น เมื่อมีความต้องการใคร่เสวยกามคุณารมณ์ทั้ง ๕ ประการแล้ว เทวดาที่เป็นผู้รับใช้จะเป็นผู้จัดการเนรมิตให้ตามความประสงค์^{๒๕}

^{๒๕} พระราชวิสุทธินิพนธ์ (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, ๒๕๒๑), หน้า ๕๒๗.

(๑๕) ประเภทของเทวดากับมนุษย์

พระพุทธเจ้าทรงมีพระญาณที่ไม่มีอะไรมาขัดขวางได้ในทุกหนทุกแห่ง ทรงแบ่งพวกเทวดาเป็น ๒ พวก คือ ด้วยอำนาจภพ และอภพ คือ

๑) อภพสัตว์ คือ สัตว์พวกที่เป็น ถึงพร้อมด้วยทำนบ คือกรรม สัตว์พวกนั้นถึงจะอยู่ร่วมวิหารกัน พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงมอง

๒) ภพสัตว์ คือ สัตว์ที่ตรงกันข้ามกับพวกอภพสัตว์นั้น พวกภพสัตว์นั้นต่อให้อยู่ไกลก็เสด็จไปทรงสงเคราะห์ เพราะฉะนั้น แม้ในการประชุมของเทวดา พระพุทธเจ้า ทรงละพวกที่อภพ (ไม่เหมาะไม่สมควร โชคร้าย) แล้วรวบรวมเอาแต่พวกภพสัตว์ เมื่อรวบรวมเอาเสร็จแล้วก็มาทรงจัดเป็น ๖ พวก ตามอำนาจจิต คือ

(๑) รากจรีต

(๒) โทสจรีต

(๓) โมหจรีต

(๔) สัทธาจรีต

(๕) พุทธิจรีต

(๖) วิตกจรีต

พระพุทธเจ้าทรงใคร่ครวญธรรมเทศนาอันเป็นที่เหมาะสมแก่พวกเทวดาจรีตเหล่านั้น ทรงกำหนดเทศนาว่า

พวกเทวดารากจรีต จักแสดงสัมมาปริพพาชนียสูตร (สูตรว่าด้วยเรื่องที่พักผ่อนโดยชอบ)

พวกเทวดาโทสจรีต จักแสดงกลหวิเวทสูตร (สูตรเกี่ยวกับ เรื่องทะเลาะวิวาท)

พวกเทวดาโมหจรีต จักแสดงมหาพยุหสูตร (สูตรว่าด้วยพวกใหญ่)

พวกเทวดาวิตกจรีต จักแสดงจุพพยุหสูตร (สูตรว่าด้วยพวกน้อย)

พวกเทวดาสัทธาจรีต จักแสดงคฤฎฎกปฏิบัติปา (ข้อปฏิบัติของนกลุ่ม)

พวกเทวดาพุทธิจรีต จักแสดง ปุราเภทสูตร (สูตรว่าด้วยเรื่องแตก ในอนาคต) ทรงใส่พระทัยถึงบริษัทนั้นว่า บริษัทพึงรู้ด้วยอหยาศัยของตน ด้วยอหยาศัยของคนอื่น ด้วยการเกิดเรื่องขึ้น หรือด้วยอำนาจการถาม แล้วทรงพระดำริว่าจะมีผู้ใดที่จะเป็นผู้ถืออหยาศัยของ

ทวยเทพแล้ว สามารถถามปัญหาด้วยอำนาจจิตได้ ก็ไม่ได้ทรงเห็นว่า มีผู้ใดสามารถ จึงทรงถามแล้วตอบเอง แล้วจึงทรงเนรมิต ‘พุทธรินรมิต’ ขึ้นมา^{๓๐}

ส่วนในมนุษย์แบ่งเป็นจริต หรือ จริยา หรือบุคคล ๑๔ ประเภท ได้แก่

- (๑) รากจริต
- (๒) โทสจริต
- (๓) โมหจริต
- (๔) สัทธาจริต
- (๕) พุทธิจริต
- (๖) วิตกจริต
- (๗) รากโทสจริต
- (๘) รากโมหจริต
- (๙) โทสโมหจริต
- (๑๐) รากโทสโมหจริต
- (๑๑) สัทธาพุทธิจริต
- (๑๒) สัทธาวิตกจริต
- (๑๓) พุทธิวิตกจริต
- (๑๔) สัทธาพุทธิวิตกจริต^{๓๑}

รากจริต รากโมหจริต และรากโทสโมหจริต เรียกว่ารากจริต คือ บุคคลผู้มีรากะ เป็นเจ้าเรือน และเพิ่มพูนไปด้วยรากะนี้ เรียกว่า รากจริต ส่วนจริตอื่น ๆ ก็แยกแยะออกไปด้วยวิธีเดียวกัน

๔.๓ ด้านที่มนุษย์เหนือกว่าเทวดา

๔.๓.๑ มนุษย์มีคุณธรรมสูงกว่าเทวดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุถึง พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอุปัชฌายะ อนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่แสดงว่ามนุษย์ประเสริฐกว่า เหนือกว่าเทวดา ดังนี้

^{๓๐}ที่.ส.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๐๑.

^{๓๑}พระพุทธโสกถ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิมุตติมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕.

(๑) พระสารีบุตรเถระ พระปฐมอัครสาวกเบื้องขวาได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามาก และได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี เมื่อท่านรู้ว่าอีก ๗ วันจะนิพพานที่บ้านเกิดที่พำนักมารดาท่านกลับไม่มีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ยังนับถือเทวดาเป็นใหญ่ ที่บ้านมารดาโรคลงโลหิตของพระเถระเกิดกำเริบ มารดาท่านเห็นท้าว महाराชทั้ง ๔ ท้าวสักกะมาไหว้บุตรของนาง จึงคิดว่า บุตรของเรามีคุณถึงเพียงนี้ พระศาสดาของบุตรเรายังมีคุณสักเพียงไหน พระเถระกล่าวแสดงพระธรรมเทศนาอันประกอบด้วยพระพุทธคุณ จบพระธรรมเทศนา นางพรหมณีก็ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล^{๓๒}

ผู้วิจัยเห็นว่า พระสารีบุตรเถระ ท่านทำให้นางสารีพรหมณีผู้เป็นมารดาซึ่งมีมิจลาทิภูริ นับถือในพระพรหม เทพเจ้าของพรหมณ์ พระเถระแสดงธรรมโปรดมารดาได้เป็นพระโศคาบันแล้วจึงปรินิพพาน พระสารีบุตรมีคุณธรรมและจริยาวัตรที่เป็นแบบอย่างหลายประการ เช่น เป็นผู้มีความกตัญญูสูง โดยเฉพาะมีคุณธรรมเหนือกว่าเทวดาทั้งหลาย

(๒) พระมหาโมคคัลลานเถระ มีคำบรรยายว่า พระเถระเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก ครั้งหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถระใช้นิ้วเท้าเขย่าวงษ์นคปราสาท ให้สั่นสะท้านหวั่นไหว ท้าวสักกะ ท้าวเวสวัณและพวกเทพชั้นดาวดึงส์พากันประหลาดมหัศจรรย์ใจที่พระเถระมีฤทธิ์ อานุภาพมาก^{๓๓}

ผู้วิจัยเห็นว่า พระมหาโมคคัลลานเถระ ท่านทำให้ท้าวสักกะที่เป็นจอมเทพได้สังวรไม่ประมาทในอำนาจ ได้ถูกคิด ระลึกถึงความสำคัญแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ จึงตักเตือนด้วยฤทธิ์ของท่าน ซึ่งได้ผลตามประสงค์

(๓) อนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นอุบาสกคนสำคัญในสมัยพุทธกาล เดิมชื่อ สุทัตต์ เป็นเศรษฐีอยู่ที่เมืองสาวัตถีต่อมาได้บรรลุโศคาปัตติผล ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในหมู่ทายกฝ่ายอุบาสก^{๓๔} ต่อมาค้าขายขาดทุน ฐานะยากจนลงก็ไม่เลิกการทำบุญ เทวดาที่สิงสถิตอยู่ที่ซุ้มประตูบ้านแสดงตัว กล่าวตักเตือนเศรษฐีไม่ให้ข้องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า อนาถบิณฑิกเศรษฐีเห็นว่าพระภูมิเจ้าที่ที่แนะนำตนไม่มีความชอบธรรม จึงขับไล่ออกจากบ้าน พระภูมิเจ้าที่ที่ต้องไปขอร้องพระอินทร์ให้ช่วยเจรจา ขอร้องให้เศรษฐีอภัยให้และอนุญาตให้กลับไปตั้งอยู่ ณ ซุ้มประตูบ้านตามเดิม

^{๓๒}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๓๘๕-๓๘๗.

^{๓๓}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๔๒๕.

^{๓๔}อ้างแล้ว, หน้า ๓๖๗.

ฉะนั้น จะเห็นว่า มนุษย์นั้นประเสริฐกว่าเทวดา เห็นได้จาก พระสารีบุตรเถระ แสดงธรรมให้มารดาผู้นับถือในเทวดาสืบมาหลายชั่วอายุ หันมานับถือในพระรัตนตรัยท่าน พระมหาโมคคัลลานเถระใช้นิ้วเท้าเขย่าวะชยันตปราสาท ให้สิ้นสะท้านหวั่นไหว และท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นอริยบุคคลผู้บรรลुरुทธวิเศษชั้น โสดาบันเหนือกว่าเทวดา

๔.๓.๒ พระอริยบุคคลเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา

ในเรื่องบุคคลบัญญัติ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ตรัสถึงพระอริยบุคคล ในบุคคล ๗ จำพวก คือ

๑) อุกโทภาควิมุต คือ ผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานจนได้รูปสมาบัติ และใช้สมถะเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนบรรลอรหัตตผล (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน)

๒) ปัญญาวิมุต คือ ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาจนบรรลอรหัตตผล (หลุดพ้นด้วยปัญญา)

๓) กายสักขี คือ ผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะ บางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และ หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (ผู้เป็นพยานในนามกาย)

๔) ทิฎฐิปัตตะ คือ ผู้บรรลุสัมมาทิฎฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญามีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (ผู้บรรลุสัมมาทิฎฐิ)

๕) สัทธาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา)

๖) ฆัมมานุสารี คือ ผู้เล่นไปตามธรรม คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฎฐิปัตตะ (ผู้เล่นไปตามธรรม)

๗) สัทธานุสารี คือ ผู้เล่นไปตามศรัทธา คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต (ผู้เล่นไปตามศรัทธา)^๕

อนึ่ง ในข้อ ๓ นั้นกล่าวถึง อริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล อริยบุคคล แปลว่า บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้ห้กกำลังสังสารวัฏได้แล้ว แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) พระเสขะ พระผู้ยังต้องศึกษาไตรสิกขาเพิ่มอีกจนกว่าจะสำเร็จ

^๕ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๑๑๑-๑๑๒.

๒) พระอเสขะ พระผู้สำเร็จกิจการศึกษาแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีก แบ่งเป็นประเภทบุคคล ๔ ประเภท คือ ๑) พระโศคาบัน ๒) พระสภิกากามิ ๓) พระอนาคามิ และ ๔) พระอรหันต์^{๖๖}

๔.๓.๓ การเป็นมนุษย์ สามารถปฏิบัติธรรมนำไปสู่ความดับทุกข์ได้

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่า เมื่อเวียนว่ายตายแล้วได้มาเกิดเป็นมนุษย์อีก การเป็นมนุษย์นั้น เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ปฏิบัติธรรม นำไปสู่ความดับทุกข์ได้ ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สังคีติหมวด ๕ พระพุทธองค์ตรัสแสดงว่า มีอยู่ ๕ กาลหรือ ๕ เวลา ที่ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ คือ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้แล้วทรงแสดงธรรม^{๖๗} ที่นำความสงบมาให้ เป็น ไปเพื่อปรินิพพาน ๆ แต่บุคคลนี้

- ๑) บุคคลนี้ เป็นผู้เข้าถึงนรก
- ๒) บุคคลนี้ เป็นผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
- ๓) บุคคลนี้ เป็นผู้เข้าถึงเปรต
- ๔) บุคคลนี้ เป็นผู้เข้าถึงอสุรกาย
- ๕) บุคคลนี้ เป็นผู้เข้าถึงเทพนิกาย^{๖๘} ที่มีอายุยืนชั้นใดชั้นหนึ่ง
- ๖) บุคคลนี้ เป็นผู้กลับไปเกิดในปัจฉิมชนบท อยู่ในพวกมัตถกะ ผู้ไม่รู้เพียงสาที่ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาผ่านไปมา
- ๗) บุคคลนี้ เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นมิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นวิปริตว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มีผล..ทำดีและทำชั่วไม่มี..โอปปาติกสัตว์ไม่มี’^{๖๙}
- ๘) บุคคลนี้ เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ ไม่สามารถจะรู้เนื้อความแห่งสุภายิตและทุภายิตได้

^{๖๖}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ “คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๗๔.

^{๖๗}ธรรม ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓).

^{๖๘}เทพนิกาย ในที่นี้หมายถึงเทพที่เป็นอสังขยีสัตว์ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๕).

^{๖๙}โอปปาติกสัตว์ คือ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรก, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๖.

๕) พระพุทธเจ้าไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก และไม่ทรงแสดงธรรมที่นำไปเพื่อ
ปรีติพพานฯ ถึงบุคคลนี้จะกลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทและเป็นผู้มีปัญญา ไม่โง่เขลาสามารถรู้
เนื้อความแห่งสุภายิตและทุภายิตได้^{๔๐}

ผู้วิจัยเห็นว่า ใน ๕ เวลา ที่ไม่สามารถประพาศิพรหมจรรย์ได้นั้น เพราะเหตุที่ว่า
ขณะเกิดในนรก เพราะสัตว์นรกย่อมได้รับความทุกข์ทรมาน เกรี้ยวกราะวุ่นวาย ไม่มี
ความสุข เปรียบดังคนที่เจ็บป่วยหรือถูกทรมาน เช่น ไฟไหม้ผิวหนัง ถูกน้ำร้อนลวก
ในขณะที่ปวดแสบปวดร้อนเช่นนั้น ย่อมไม่คิดที่จะศึกษา ปฏิบัติธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น

ขณะที่เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ย่อมไม่มีสติปัญญาที่จะศึกษาธรรม ไม่มีสภาพ
ร่างกายที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม แม้เราจะเห็นว่าลิง สุนัข หรือช้างเป็นสัตว์แสนรู้ ฉลาดแต่การ
กระทำของสัตว์เหล่านั้นเป็นการเลียนแบบมนุษย์ รู้ภาษามนุษย์บ้าง แต่ไม่สามารถเข้าใจ
ธรรมะที่ลึกซึ้งหรือปฏิบัติธรรมใด ๆ ได้ ช้างและลิงที่ปรนนิบัติพระพุทธเจ้าจนเป็นที่มาของ
พระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ เป็นเพียงคอยถวายปรนนิบัติดูแลพระพุทธรองค์เท่านั้น ไม่อาจ
ปฏิบัติธรรม กุศลนั้นส่งผลให้ไปเกิดเป็นเทพบุตรไม่สามารถไปเกิดหรือได้ธรรมสูงกว่านั้น

ขณะเกิดเป็นเปรต เปรตเป็นภูมิของผู้กระหาย ไร้ความสุข ผู้กระวนกระวายด้วย
ความหิวย่อมไม่สามารถปฏิบัติธรรมได้ เพราะหมกมุ่นอยู่กับความทุกข์นั้น

ขณะเกิดเป็นอสุรกาย หรืออสูร ย่อมเป็นผู้ที่หวาดหวั่น ไร้ความรื่นเริง

ขณะเกิดเป็นเทวดาที่มีอายุยืนยาว ย่อมจะมัวหลง เพลิดเพลินความสุขในทิพย-
สมบัติ มองไม่เห็นความทุกข์ ก็ย่อมจะไม่เห็นในอริยสัจ ๔ เมื่อไม่เห็นอริยสัจ ๔ ย่อมไม่
อาจจะปฏิบัติธรรมเพื่อออกจากทุกข์

ขณะเกิดเป็นมนุษย์ในปัจฉิมชนบทที่ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี เปรียบได้กับเกิดในที่
ห่างไกล ไม่ได้สัมผัสกับพุทธศาสนิกชน หรือพุทธบริษัท ไม่ได้ฟังธรรม ไม่รู้ธรรม อยู่ในที่ที่
ไม่มีพระพุทธศาสนา

ขณะเกิดในมัชฌิมชนบท เปรียบได้กับ แม้เกิดในที่เจริญ มีพระพุทธศาสนา แต่เป็น
มิจฉาทิฎฐิ ดังจะเห็นได้จากในสมัยพุทธกาลมีคนเป็นอันมากที่มีโอกาสได้พบพระพุทธเจ้า แต่
เป็นมิจฉาทิฎฐิ เช่นพวกเดิยรติย์ ปริพาชก ศิษย์ในลัทธินิครุทั้ง ๖ เป็นต้น ที่ไม่ได้ประโยชน์ใด ๆ

ขณะเกิดเป็นมนุษย์ แต่เป็นคนบ้า โง่ ไม่เข้าใจบรรพชากรรม ประเภทที่พูดจาสื่อสาร
กับผู้คนปกติไม่รู้เรื่อง

^{๔๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๕-๓๕๖.

ขณะเกิดเป็นมนุษย์นอกพุทธกาล ในคราวที่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในยามนั้นย่อมไม่มีพระพุทธศาสนาและไม่อาจประพฤติ ปฏิบัติธรรมใด ๆ

ฉะนั้น ผู้ที่มีโอกาสได้เกิดเป็นมนุษย์ ในสมัยที่มีพระพุทธศาสนา ได้ เป็นมนุษย์ ผู้ที่ไม่บ้า ไม่เสียสติ ไม่โง่งง ไม่เป็นมิจฉาทิฎฐิ มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานั้น นับว่าโชคดียิ่ง และเป็นโอกาสที่ทำได้ดียิ่ง

กล่าวโดยสรุป มนุษย์ผู้ประพฤติ ปฏิบัติดี มีคุณธรรม มีศีล สมาธิ ภาวนา มีความกตัญญู ย่อมจะประเสริฐกว่าเทวดา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุถึง พระสารีบุตรพระมหาโมคคัลลานะ อนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่แสดงว่ามนุษย์ประเสริฐกว่า เทวดา

พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่า ในหมู่มนุษย์ที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์^{๑๑} ในมหาปรินิพพานสูตร ที่เมืองกุสินารา พระพุทธเจ้าตรัสให้พระอุปัฏฐากเอระซึ่งยืนถวายงานพัดให้หลีกไป เพราะเทวดาในหมื่นโลกธาตุมาเฝ้า พระอุปัฏฐากเอระยืนบังอยู่เบื้องพระพักตร์ เหล่าเทวดาไม่สามารถมองเห็นพระชินาสพได้ และไม่อาจเข้าใกล้ด้วย^{๑๒}

ผู้วิจัยเห็นว่า แม้เทวดาจะมีอำนาจพิเศษเหนือกว่ามนุษย์มากมาย แต่เทวดาไม่สามารถจะมองเห็นรูปร่างกายของพระอุปัฏฐากเอระที่เป็นพระอรหันตชินาสพได้ อุปัฏฐากเอระ อนาถบิณฑิกเศรษฐี สามารถจับไล่เทวดามิจฉาทิฎฐิได้

ในทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้น การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ถือว่าเป็นโอกาสอันดีที่จะได้บำเพ็ญในคุณงามความดีต่าง ๆ ทั้งทาน ศีล ภาวนา แต่ในขณะที่เดียวกันในมนุษยภูมิก็เป็นภพภูมิที่ผู้ไม่รู้จักใช้โอกาสอันดีนี้ บำเพ็ญกุศล สร้างคุณความดี หันไปสู่ความชั่ว จนทำให้ชีวิตตกต่ำ ครั้นตายแล้วทำให้ไปสู่ทุกคติ อบายภูมิชั้นต่าง ๆ ได้เช่นเดียวกัน

ขณะที่มนุษย์บางคนน้อยเนื้อต่ำใจว่าตนสู้เทวดาไม่ได้ แต่เทวดากลับคิดว่า การได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นประเสริฐที่สุด เพราะเมื่อเห็นเทวดาองค์ใดกำลังจะจุติไปเกิดในโลกมนุษย์ ก็พากันยินดีว่า องค์นั้นช่างโชคดีที่จะได้ไปเกิดในสุคติ เพราะมนุษย์โลกเป็นที่มีโอกาสเลือกกระทำความดี และประพฤติ ปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่ ต่างกับเทวดาที่มีแต่เสวยบุญเก่าที่สร้างสมไว้ตั้งแต่ครั้งเป็นมนุษย์ การเกิดเป็นเทวดามีอายุยืนยาวมากเท่าใด ก็เท่ากับหมดโอกาสในการประพฤติคุณธรรมนานเท่านั้น

^{๑๑}ที.ลี้. (ไทย) ๘/๒๗๗/๔๘.

^{๑๒}ที.ม. อ. (ไทย) ๒/๑/๔๒๓.

กล่าวโดยพื้นฐาน เทวดากามาวจรทุกชั้น ล้วนตกอยู่ในวิภวสังสาร กล่าวคือ ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่รู้จบสิ้นเช่นเดียวกับมนุษย์ปุลุชน เพราะยังมีกิเลส ซึ่งเป็นเชื้อ หรือเงื่อนไขให้เวียนว่ายอยู่สังสารวัฏ ไม่ว่าจะเป็ นเทวดากามาวจรชั้นใด ส่วนมากล้วนเป็นเทวดาปุลุชน (ผู้หนาด้วยกิเลส) ด้วยกันทั้งสิ้น เทวดาบางองค์มีกิเลสหนากว่ามนุษย์ เทวดาบางองค์ต้องตกนรก แต่ที่ได้ไปอุบัติเป็นเทวดาได้ เพราะความดีที่ส่งผลให้ไปเกิดเป็นเทวดา อนึ่งถึงแม้จะมีเทวดาบางองค์แม้จะเป็นพระอริยะบ้าง การเป็นพระอริยะนั้น ก็เป็นเพราะได้มาหรือเป็นมาตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นมนุษย์ก่อนที่จะมาอุบัติในเทวโลก ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ภาวะพื้นฐานของเทวดาไม่มีอะไรที่แตกต่างไปจากมนุษย์ คือยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเช่นเดียวกัน

แต่อย่างไรก็ดี แม้ว่าทั้งเทวดา และมนุษย์จะตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน เทวดาก็ดีกว่ามนุษย์อยู่ข้อหนึ่ง คือ มนุษย์โลกเป็น ‘ชุมทาง’ สำคัญ ที่สามารถที่จะนำไปสู่จุดหมายที่พึงประสงค์ได้ ถ้าอยากจะไปเกิดเป็นเทวดาก็จะต้องสร้างความดีในโลกมนุษย์ก่อน (แม้กระทั่งจะไปนรกก็เริ่มที่โลกมนุษย์เช่นกัน) หรือ ปรารถนาจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงพระนิพพาน ก็ต้องมาประพฤติปฏิบัติ สร้างสมกุศลกรรมใน โลกมนุษย์นี้เท่านั้น เป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ย่อมไม่สามารถที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างมนุษย์ได้

โลกมนุษย์มีโอกาสดีเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เป็นสุคติสำหรับเทวดาทั้งหลาย และคนผู้รู้จักใช้โอกาสดีมี ปรับปรุงพัฒนาตนให้บริสุทธิ์จากกิเลส มีคุณธรรมสมบูรณ์ เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ย่อมอยู่ในฐานะประเสริฐสุด และสูงสุด

เมื่อโลกมนุษย์เป็นสุคติ ฉะนั้น เหตุใดเล่าที่ให้ความสำคัญแก่เทวดามากมาย จนกระทั่งดูถูกความเป็นมนุษย์ของตน ด้วยการกราบไหว้บูชา บวงสรวง เช่นไหว้สังเวทเทวดา ยิ่งกว่ากราบไหว้บูชาพระรัตนตรัย

ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เป็นสรณะ น้อมนำพระคุณพระรัตนตรัยมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ย่อมสามารถพ้นทุกข์ทั้งปวงได้อย่างไม่ต้องสงสัย แต่เทวดาที่คนในสังคมไทยสมัยปัจจุบันนิยมกราบไหว้อัญเชิญทุกวันนี้ ย่อมไม่สามารถจะช่วยดับทุกข์ให้กับผู้นับถือเทวดาได้เหมือนกับพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ

เพราะเทวดาก็เป็น ‘สัตว์โลก’ ประเภทหนึ่งที่มีกิเลสมากพอ ๆ กัน หรือ มากกว่ามนุษย์ปุลุชนทั่วไป ซึ่งแม้แต่ท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพ ก็ยังหนาแน่นไปด้วยกิเลสตัณหา ทรงมีพระชายาถึง ๓ องค์ และนางอัครอีกนับไม่ถ้วน อีกทั้งทรงมีโทสะ โมหะ ราคะ

มีความหวาดสะดุ้ง ผวาเป็นอารมณ์ เพียงพระมหาโมคคัลลานเถระใช้หัวแม่เท้ากดเวชยันต์
 ปราสาทให้สั่นสะเทือนด้วยอิทธิฤทธิ์เท่านั้น ก็กลัวตัวสั่นงันงก ครั้งหนึ่ง มาตุลีเทพบุตร
 สารดีใจของท้าวสักกะ ทูลถามว่า ใคร ๆ ก็ นอบน้อม ยำเกรงพระองค์ ยังมีผู้ที่พระองค์ยัง
 นอบน้อมกราบไหว้อีกหรือ ทรงตอบว่า เราไหว้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุด
 พระอรหันต์ผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ พระเสขะ (พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป)
 ผู้ยังศึกษาอบรมตนอยู่ ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล มีจิตมั่นคง บวชโดยชอบ ประพฤติพรหมจรรย์
 แม้ฤหัสถ์ผู้ทำความดี มีศีลธรรม ผู้กตัญญูต่อมารดาบิดาครูอาจารย์ ผู้เลี้ยงดูบุตร ภรรยาโดย
 ชอบธรรม

แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ผู้เป็นคนดี มีศีลธรรม มีคุณธรรม แม้เทวดายังกราบไหว้
 ดังนั้น มนุษย์ จึงควรทำตัวให้เทวดาเคารพ ย่อมจะดีกว่า เป็นมนุษย์ที่เที่ยวประจบประแจง
 เทวดาด้วยการกราบไหว้ อ้อนวอน บนบานบวงสรวง ขอให้เทวดาช่วยเหลือ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นเทวดา และเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์ และเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ จากการศึกษาพบว่า

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า เทวดา คือ หมู่เทพ ชาวสวรรค์ ผู้ผลิตผลิตินด้วยกามคุณ ๕ ด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน เป็นผู้อาศัยอยู่ในเทวโลก มีกำเนิดโอปปาติกะ คือสัตว์เกิดผุดขึ้นมาและโตเต็มตัวในทันใด เมื่อตายก็ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรากฏ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงเทวดาไว้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเทวดาสังยุต ตักกปัญหสูตร เป็นต้น และมีแทรกในพระสูตรต่าง ๆ เป็นอันมาก พระพุทธเจ้าทรงยืนยันต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เทวดามีจริง และเทวดาเมื่อเกิดทุกข์ทางใจที่ยังละกิเลสไม่ได้โดยเด็ดขาดด้วยอริยมรรค ก็จะต้องมาเกิดเป็นมนุษย์อีก และทรงแบ่งประเภทเทวดาเป็นสองพวกด้วยอำนาจ คืออภัพสัตว์ และภัพสัตว์

กามาวจรภูมิเป็นภูมิที่อยู่ของเทวดาอยู่เหนือมนุษย์โลกขึ้นไป เป็นที่สถิตในสวรรค์ ๖ ภูมิ คือ (๑) จาตุมหาราชิกภูมิ มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครอง ๔ นคร ทำวตรฐูปกครองทิศตะวันออก ทำวรุพหูปกครองทิศใต้ ทำวรูปักษ์ปกครองทิศตะวันตก ทำวภูเวหรือเวสวันปกครองทิศเหนือ (๒) ดาวดึงส์หรือ ดาวดึงส์ภูมิ มีท้าวสักกะเป็นผู้ปกครอง (๓) ยามาภูมิ มีท้าวสุยามาปกครอง (๔) คุณุตถภูมิ มีท้าวสันคุสิตปกครอง (๕) นิมมานรติภูมิ มีท้าวสุนิมมิตปกครอง (๖) ปรนิมมิตวสวัตติภูมิ สวรรค์ชั้นนี้แบ่งเป็น ๒ แดน คือ แดนเทวดามีท้าวปรนิมมิต ปกครองเทวดา และ แดนมาร มีท้าวปรนิมมิตวสวัตติมาร ปกครองเทวดามาร

ผู้ที่มีความปรารถนาจะไปอุบัติเป็นเทวดาในกามาวจรได้ ด้วยการสร้างกุศลกรรม ถือศีล ให้ทาน แล้วตั้งความปรารถนาว่า หลังจากตายแล้วจะไปเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช หรือชั้นอื่น ๆ สาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นเทวดา คือ การบริจาคทาน รักษาศีล ๕ ศีล ๘

และตั้งความปรารถนาที่จะไปอุบัติในกามาวจรภูมิ และผู้ทำบุญกิริยาวัตต์ด้วยทาน ด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราชทั้ง ๔..เทวดาชั้นยามา ..คฤติค..นิมมานรติ ปรนิมมิตวสวัตติ และเมื่อได้อุบัติเป็นเทวดากามาวจรสมดังปรารถนาแล้ว ย่อมจะได้รับทิพยสุขในทิพยวิมานตามกำลังแห่งกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีตชาติ

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า มนุษย์ในพระพุทธศาสนา คือ ผู้มีใจสูง ได้แก่ คนผู้มีมนุษยธรรม เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีธรรมชาติ คือความเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ ในบรรดากำเนิด ๔ อย่าง มนุษย์มีกำเนิดขลาปุชะ คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ เป็นการเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการดลบันดาลของพระเจ้าองค์ใด หากเกิดขึ้นและดำเนินไปตามกฎแห่งความเป็นเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ การพัฒนาการของชีวิตมนุษย์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นเรื่องน่าสนใจว่าแพทย์ปัจจุบันยืนยันว่าตรงตามนั้นทุกประการ ส่วนมนุษย์ ในทัศนะของนักปราชญ์ คือ คน สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง ผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

เหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ในกามาวจรภูมินั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตายแล้วจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นยากมาก บุคคลผู้ปรารถนาจะเกิดเป็นชาย จะต้องเว้นประพฤติดิฉินในกาม ผู้หญิงใดปรารถนาจะเป็นชายก็พึงยำเกรงสามีเหมือนนางเทพอัปสร ผู้เป็นปริจาริกายำเกรงพระอินทร์ และผู้ปรารถนาโรคทรัพย์ อายุ ยศ และทิพยสุข ผู้นั้นพึงเว้นบาปทั้งหลายแล้ว ประพฤติธรรม ๓ อย่าง อันได้แก่ สุจริต ๓ ที่เป็นไปทางกาย วาจา ใจ ผู้ทำบุญกิริยาวัตต์ที่สำเร็จด้วยทาน ด้วยศีลพอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตต์ที่สำเร็จด้วยภavanaเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเป็นผู้โชคได้เกิดเป็นมนุษย์ มนุษย์เมื่อต้องการไปเกิดเป็นเทวดาจะต้องทำบุญกิริยาวัตต์ที่สำเร็จด้วยทาน ศีล ภavana ให้สมบูรณ์ครบถ้วนและอย่างยิ่งยวด ครบถ้วน ถ้าทำบุญกิริยาวัตต์ ๒ ประการ ขาดภavanaไป จะทำให้มาเกิดเป็นมนุษย์อีก

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า จากการเปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ ในด้านที่เหมือนกันคือ เทวดาทั้งหลายย่อมจติ เช่นเดียวกับมนุษย์ตาย ด้านความงาม มนุษย์ก็มีความงามเปรียบดังเทวดา สภาวะของเทวดากามาวจรมีเพศหญิงเพศชาย ย่อมประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ และวิญญาณ เช่นเดียวกันกับมนุษย์ การประพฤตินอกของมนุษย์กับการเสวยกามคุณารมณ์ของเทวดา เทพธิดาแห่งสวรรค์กามาวจร เปรียบเทียบกับ

การประพุดิในกามของมนุษย์ ย่อมมีคู่ครองของตนเป็นประจำอยู่ ย่อมมีการเสพเมถุนธรรม ด้วยอำนาจแห่งการเป็นคู่กันเช่นเดียวกับเหล่ามนุษย์ทั้งหลายในมนุษย์โลก

ด้านที่ต่างกัน คือ กำเนิดมนุษย์คือสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ เทวดาเป็น โอปปาติกะ ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วย มหาภูตรูป มนุษย์จะมองเห็นเทวดาได้โดยเทวดาเนรมิตกายให้ หยาบลง เทวดากับมนุษย์มีคติที่แตกต่างกัน เทวดาเหนือกว่ามนุษย์คือ มีอายุ วรรณะ สุข ยศ อธิปไตยที่ รูป เสียง กลิ่น รส และ โภจณูปะพีที่ เป็นทิพย์ และมีอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่ มนุษย์ก็ยิ่งเหนือกว่าเทวดา ๓ อย่างคือมนุษย์กล้าหาญกว่า มีสติขบขึงขังใจดีกว่า และมีการ ประพุดิพรหมจรรย์ คือดำเนินวิถีชีวิตตามหลักอริยมรรค เทวดามีข้อจำกัดอยู่ในเทพสภาวะ คือ เทวดา เป็นภคหัสดี ไม่สามารถดำรงสมณเพศได้ และมีความจำกัดในด้านความรู้ เมื่อ กล่าวถึงเทวดามักปรากฏว่า ทรงมีโสมงามยิ่งกว่ามนุษย์

ในด้านความเป็นอยู่ของเทวดา ที่อยู่เทวดาเรียกว่า วิมาน เป็นสถานที่อันประเสริฐ อายุเทวดามีกำหนดแน่นอน ตายตัว และย่อมจะยืนยาวกว่าอายุของมนุษย์ อาหารของเทวดา นั้น เป็นอาหารทิพย์ละเอียดอย่างยิ่ง การเสวยกามคุณารมณ์ของเทวดา เทพธิดาแห่งสวรรค์ กามาวจรที่แตกต่างมนุษย์คือ เทวดาชั้นยามา ประพุดิด้วยการจุมพิต และสัมผัสสอดรัด ร่างกายแห่งกันและกัน ชั้นดุสิตเพียงใช้มือสัมผัสกันและกัน ชั้นนิมมานนรดิภูมิเพียงสบตา และยิ้มให้กัน และชั้นปรนิมมิตวสวัตติใช้สายตาส่องมองดูซึ่งกันและกัน

ด้านที่มนุษย์เหนือกว่าเทวดา คือมนุษย์มีคุณธรรมสูงกว่าเทวดา พระอริยบุคคล เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา และการเป็นมนุษย์สามารถปฏิบัติธรรมที่สามารถนำไปสู่ ความดับทุกข์ได้ เทวดากามาวจรทุกชั้น ล้วนตกอยู่ในวัฏสงสาร ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่รู้ จบสิ้นเช่นเดียวกับมนุษย์ปุถุชน เพราะยังมีกิเลส ซึ่งเป็นเงื่อนไขให้เวียนว่ายอยู่สังสารวัฏ ไม่ว่าจะ เป็นเทวดากามาวจรชั้นใด ส่วนมากล้วนเป็นเทวดาปุถุชนผู้หนาด้วยกิเลสด้วยกันทั้งสิ้น เทวดาบางองค์มีกิเลสหนากว่ามนุษย์ เทวดาบางองค์ต้องตกนรก แต่ที่ได้ไปอุบัติเป็นเทวดาได้ เพราะความดีที่ส่งผลให้ไปเกิดเป็นเทวดา อนึ่ง ถึงแม้จะมีเทวดาบางองค์แม้จะเป็นพระอริยะ แต่ก็ เป็นเพราะ ได้มาหรือเป็นมาตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นมนุษย์ก่อนที่จะมาอุบัติในเทวโลก ฉะนั้น ภาวะพื้นฐานของเทวดาไม่มีอะไรที่แตกต่างไปจากมนุษย์ คือ ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เช่นเดียวกัน

แต่อย่างไรก็ตามทั้งเทวดาและมนุษย์แม้จะตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน เทวดาก็ดี ยกว่ามนุษย์อยู่ประการหนึ่ง คือ มนุษย์โลกเป็นชุมทางสำคัญ ที่สามารถที่จะนำไปสู่จุดหมายที่

ฟังประสงค์ได้ ถ้าอยากจะไปเกิดเป็นเทวดาก็จะต้องสร้างความดีในโลกมนุษย์ก่อน หรือปรารถนาจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงพระนิพพาน ก็ต้องมาประพฤติปฏิบัติ สร้างสมกุศลกรรมในโลกมนุษย์นี้เท่านั้น การที่เป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ย่อมไม่สามารถที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างมนุษย์ได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

แม้สังคมไทยปัจจุบันมีความทันสมัยทางวัตถุกับเทคโนโลยีทันสมัย อยู่ในยุคบริโภคนิยม ชื่นชมในวัตถุ ชีวิตและสังคมไทยมีพฤติกรรมทางจิตใจของคนไทยในโลกยุคปัจจุบันที่เผชิญกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมที่มุ่งเน้นคุณค่ากับตัวเงินให้ความสำคัญในปริมาณตัวเลขเป็นหลัก มากกว่าให้ความสำคัญทางด้านจิตใจ ในครั้งอดีตพุทธศาสนิกเคยเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ตายไปจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้าร่วมกับเทวดา เมื่อมาถึงในยุคสมัยปัจจุบัน ทรรศนะของคนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ผู้คนมีเสรีภาพมากขึ้นในโลกไร้พรมแดน การที่จะเลือกรับนับถือประพฤติปฏิบัติในศาสนาให้เหมาะสมกับจริตและอุปนิสัยของแต่ละคน การนับถือผีสง เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้ทั่วไปในสังคมไทยปัจจุบัน การทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาเข้ามาอยู่ใกล้เราในอดีตมักจะสัมผัสได้ทางใจ ทางสมาธิวิปัสสนาเป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิต กลับกลายเป็นว่ามี ‘คนกลาง’ สามารถที่จะอัญเชิญเทพ เทวดามาให้แลเห็นสัมผัส พูดคุยถามตอบได้ด้วยในหลายคำหนักหลายถ้ำนักคาดว่าในประเทศไทยมีไม่ต่ำกว่า ๑ แสนสำนักกระจายอยู่ทุกจังหวัด ปัจจุบันมีเทพ เทวดาเพิ่มจำนวนมากขึ้นและได้รับความนิยมมากตามขึ้นไปด้วย ผลที่ตามมาคือ เกิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจะมาในรูปวัตถุมงคล รูปเคารพที่สามารถจับต้องได้ง่าย ผูกติดกับวัตถุมากขึ้น เครื่องรางของขลังทั้งหลายจึงมีแนวโน้มสร้างขึ้นมามากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้คนในยุคที่ต้อง แข่งขัน แ่งแย่งกันในการทำมาหากิน กับการที่จะต้องเผชิญกับภัยพิบัติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยน้ำมือมนุษย์ เช่น อุทกภัย คลื่นยักษ์ มรสุม พายุ ทำให้ผู้คนส่วนมากหันไปพึ่งพาอาศัยผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ทั้งเทพ เทวดา พระเกจิอาจารย์ทั้งหลายแม้จะมีหลายสำนักทั้งบรรพชิตและฆราวาสเปิดหลักสูตรสอนการปฏิบัติธรรมกันเป็นจำนวนมาก เพื่อฝึกฝนและพัฒนาตน ด้านหนึ่งเห็นว่าเป็นการดีที่พุทธศาสนิกเฝ้าในธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ถ้ามองอีกด้านหนึ่งอาจทำให้มีผู้ตีความไปทางตามใจชอบได้ง่ายขึ้น ที่เรียกว่าลัทธิธรรมปฏิบัติ พระพุทธศาสนาจากเดิมที่ประพฤติปฏิบัติ

จนเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีกำลังจะถูกลัทธิบริโภคนิยมเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต นั่นคือก่อให้เกิดทัศนคติใหม่บริโภคในรสนิยม

ความเข้าใจในศรัทธาทางพระพุทธศาสนา การศึกษาในเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาอย่างที่ถูกต้องแท้จริง จึงจะก่อให้เกิดประโยชน์นั้นย่อมเกิดกับผู้สนใจใฝ่รู้ได้ เห็นในการศึกษาประกอบด้วยปัญญาย่อมจะนำผลจากการศึกษานำไปประพฤติปฏิบัติ อันจะเกิดเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมสืบไป

จากการศึกษาในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยพบว่าสิ่งที่ทำให้คำสอนเกี่ยวกับเทวดาในพระพุทธศาสนาสอดคล้องไปกับสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้พระพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องเทวดาก็เพื่อให้ผู้มีใจใฝ่ธรรม ได้มองความเจริญ ความมีอำนาจ ความสวยงาม ความเป็นอยู่ที่แสนจะสุขสำราญของเทวดาแล้วพากันบำเพ็ญเพียรเพื่อจะได้ไปเกิดเป็นเทวดา ในสุคติโลกสวรรค์ การที่จะเชื่อในเรื่องเทวดา นอกจากจะต้องรักษาสารัตถะของหลักธรรมต่าง ๆ ให้ตรงชัดเจน และถูกต้องตามพระไตรปิฎก อรรถกถาแล้ว สิ่งที่ต้องกระทำควบคู่กันไปก็คือ การศึกษาขยายความหมายของหลักธรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องสัมพันธ์กับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันด้วย ทั้งนี้ก็เพราะสังคมแวดล้อมรอบตัวเรามีใช้สังคมเล็ก ๆ ที่คุ้นเคยหน้าตาคุ้น มีความโอบอ้อมอารีเอื้ออาทรกันตั้งแต่เก่าก่อน หากแต่เป็นสังคมที่กว้างใหญ่ไร้พรมแดน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา เหตุที่ทำให้เป็นเทวดา เพื่อศึกษาเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์ และเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุที่ทำให้เป็นเทวดาและมนุษย์ในกามาวจรภูมิ มีประเด็นที่ควรศึกษาอีกหลายประเด็น ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการศึกษาวิจัยต่อไป คือ

๑) ศึกษาเปรียบเทียบความเป็นอยู่ของเทวดารูปาวจรภูมิกับมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒) ศึกษาเปรียบเทียบความเป็นอยู่ของเทวดารูปาวจรภูมิกับมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก
๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **อรรถกถาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระสูตรต้นตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑.

คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. **พระพุทธศาสนากับคึกฤทธิ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,
๒๕๔๘.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, ผศ.ดร. **หลักพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๒๕.

ชนากิต. **เอตทัคคะ ผู้เป็นเลิศด้านต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น,
๒๕๔๕.

นววรรณ พันธุมธา. **คลังคำ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔.

นฤมล มารคแมน, รศ.ดร. **มนุษย์และความเป็นจริงของชีวิตในทัศนะของพระพุทธศาสนา**.
พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓.

นายแปลก สนธิรักษ์. **พจนานุกรม บาลี-ไทย**, กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. **อสีติมหาสาวก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : กองทุนพุทธสถาน, ๒๕๓๕.

ปัญญา ใช้บางยาง. **๘๐ อรหันต์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔.

ปัญญา ใช้บางยางและคณะ. **ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

พระครูกัลยาสิทธิวัฒน์, (สมาน กลุยาณมโม). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๔.

พระเทพโสภณ, (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). **วิมุตติมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ “คำวัด”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พุทธธรรม (ฉบับขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพรหมโมลี, (วิลาศ ญาณวโร). **ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๑.

พระราชวิสุทธิโสภณ, (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๕). **กรรมที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มณฑล, ๒๕๒๑.

พระศรีวิสุทธิโสภณ, (วิลาศ ญาณวโร). **โลกที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๑๔.

พระสุธีธรรมานุวัตร, (เทียบ สิริญาโณ). **สวดมนต์แปล**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, ๒๕๕๑.

พระมหาสมปอง มุทิโต. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระภาสกร ภูริวฑฒโน, (ภาวิไล). ปฏิกิจสมุปบาท สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
เชียงใหม่ : บริษัท นันทพันธ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, (เจริญ สุวฑฒโน). ความเข้าใจเรื่องชีวิต. พิมพ์
ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สมเด็จพระพุทธาจารย์, (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธ-
โฆสเถระ รจนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๘.

สุนทร ฌรังสี, ศ.พิเศษ ดร. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เสฐียร พันธรังสี. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ,
๒๕๕๕.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศ.พิเศษ. คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภาและสถาบัน บัณฑิตธรรม, ๒๕๕๑.

_____. พุทธศาสนา : ทรรศนะและวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
พิมพ์เศพรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
กึ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

อุดม รุ่งเรืองศรี, ผศ.ดร. เทวดาพุทธ. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระครูโสภณปริยัตยาทร, (เชื่อม ชินวโส-สอนรอด). “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, (วันจันทร์). “การศึกษาเรื่องนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาประยงค์ จันทร์แดง. “ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวทและความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาสุชชา โรจนญาโน, (ยาสุกแสง). “การศึกษาบทบาทของพระโมคคัลลานะเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระประเสริฐ ชุตินุโร, (สุนทรวัฒน์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Walpola Sri Rahula. **What the Buddha Taught**. 5th ed. Thailand : Haw Trai Printing, 2006.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาวิวัฒน์ จีระวุฒโน (ตรีเมืองมิตร์)
เกิด	วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘
สถานที่เกิด	๖ ตำบล ดาวคะนอง อำเภอ ธนบุรี กรุงเทพมหานคร
อุปสมบท การศึกษา	วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ พุทธศาสตร์บัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๐ นักธรรมเอก (ป.ธ. ๔)
หน้าที่ ที่อยู่ปัจจุบัน	ครูพระสอนธรรมศึกษาโรงเรียนวัดมงคลวราราม วัดมงคลวราราม เลขที่ ๘๒ ถนนจอมทอง แขวงบางค้อ เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐ โทร. ๐๒ ๘๓๕-๕๑๓๕ ๐๘๕ ๑๓๕-๑๕๓๐